ПАЧАТАК БЕЛАРУСКАГА ПАРЛЯМАНТАРЫЗМУ

15 траўня 1990 году распачала працу першая сэсія Вярхоўнага Савета 12 скліканьня. Упершыню ў найноўшай гісторыі Беларусі нацыянальна арыентаваная палітычная сіла атрымала прадстаўніцтва ў вышэйшым заканадаўчым органе ўлады.

Цяпер ёсьць спробы прынізіць ролю БНФ і яго дэпутатаў; некаторыя дапісаліся да таго, што вынікі дзейнасьці Народнага фронту (аднаўленьне незалежнасьці ў 1991 годзе, беларусізацыю) называюць „квазіпосьпехам".

Парадаксальна, што асобы, якіх я ніколі ня бачыў ні на адным зь мітынгаў, ні на Соймах БНФ, ні на паседжаньнях парлямэнцкай Апазыцыі БНФ ці яе Ценевага кабінэту – прыпісваюць сабе паплечніцтва з Пазьняком; а некаторыя ідуць далей і ўвогуле заяўляюць, што Пазьняк і БНФ нічога ня значылі. Псыхалягічна падобныя заявы асобаў, якія, адчуўшы прафэсійнае фіяска, жадаюць хоць вось так упісаць сябе ў падзеі, зразумелая. Але гэта ўжо сфэра псыхалёгіі.

А з гледзішча паліталёгіі і гістарычнай навукі ўсё проста. Ёсьць выпадкі – і ў гісторыі іх багата, – калі нацыя здабывае незалежнасьць вайной, баявымі дзеяньнямі. У такім разе цэнтрам робіцца ваенны ці партызанскі штаб, аргумэнтам змаганьня выступае зброя, а посьпех залежыць ад тых людзей у форме, якія выпрацоўваюць плян апэрацыі (зрэшты, і ад байцоў-выканаўцаў таксама). Там, дзе сувэрэнітэт дасягнуты мірным, заканадаўчым шляхам, дзе выкарыстоўваюцца палітычныя мэханізмы, цэнтрам змаганьня робіцца парлямэнт, а вызначальная роля адведзеная тым парлямэнцкім фракцыям (альбо фракцыі), якія вылучылі дасягненьне сувэрэнітэту як галоўную палітычную мэту. У канцы XX стагодзьдзя гэтая роля прыпала на парлямэнцкую фракцыю БНФ на чале з Пазьняком. Гэтыя палітыкі ды іх лідэр могуць падабацца альбо не падабацца, іх дзеяньні могуць і павінны аналізавацца, але гісторыю не перапішаш, і іншыя імёны ў яе не падставіш.

Мне даводзіцца пісаць гэтыя банальнасьці, бо беларуская нацыянальная эліта ўсё яшчэ гатовая цешыцца зь ня проста спрэчных, а папросту абсурдных сьцьверджаньняў розных псэўдаінтэлектуалаў.

Між іншым, цэнтрам палітычнага змаганьня за незалежнасьць фракцыя БНФ зрабілася не адразу – даволі працяглы час рашэньні прымалі не дэпутаты, а сябры Сойму БНФ; пры гэтым далёка ня ўсе дэпутаты былі сябрамі Сойму. На самым пачатку менавіта Сойм быў месцам выпрацоўкі палітычных рашэньняў, дэпутацкая фракцыя ж выступала ў ролі выканаўцаў. Магчыма, такое разьмеркаваньне мела сэнс: сябры Сойму мелі большы палітычны досьвед, асабліва ў параўнаньні з дэпутатамі з правінцыі, да таго ж там было шмат асобаў з даўняй „нацыянальнай" біяграфіяй. Аднак ужо праз год сытуацыя кардынальна зьмянілася: парлямэнцкі досьвед вывеў на ролю палітычнага цэнтру менавіта дэпутацкую апазыцыю.

Ужо на другі дзень сэсіі большасьць дэпутатаў адмовілася прагаласаваць за рэгістрацыю БНФ (супраць выказаліся 150 дэпутатаў – пераважна сакратары камуністычных камітэтаў, вайскоўцы, дэпутаты ад вэтэранскай арганізацыі). Гэта быў адзін зь першых парадоксаў Вярхоўнага Савета: прадстаўнікі палітычнай партыі былі абраныя ў парлямэнт, а самой партыі юрыдычна не існавала, больш за тое – парлямэнт адмаўляў ёй у праве на існаваньне.

Былі і іншыя парадоксы.

Беларусь была адзінай постсавецкай краінай, дзе вышэйшы заканадаўчы орган фактычна кантраляваўся тымі, хто адмаўляў незалежнае існаваньне краіны і дзяржаўнасьць мовы тытульнай нацыі. Арыентацыя абсалютнай большасьці дэпутатаў ВС ад першага да апошняга дня кадэнцыі 12 скліканьня была накіраваная на Маскву – спачатку як на сталіцу СССР, потым – „братэрскай" Расеі. Другая парадакасальная адметнасьць – дэпутаты ў большасьці не адчувалі сябе палітыкамі, успрымаючы наяўнасьць мандату выключна як спосаб ці то зрабіць уласную кар'еру ў выканаўчых структурах, ці наладзіць уласны бізнэс, ці, у лепшым разе, „выбіць" для калгаса, саўгаса ці завода нейкія матэрыяльныя рэсурсы.

„Я ўвогуле да мікрафона не імкнуўся выходзіць, ... увогуле два разы выступаў ад мікрафона: калі ішлі перавыбары сьпікера і яшчэ да таго, у

гадавіну Віскулёў. Я сказаў тады, што Віскулі – яшчэ большы ўдар па Беларусі, чым Чарнобыль" – прыгадвае сваё дэпутацтва ў ВС 12 склікання былы першы сакратар Магілёўскага абкаму партыі і архітэктар праекту „Адзіны кандыдат – 2001" Васіль Лявонаў („Работа над ошибками", Смаленск, 2003, с. 45). Зьвернем увагу не на ўспрыманьне дасягненьня незалежнасьці як катастрофы, а на стаўленьне да парлямэнцкай дзейнасьці, чыёй вайжнейшай часткай ёсьць дыскусія.

Наагул, дыскусію прадстаўнікі партнамэнклятуры весьці ня ўмелі (за выключэньнем хіба што Краўчанкі, якога адразу ж прызначылі міністрам замежных справаў). Словы „сувэрэнітэт" ці „геапалітыка" гучалі для іх, як незнаёмыя тэрміны. Яны не былі палітыкамі і нават уявіць не маглі, што ім трэба займацца палітыкай. „Займацца палітыкай" гучала як крамола. Гэта была прэрагатыва Палітбюро ЦК КПСС, ну, магчыма, першага сакратара ЦК КПБ, а дэпутатаў народ абраў – „зрабіць жыцьцё лепей": то асфальтаваць вуліцы ў горадзе, дапамагаць калгасу здабываць камбікармы і гэтак далей. Яны проста „ціснулі на кнопкі" паводле ўказаньняў з ЦК КПБ, а пасьля 1991 году з Саўміну – і бралі большасьцю.

Гэтыя людзі былі няздольныя пралічыць хаця б крок наперад.

Наўрад ці можна назваць самастойнымі палітыкамі і дэпутатаў, якія пасьля забароны КПБ-КПСС утварылі групу „Беларусь" – Казлова, Паўлава, Скарыніна.

З аднаго боку, вось яны якраз пралічвалі дзеяньні з д'ябальскай дакладнасьцю, прымушаючы парлямэнцкую большасьць прымаць рашэньні, адно за другім, у інтарэсах Масквы. Яны ў значнай ступені і прывялі да падпісаньня Дамовы аб калектыўнай бясьпецы СНД, і да ўвядзеньня прэзыдэнцтва (апошняе – ужо разам з Лукашэнкам, „маладымі ваўкамі" і групай Карпенкі). Аднак потым гэтыя дэпутаты падазрона хутка абсалютна сышлі з палітычнай арэны, што нельга патлумачыць, напрыклад, неперамогай на выбарах Кебіча ці неабраньнем дэпутатамі (не сышлі ж з арэны Пазьняк альбо Баршчэўскі). Нібыта папросту выканалі чыюсьці каманду – і зьніклі (за выключэньнем, бадай што, Валерыя Паўлава, які ў ВС прайшоў шлях ад падпалкоўніка да генэрала, а цяпер у Маскве, выступае ў друку супраць Лукашэнкі, за дэмакратычную Беларусь, але – падкрэсьлена – без нацыяналіста Пазьняка і „навязваньня" беларускай мовы).

Фразы кшталту „геапалітычная сытуацыя", „абарона нацыянальных інтарэсаў" – імі не ўспрымаліся. Скажам папросту: ім проста не хапала адукацыі – у Вышэйшых партыйных школах гэтаму не вучылі. Аднак гэтыя дэпутаты паслухмяна галасавалі, калі ішоў загад ад прадстаўнікоў Савета Міністраў у парлямэнце, а пазьней аб'ядналіся ў групу „Беларусь", якая хутка набыла прыкметы фракцыі (хай і ня ў той ступені, як Апазыцыя БНФ) – са сваім кіраўніцтвам і з парляманцкай дысцыплінай.

Толькі некалькі разоў парляманцкая большасьць прагаласавала радыкальна на карысьць сувэрэнітэту і дэмакратызацыі грамадзтва – калі на плошчы Незалежнасьці знаходзіліся дзесяткі тысяч людзей (жнівень 1991-га).

У траўні 1990-га „Дэмакратычная плынь" вылучыла сваіх прадстаўнікоў на пасады старшыняў Камісіяў ВС. Гэтыя пасады былі істотнымі, паколькі старшыні камісіяў аўтаматычна ўваходзілі ў склад Прэзыдыюму Вярхоўнага Савета – органа, якому на бліжэйшыя гады было наканавана ажыцьцяўляць ролю своеасаблівага „калектыўнага прэзыдэнта" Беларусі. Аднак толькі пяць кандыдатаў ад „дэмплыні" былі абраныя на пасады старшыняў (Садоўскі, Булахаў, Сасноў, Сьлямнёў, Гілевіч – прычым Гілевіча рэкамэндавала камуністычная партгрупа, а „дэмплынь" падтрымала), астатнія месцы былі запоўненыя прадстаўнікамі камуністычнай намэнклятуры. Фракцыя БНФ правяла на пасаду Старшыні Камісіі толькі аднаго дэпутата – Пятра Садоўскага, які ўзначаліў камісію па міжнародных справах. Некаторыя дэпутаты БНФ былі зацьверджаныя намесьнікамі старшынь і сакратарамі Камісіяў.

Пэрыяд з траўня па ліпень 1990 году вызначаўся структурызацыяй Вярхоўнага Савета. Тут я працытую публікацыю ў „Народнай волі" Лявона Дзейкі – ён фіксаваў членства дэпутатаў.

„Рашэньне аб утварэньні дэпутацкай групы БНФ было прынятае на сходзе дэпутатаў Вярхоўнага Савета ў тагачасным Доме кіно, што месьціўся побач з Домам ураду ў Чырвоным

касьцёле. Сёньня варта пайменна ўзгадаць тых, хто увайшоў у першае палітычнае аб'яднаньне дэпутатаў у вышэйшым заканадаўчым органе Беларусі: Валянцін Голубеў (каардынатар ДГ БНФ), Мікалай Крыжаноўскі, Зянон Пазьняк (старшыня ДГ БНФ), Уладзімір Грыбанаў, Сяргей Навумчык (каардынатар ДГ БНФ), Пятро Садоўскі, Юрась Беленькі, Уладзімір Заблоцкі (намесьнік старшыні ДГ БНФ), Уладзімір Новік (сакратар ДГ БНФ), Ігар Гермянчук, Алег Трусаў (намесьнік старшыні ДГ БНФ), Сяргей Антончык, Мікалай Маркевіч, Генадзь Грушавы, Барыс Гюнтар, Сяргей Слабчанка, Уладзімір Станкевіч, Лявон Дзейка, Лявонцій Зданевіч, Віктар Алампіеў, Галіна Сямдзянава, Мікалай Аксаміт, Віктар Какоўка, Сяргей Папкоў, Лявон Баршчэўскі (каардынатар ДГ БНФ), Вольга Галубовіч – усяго 26 чалавек...

Акрамя вышэйзгаданых 26 сябраў дэпутацкай групы БНФ, у склад Апазыцыі ўвайшлі: Васіль Шачак, Міхаіл Сукач, Яўген Глушкевіч, Віталь Малашка, Іван Герасюк, Аляксандар Сасноў, Аляксандар Шут, Аляксандар Паруль, Ігар Пырх, Яўген Цумараў, Станіслаў Бабачонак, Васіль Далгалёў, Валерый Зяленін, Лявон Тарасенка, Валерый Сярдзюк, Аляксандар Сьпіглазаў, Яўген Новікаў, Павел Холад, Іван Сямашка, Леанід Зьвераў, Генадзь Маісееў, Аляксей Канцэвіч.

Потым на аснове дэпутацкай Апазыцыі будзе ўтвораны Дэмакратычны дэпутацкі клюб, які складуць дэпутаты Апазыцыі і яшчэ больш за паўсотню акрамя вышэйзгаданых сябраў Апазыцыі дэпутатаў Вярхоўнага Савета, якія падтрымлівалі асноўныя палажэньні апазыцыйнай плятформы – дасягненьне сувэрэнітэту Беларусі, стварэньне парлямэнцкай сыстэмы ўлады, усталяваньне дэмакратычнага ладу ў Беларусі, ліквідацыя таталітарызму ў палітыцы, ідэалёгіі, эканоміцы і культуры, ратаваньне народа ад наступстваў чарнобыльскай катастрофы, адраджэньне беларускай культуры і г.д. Яны бралі ўдзел у сумеснай працы над законапраектамі, падтрымліваючы іх падчас абмеркаваньня або галасаваньня, падпісвалі ініцыяваныя апазыцыяй заявы па актуальных палітычных, сацыяльных ды іншых пытаньнях. Такімі вызначыліся найперш наступныя дэпутаты: Міхаіл Мацюшонак, Пятро Драган, Уладзімер Сапронаў, Уладзімер Хвошч, Генадзь Карпенка, Віктар Радамысьльскі. Пад асобнымі заявамі ставілі свае подпісы Віктар Ганчар, Анатоль Лябедзька, Анатоль Вярцінскі, Ніл Гілевіч, Сяргей Бярдаўцаў, Яўген Бядулін, Анатоль Барысенка, Ніна Салдатава, Міхаіл Сьлямнёў, Рыгор Вячэрскі, Анатоль Лятко, Эдуард Багаўцоў, Мікалай Каўбаска, Аляксей Даўлюд, Анатоль Кузьма, Аляксандар Шыпко, Генадзь Нікіцін, Ігар Палагеча, Леанід Сечка, Анатоль Янец, Віктар Уласенка, Анатоль Волкаў, Уладзімір Лазарэвіч, Раман Плоцкі, Уладзімір Шаўцоў, Барыс Савіцкі, Аляксей Шаўнін і іншыя".

У апошнім сьпісе Лявон Дзейка пералічыў тых, хто меў хоць нейкае дачыненьне да дзейнасьці Апазыцыі; шмат хто з гэтых асобаў ужо ў 1992 годзе перайшлі на бок намэнклятуры. Як вядома, у склад каманды Лукашэнкі ўвайшлі Віктар Ганчар, Анатоль Лябедзька. Зрэшты, і сярод „фармальных" членаў Апазыцыі БНФ былі тыя, хто ў апошнія гады дзейнасьці ВС выступаў супраць прапановаў Апазыцыі – Уладзімер Новік і Яўген Новікаў. Вышлі з Апазыцыі БНФ потым таксама У. Грыбанаў і У. Станкевіч.

З аднаго боку, у параўнаньні зь іншымі прадстаўнікамі нацыянальнай эліты, дэпутаты ВС мелі непараўнальна большы ўплыў як на палітычныя працэсы, гэтак і на дзейнасьць дзяржаўных органаў улады. Гэтаму ў значнай ступені спрыяў сам дэпутацкі статус. У 1990–1992 гг. я займаў пасаду сакратара Камісіі ВС у справах галоснасьці, сродкаў масавай інфармацыі і правоў чалавека. У сыстэме, дзе вызначэньню статусу дзяржаўных службоўцаў надавалася падкрэсьленая ўвага, гэтая пасада фармальна была вышэйшая за міністэрскую, бо аплочвалася вышэй. Памятаецца, як аднойчы, падчас спрэчкі на нейкай нарадзе, Станіслаў Шушкевіч абарваў нейкага супрацоўніка Саўміну, які выказваўся ў бок дэпутата ледзь не з абразай: "Не забывайцеся, хто Вы, а хто ён. Вы – чыноўнік, а ён – саноўнік".

Аднак гэтыя „саноўнікі" былі пазбаўленыя колькі-небудзь рэальнай улады – калі не належалі да намэнклятуры, якая імгненна вылічвала розьніцу па прынцыпе „свой–чужы".

Дэпутаты БНФ даволі лёгка – калі б пажадалі – маглі б здабыць сабе, напрыклад, кватэру ў самым прэстыжным раёне Менску – дастаткова

было зьвярнуцца да кіраўніцтва Саўміну. Да гонару дэпутатаў БНФ – ніхто гэтым не скарыстаўся (і таму калі Лукашэнку спатрэбілася запляміць апазыцыянэраў „карупцыяй”, ён не знайшоў нічога, акрамя „іншамарак” Заблоцкага і Навумчыка – я быў купіў чатырнаццацігадовае аўто, якое літаральна сыпалася; машына Заблоцкага была не нашмат навейшая).

Але і дзеля грамадзкіх справаў (напрыклад, дапамогі нейкай газэце з паперай, тады гэта была вострая праблема) трэба было зьвяртацца да чыноўнікаў адпаведнага аддзелу Саўміну. Мой зварот да дырэктара друкарні ня меў ніякага выніку – званок самага звычайнага супрацоўніка апарату Саўміну вырашаў усё. У большасьці выпадкаў самы нізкапастаўлены чыноўнік райвыканкаму мог болей, чым дэпутат Вярхоўнага Савета – калі гэта дэпутат БНФ. Тут ужо працавала чынавенская, карпаратыўная салідарнасьць. З другога боку, пры гэтым дэпутат мог атрымаць аўдыенцыю ў Старшыні Саўміну Кебіча (прычым у той самы дзень і, як правіла, па-за чаргой) ці нейкага з ягоных намесьнікаў, і звычайна на просьбы накладаліся станоўчыя рэзалюцыі. Менавіта такім чынам былі прасунутыя шмат якія ініцыятывы адукацыйна-культурніцкага характару (напрыклад, Кебіч падпісаў распараджэньне аб стварэньні „коласаўскага” ліцэю).

Словам, можна было нечага дамагчыся – але толькі папрасіўшы Кебіча. Але зразумела, што па кожным пытаньні да прэм’ера ці віцэ-прэм’ера зьвяртацца ня будзеш (да таго ж, гэта апрыёры ставіла нас у сытуацыю пэўнайга маральнайга дыскамфорту, – бо часта на наступны дзень пасьля такога візыту трэба было крытыкаваць прэм’ера з парлямэнцкай трыбуны).

Ня менш важнай, чым заканадаўчая дзейнасьць (а паводле ўплыву на грамадзкую сьвядомасьць дык і непараўнальна больш выніковай), была прапагандысцкая праца дэпутатаў Апазыцыі БНФ. Першыя сэсіі ВС ішлі ў прамой радыётрансьляцыі; пазьней тэлебачаньне і радыё перадавалі даволі падрабязныя рэпартажы з сэсіяў, а выступы ў „Розным” перадаваліся без купюраў аж да 1995 году. Менавіта з вуснаў дэпутатаў праз тэле-радыётрансьляцыю большасьць жыхароў Беларусі пачулі раней ім невядомыя гістарычныя факты, а галоўнае – аргумэнтацыю неабходнасьці суверэннага існаваньня. Скарыстоўваўся дэпутацкі статус і для выступаў на тэлебачаньні і радыё, а таксама ў пэрыядычным друку (хаця кіраўніцтва дзяржаўных СМІ ігнаравала добрую палову такіх зваротаў).

ПРА ТАКТЫКУ І ДЫСЦЫПЛІНУ

Тыя, хто сачыў за падзеямі ў Вярхоўным Савеце праз СМІ, назіралі вонкавы бок дзейнасьці Апазыцыі БНФ – выступы дэпутатаў, дыскусіі, прыняцьце законаў.

Аднак гэта была ўсяго толькі частка палітычнай дзейнасьці.

Паводле рэглямэнту, сэсіі ВС павінны былі склікацца два разы на год, але ў рэальнасьці яны зьбіраліся часьцей і звычайна цягнуліся пару месяцаў (за рэдкімі выключэньнямі – напрыклад, самая вызначальная, гістарычная пазачарговая сэсія ў жніўні 1991 году была і самай кароткай – два дні).

Паміж сэсіямі дзейнасьць дэпутатаў Апазыцыі не спынялася. Працавалі адмысловыя групы з ўдзелам экспэртаў (на пачатку – эканамісты А. Станкевіч, У. Тарасаў, пазьней В. Масквіч, С. Гусак, акадэмік Р. Гарэцкі, член-карэспандэнт акадэміі І. Нікітчанка, прафэсар У. Кулажанка – гэта толькі некаторыя імёны).

Увосень 1990 году прадстаўнікі парлямэнцкай большасьці былі зьдзіўленыя, калі Апазыцыя БНФ вынесла на 2-ю сэсію некалькі дзесяткаў заканадаўчых прапаноў, пераважна – датычных эканомікі і дзяржаўнага будаўніцтва. З гэтага моманту з вуснаў нашых апанэнтаў, ва ўсялякім разе ў Авальнай залі, практычна не гучалі папрокі, што „БНФ выступае толькі за беларускую мову і не займаецца эканомікай” (што, аднак, пазьней пачалі пісаць некаторыя лібэральныя палітычныя аналітыкі, спадзеючыся, відаць, на кароткую памяць цяперашняга грамадзтва). Апазыцыяй БНФ была падрыхтаваная праграма пераходу Беларусі да рынкавых ўзаемаадносінаў, падмацаваная адпаведнымі законапраектамі – аб банках і банкаўскай сыстэме, Зямельным кодэксам і інш.

Камуністы казалі, што ў Апазыцыі існуе жорсткая дысцыпліна; усе галасуюць так, як скажа Пазь-

„Першы мікрафон". Юры Беленькі і Зянон Пазьняк

няк. Насамрэч, палітычная тактыка выпрацоўвалася ў часе дыскусіяў, меркаваньне Пазьняка як палітычнага лідэра было, бясспрэчна важным, асабліва з улікам ягоных бязьмежных (вызначэньне Васіля Быкава) аналітычных здольнасьцяў і нейкай надзвычайнай палітычнай інтуіцыі. Аднак я не сказаў бы, што з боку Пазьняка назіраўся нейкі „інтэлектуальны дыктат" – што да тактыкі, дык досыць часта пад уплывам іншых меркаваньняў і лягічных аргумэнтаў ён зьмяняў пазыцыю (лінія на дзяржаўны сувэрэнітэт, бясспрэчна, заставалася непахіснай).

Тактыка дзеяньняў на сэсіі абіралася з улікам магчымых варыянтаў паводзінаў нашых апанэнтаў. Паколькі мы складалі 1/10 частку парлямэнту, дык усё даводзілася пралічваць вельмі дакладна. І ўжо калі тактыка прымалася – на сэсіі ў Авальнай залі яе трэба было трымацца ўсім. Вядома, часам пры абмеркаваньнях ці галасаваньні сытуацыя мянялася, раіцца не было калі, рашэньне даводзілася прымаць імгненна, і ў такіх выпадках вызначальнае слова заставалася, зразумела, за Пазьняком (але гэта – клясычны парлямэнцкі закон, які, да прыкладу, ў Брытаніі існуе ўжо некалькі стагодзьдзяў).

Усе дэпутаты Апазыцыі ведалі стратэгічныя мэты і тактыку іх дасягненьня. Таму калі ў нейкіх выпадках, напрыклад, нехта з нашых апанэнтаў (часам і сам Кебіч) ня маглі зьвязацца з Пазьняком, яны выходзілі ці на Баршчэўскага, ці на Голубева, ці на мяне (мы выконвалі функцыі каардынатараў Апазыцыі), і маглі быць пэўныя, што дамоўленасьці будуць выконвацца. Зразумела, што ў такім разе мы інфармавалі Пазьняка і іншых дэпутатаў. Зрэшты, нейкая іерархія ўнутры Апазыцыі адсутнічала, функцыі каардынатараў былі хутчэй тэхнічныя, чым палітычныя.

У тых выпадках, дзе прынцып узгодненасьці (ці, калі хочаце, палітычнай дысцыпліны) парушаўся, наступствы маглі быць вельмі сур'ёзныя. Так здарылася ў 1994 годзе, калі намесьнік Пазьняка па Апазыцыі і лідэр БСДГ Алег Трусаў разам з паплечнікамі нечакана падтрымалі на прэзыдэнцкіх выбарах не Пазьняка, а Шушкевіча.

І наадварот – пад час прыманьня Дэклярацыі аб дзяржаўным сувэрэнітэце менавіта дакладна абраная тактыка прывяла да посьпеху (падрабязна пра гэта – пазьней).

Былі і ўнікальныя прыёмы, якія можна было скарыстаць толькі аднойчы.

Так, неяк парлямэнцкая большасьць вынесла заканадаўчую прапанову аб адкліканьні дэпутатаў – мэханізм быў такі, што даваў магчымасьць намэнклятуры адклікаць практычна ўсіх апазыцыйных дэпутатаў; нават калі б мы не вылазілі са сваіх акругаў, забыўшыся на палітыку і займаліся толькі асфальтаваньнем вуліц, пракладкай каналізацыі і г.д (для чаго яшчэ трэба было выпрасіць той асфальт ды трубы) – нас бы ўсё розна пазбавілі дэпутацкіх мандатаў.

Сытуацыя ўзьнікла цяжкая, крытычная, і, як падавалася – безвыходная. Намэнклятура была ўпэўненая, што заблякаваць гэты закон нам не ўдасца.

І тут было вырашана усім нам з таямнічым выглядам удаваць, рабіць выгляд, што мы вельмі зацікаўленыя прыняць гэты закон. Пры абмеркаваньні на карысьць закону выступае Валянцін Голубеў. А Зянон Пазьняк падышоў да мікрафону і заявіў, што

звычайна ў нас парадак прыняцьця законаў спачатку ў першым чытаньні, потым у другім, а гэты закон так дасканала распрацаваны, што трэба прымаць адразу ў другім чытаньні. Дэпутаты, натуральна, пагаджаюцца.

Абмеркаваньне скончылася – час галасаваць. Пазьняк уздымаецца з месца: „Так, Апазыцыя – галасуем ! Сяргей (гэта да мяне, бо я сядзеў ля дзьвярэй), паглядзі, хто там з нашых у фае, хай бягуць у залю!”. Баршчэўскі, Маркевіч, Гюнтэр з розных сэктараў з залі, гучна – „Хлопцы, дык галасуем, як дамовіліся! Цісьнем „За”.

(Фота: С. Брушко).

„Першы мікрафон”. Лявон Дзейка, Уладзімер Грыбанаў, Зянон Пазьняк, Віталь Малашка.

Сьпікер разгублены – а трэба ужо вымаўляць „Хто – „за”? Прашу галасаваць”. Дэпутаты-камуністы бачаць, што БНФ чамусьці вельмі зацікаўлены ў законе – і значная іх частка „За” не галасуе (па прынцыпу ўсё рабіць насуперак таму што робіць БНФ, на што мы і разьлічвалі). Мы, натуральна, таксама не галасуем (кнопка для галасаваньня прыкрывалася пласьцінай, і калі ты жадаў – сусед мог ня бачыць, калі ты яе цісьнеш). Усё вырашылі літаральна дзесяць сэкундаў. Законапраект галасоў не дабраў. Паколькі, паводле прапановы Пазьняка, галасавалася адразу ў другім чытаньні, і закон не быў прыняты – ён не павінен быў галасавацца ізноў, павінен быў быць адпраўлены на дапрацоўку. Гэта быў апошні дзень сэсіі – у наступную сэсію палажэньне аб адкліканьні дэпутатаў ужо не ўключалі; (мы правялі з некаторымі кулюарную працу). Але ў той раз ўжо праз пяць хвілінаў усе ўсё зразумелі, ды і мы не маглі стрымаць сьмеху, калі камуністы нам казалі „Ну, вы нас і надурылі! Больш не паддадзімся”. Зразумела, што такі прыём скарыстаць ізноў было б немагчыма (хаця часам нешта падобнае і ўдавалася, улічваючы здольнасьць людзей наступаць на адны і тыя ж граблі).

Ну а па-за межамі Авальнай залі Дома ўраду ды офісу БНФ на Варвашэні, 8 у нас былі сустрэчы на прадпрыемствах, у інстытутах ды розных арганізацыях як у Менску, гэтак і ў рэгіёнах. Так, ўвосень 1994 году мы аб’езьдзілі дзясяткі раёнаў Беларусі – сотні выступаў у гарадах, мястэчках і вёсках.

Вышэй я спаслаўся на клясычную практыку парляманцкай дысцыпліны Вялікабрытаніі. Аднак у Лёндане дэпутаты ведаюць, што выкананьне партыйных патрабаваньняў дасьць ім магчымасьць пераабрацца на іншы тэрмін, магчыма, заняць нейкую пасаду ў парляманце, а пры зьмене ўлады – ўвайсьці ў склад ураду. Такіх гарантыяў дэпутатам Апазыцыі БНФ ніхто не даваў, ды і даць ня мог. Ўсё трымалася на веры ў найвышэйшую мэту – Незалежнасьць Беларусі.

Ну і, нарэшце, падаецца нялішнім абнародаваць фінансавы аспэкт нашай дзейнасьці.

За ўсе гады існаваньня Апазыцыі БНФ на распрацоўку ці экспэртны аналіз законапраектаў, Дэклярацыі і Канстытуцыі, ўвогуле на палітычную дзейнасьць, – мы не атрымалі ні ад Вярхоўнага Савета, ні ад замежных дзяржаў ці небеларускіх арганізацыйяў ніводнага, як цяпер модна казаць, „гранту”, ніводнага даляру, рубля, франку, маркі, злотага, кроны і г.д. Ніхто пра гэта і ня думаў, гэтага пытаньня для нас не існавала.

ЧАРНОБЫЛЬ ЯК ПАЛІТЫЧНАЯ ПРАБЛЕМА

Тут дазволю сабе парушыць храналёгію, каб зьвярнуцца да тэмы, якая ад 1986 году суправаджае і будзе суправаджаць не адно пакаленьне беларусаў.

Праўда пра Чарнобыль і дапамога яго ахвярам як адно з праграмных палажэньняў БНФ былі заяўленыя яшчэ ў момант яго ўтварэньня, у 1988 годзе. У тым жа годзе мне давялося змагацца супраць

(Архіў БНФ)

Прэсавая канфэрэнцыя пасьля „Чарнобыльскага шляху” – 89. Менск.

плянаў будаўніцтва АЭС на тэрыторыі Віцебскай вобласьці – і хаця супраць гэтага былі сабраныя некалькі дзясяткаў тысяч подпісаў, нашая перамога і цяпер здаецца мне нейкім цудам, паколькі „ядзерная мафія” – адна з самых магутных у сьвеце. На тэрыторыі ж тагачаснай СССР яна атрымлівала спрыяньне таталітарнай камуністычнай сыстэмы.

26 красавіка 1989 года Народны Фронт вывеў каля 10-ці тысячаў людзей да Дому ураду, пад жалобнымі транспарантамі, на якіх былі пазначаныя назвы пацярпелых гарадоў і мястэчак – Брагін, Быхаў, Ельск, Карма, Слаўгарад ды іншыя. Улады прыгналі на плошчу будаўнічую тэхніку, каб адбойнымі малаткамі і бульдозэрамі заглушыць выступы прамоўцаў. Але прамоў не было. Мы прастаялі гадзіну на плошчы ў маўчаньні – кожны трымаў сьвечку, званіў Чарнобыльскі звон у поўнай цішыні. Хвілінаў праз дваццаць тэхніку прыбралі.

А вось праз пяць месяцаў, 30 верасьня на арганізаваным БНФ першым Чарнобыльскім шляху, прамовы гучалі. Дзесяткі тысячаў людзей прайшлі ал парку Чалюскінцаў да плошчы Леніна, і на прыступках пэдагагічнага інстытуту выступілі Алесь Адамовіч, Станіслаў Шушкевіч, расейскі акадэмік Яўген Веліхаў, а таксама жыхары пацярпелых раёнаў. Дарэчы, ня з усіх раёнаў дэлегацыі здолелі прыехаць у сталіцу – шмат каго міліцыянты затрымалі па дарозе ў Менск. Вёў мітынг Зянон Пазьняк. Пасьля мітынгу ў будынку Чырвонага касьцёла прайшла прэсавая канфэрэнцыя, пад час якой былі упершыню агучаны вынікі дасьледаваньняў уплыву так званых „малых дозаў” радыяцыі на здароўе. Член-карэспандэнт АН Пятраеў паведаміў пра небясьпеку часьцінак плутонія, якія былі знойдзеныя ў лёгкіх тых, хто жыў на забруджаных тэрыторыях.

Арганізаваныя Народным Фронтам Чарнобыльскі шлях і прэсавая канфэрэнцыя мелі шырокі розгалас у сьвеце, пасьля яе камуністычнаму кіраўніцтву Беларусі было вельмі складана замоўчваць рэальную сытуацыю вакол Чанобыля. У падкантрольных ЦК КПБ газэтах зьявіліся абвінавачваньні арганізатараў шэсьця ў тым, што яны нібыта прагнуць скарыстаць народную бяду ў палі-

(Архіў БНФ)

Чарнобыльская Беларусь.

тычных мэтах; пачаліся рэпрэсіі. Я быў у кабінэце Пазьняка ў інстытуце гісторыі АН, калі яго прыйшоў арыштоўваць нарад міліцыі (мой рэпартаж пра гэта, хаця і з некаторымі скарачэньнямі, быў надрукаваны ў газэце „Чырвоная зьмена", малады калектыў якой імкнуўся вырвацца з-пад кантролю партыі і камсамола).

Аднак ціск на Пазьняка і іншых арганізатараў акцыі толькі пашыраў яе розгалас.

Уласна, ад гэтага моманту дыскусія адносна „35-ці бэрнай" канцэпцыі пражываньня на забруджаных тэрыторыях пакінула межы навуковых лябараторыяў і выйшла ў грамадзтва (праўладныя маскоўскія навукоўцы імкнуліся давесьці, што ў гэтых межах радыяцыя нібыта бясшкодная; некаторыя нават дапісаліся да таго, што – і карысная).

25 лістапада 1989 года ў Чырвоным касьцёле прайшла Асамблея народаў „Чарнобыльскі шлях" з удзелам Васіля Быкава і Алеся Адамовіча – таксама арганізаваная БНФ.

Чарнобыльская тэма была адной з галоўных і на выбарах у Вярхоўны Савет увесну 1990 года. І ў першыя ж гадзіны працы ВС 13 скліканьня дэпутаты БНФ (Лявон Баршчэўскі ды іншыя) запатрабавалі стварыць камісію па расследаваньню дзеяньняў службовых асобаў, вінаватых ва ўтойваньні інфармацыі аб рэальных наступствах аварыі на Чарнобыльскай АЭС. Такая камісія (часовая) была утвораная, на чале з дэпутатам Рыгорам Вячэрскім. Мне давялося быць яе сакратаром. На працягу некалькіх месяцаў мы апытвалі міністраў, генэралаў, навукоўцаў. Выявілася, што ўжо з першых дзён пасьля катастрофы ўтойваньне інфармацыі мела мэтанакіраваны і сьвядомы характар. Менскія, гомельскія і магілеўскія начальнікі пакорліва выконвалі распараджэньні Палітбюро ЦК КПСС, якое найперш было зацікаўлена не ў мінімізацыі наступстваў аварыі, а ў захаваньні „іміджу" СССР. І тут таксама беларускі народ быў ахвярай імпэрскай палітыкі.

У чэрвені 1990 году ў працы першай сэсіі Вярхоўнага Савета быў зроблены перапынак на накалькі дзён – усе дэпутаты паехалі ў „чарнобыльскія" раёны. Разам з Пазьняком і іншымі

дэпутатамі я быў у Магілёўскай вобласьці. Паўсюль – гора, галеча, скаргі на недахоп сродкаў, якія чуў і раней, пад час журналісцкіх камандзіровак.

Як вызначыў 29 чэрвеня на сэсіі ВС Пазьняк, перасяленьне насельніцтва з забруджаных тэрыторыяў, наогул выратаваньне нацыі ня будзе зьдзейсьнена. „пакуль мы застаемся калёніяй, залежнай ад Масквы, пакуль будзем стаяць на каленях, плакацца і прасіць, пакуль існуе таталітарная сыстэма". Дарэчы, Пазьняку так і не ўдалося на сэсіі зачытаць поўны тэкст свайго выступу, дзе ён распавядаў пра дзейнасьць Камітэту БНФ „Дзеці Чарнобыля" на чале з дэпутатам Генадзем Грушавым. Да гэтага моманту Камітэт, дзейнасьць якога замоўчвалася уладамі, арганізаваў выезд дзяцей у Нямеччыну, Польшчу, Чэхаславаччыну (больш як семсот дзяцей).

У сярэдзіне чэрвеня Пазьняк разам з Грушавым былі ў Нямеччыне, наведалі і лягер пад Бэрлінам, дзе адпачывалі беларускія дзеці. Вынікам перамоваў Пазьняка і Грушавога ў Бэрліне былі два рэйсы транспартных самалётаў, якія даставілі ў Менск бясплатна 12 тонаў дзіцячага харчаваньня для чарнобыльскіх дзяцей. Незадоўга перад гэтым стала вядома пра круізы, якія арганізавала начальства на чарнобыльскія грошы, пра перадачу часткі ахвяраваньняў... міністэрству атамнай энэргіі СССР. Нарэшце, 28 чэрвеня стала вядома, што на Кубе памерла два дзіцяці зь Беларусі – улады арганізавалі „аздараўленьне" ў субтрапічным клімаце. Да таго ж, кубінскія камуністычныя ўлады выставілі Беларусі рахунак у чвэрць мільёна даляраў.

„Ці задумаліся вы, шаноўныя калегі, чаму, калі за гуманную справу бяруцца афіцыйныя структуры, то альбо нічога не атрымліваецца, альбо выходзіць кепскасьць і марната?" – пытаўся Пазьняк і заўважыў, што „праблема выратаваньня нацыі ад наступстваў Чанобыля – гэта перш за усё праблема палітычная і вырашаецца яна палітычнымі сродкамі. Дзеля яе рэальнага вырашэньня неабходны дзьве умовы. Першае – гэта дзяржаўны сувэрэнітэт.... Другая умова – гэта дэмакратычны лад... Вырашэньне чарнобыльскай праблемы, выратаваньне людзей ад радыяцыі ва умовах таталітарнай камуністчнай сыстэмы і манаполіі КПСС – утопія. Гэта нерэальна, колькі б мы не гаварылі тут на сэсіі пра трагедыю Чарнобыля. Чатыры гады экспэрымэнтальнага выжываньня добра гэта пацьвярджаюць. Гэтая партыйна-манапалістычная сыстэма антычалавечая па сваёй сутнасьці, і пакуль яна існуе, пакуты беларускага народа ніколі не скончацца".

Дадамо, што высновы пра таталітарызм як прычыну нявырашанасьці чарнобыльскай праблемы пацьвердзіў і „Народны трыбунал", які БНФ правёў 27-га красавіка 1991 году ў Доме літаратара.

У сьнежні 1991 году Станіслаў Шушкевіч пад час наведваньня Апазыцыі БНФ (адзінага за увесь час ягонага сьпікерства) абвінаваціў мяне ў тым, што я увагнаў Беларусь у радыяфобію, гіпэртрафуючы чарнобыльскую пагрозу. Мяркую, Станіслаў Станіслававіч якраз гіпэртрафавана успрымаў мой сьціплы уплыў на грамадзкую думку, а магчыма, у маёй асобе ён проста бачыў прадстаўніка ўсіх журналістаў (прысутнасьці іншых дэпутатаў БНФ, журналістаў па прафэсіі – Гермянчука, Маркевіча, Шачака, – пратаколам пасяджэньня не зафіксавана). У кожным выпадку, у ў трагедыі, якая будзе цягнуцца стагодзьдзямі і колькасьць ахвяраў якой не падаецца вымярэньню, наўрад ці можна нешта перабольшыць. На жаль, чарнобыльская небясьпека беларускім грамадзтвам увесь час недаацэньвалася – нават у гады адноснай свабоды інфармацыі.

Таму чарнобыльская тэма была пад увагай дэпутатаў Апазцыі БНФ цягам усіх амаль шасьці год існаваньня Вярхоўнага Савета 12-га склікаьння.

Менавіта дэпутаты БНФ паставілі пытаньне пра адказнасьць Сьлюнькова, Камая, Бур'яка ды іншых кіраўнікоў, якое было правалена пры галасаваньні камуністамі. Менавіта Апазыцыя БНФ дамаглася стварэньня заканадаўства аб дапамозе пацярпелым ў выніку Чарнобыльскай катастрофы. Мы запатрабавалі кампэнсацыі ад СССР за Чарнобыль – яна была вызначаная ў 30 мільярдаў савецкіх рублёў; нагадаю, што сярэднямесячны заробак спэцыяліста – інжынэра, настаўніка, – складаў у той час 200 рублёў. І, нарэшце, менавіта дзякуючы распачатай па ініцыятыве Народнага Фронту шырокай грамадзкай дыскусіі была пахаваная злачынная 35-ці бэрная канцэпцыя, якая

дапускала пражываньне людзей на „адносна забруджаных” тэрыторыях.

На заклік БНФ адгукнуліся і прадстаўнікі беларускай дыяспары – адзін толькі канадыйскі Чарнобыльскі фонд пад кіраўніцтвам Івонкі Сурвіллы сабраў і накіраваў у Беларусь лекаў на мільёны даляраў.

Шмат што засталося па-за стэнаграмамі сэсіяў ВС – дэпутацкія запыты, арганізацыя дапамогі пацярпелым. Але было бессэнсоўна ўздымаць чарнобыльскія пытаньні па-за кантэкстам палітыкі, бо ні камуністы, ні пазьней Лукашэнка былі няздольныя яго вырашыць.

Прыкметна, што ў дзень свайго ад'езду зь Беларусі ў сакавіку 1996-га лідэр Народнага Фронту рыхтаваўся да выступу на міжнароднай Чарнобыльскай канфэрэнцыі, арганізаванай Генадзем Грушавым. А праз месяц Зянон Пазьняк вярнуўся ў Менск менавіта на Чарнобыльскі шлях, і ягоная прамова на шматтысячным чарнобыльскім мітынгу была апошнім публічным выступам у Беларусі.

Пры ўладзе Лукашэнкі распачалася злачынная практыка вяртаньня людзей ў забруджаныя раёны, выраб на радыяцыйнай тэрыторыі прадуктаў харчаваньня, рэпрэсіі супраць навукоўцаў, якія спрабуюць абнародаваць праўдзівую інфармацыю пра чарнобыльскую небясьпеку. Нарэшце, ізноў загаварылі пра будаўніцтва АЭС. Усё гэта толькі пацьвярджае выснову, што Чарнобыль у Беларусі – праблема, найперш, палітычная, – выснову, зробленую Народным Фронтам яшчэ ў першыя пасьлячарнобыльскія гады.

ДЭКЛЯРАЦЫЯ АБ СУВЭРЭНІТЭЦЕ: ПАКУЛЬ ШТО – У СКЛАДЗЕ СССР

Паказальна, што ў траўні 1990 году ў Сойме БНФ некаторыя яшчэ вялі дыскусіі наконт незалежнасьці.

„Супраць незалежнасьці цяпер выказаўся Юры Дракахруст. „Людзі не гатовыя да аддзяленьня. (А хіба мы ўжо заўтра выходзім? – кінуў рэпліку Ўладзімер Крукоўскі). Таму незалежнасьць ня можа быць сёньня галоўным палітычным лёзунгам. Трэба, – працягваў Ю. Дракахруст, – узьняць галоўны лёзунг цяперашніх пераўтварэньняў у ГДР: „Камунізм – больш ніколі!” З-за лёзунгу незалежнасьці мы прайгралі выбары”. Міхась Чарняўскі: „Нельга сказаць, што мы прайгралі выбары. Да выбараў мы ня мелі нічога, а цяпер маем дэпутатаў”. („Свабода”, №5–6, травень 1990).

Зазначу, што я ні ў якім разе не хачу закінуць Юрыю Дракахрусту папрок у жаданьні пазбавіць Беларусь незалежнасьці наагул; гаворка на Сойме ішла пра тое, што павінна быць спачатку – дэмакратызацыя альбо Незалежнасьць. У нечым тая дыскусія паказальная, калі ўлічыць далейшае разьмежаваньне ў дэмлягэры па лініі „агульныя дэмакраты” – „незалежнікі”. (На практыцы аказалася, што „агульныя дэмакраты” арыентаваліся ў асноўным на Маскву, на супольную палітыку з Расеяй, „незалежнікі” – на аднаўленьне незалежнай нацыянальна-дэмакратычнай Беларусі).

Але трэба сказаць, што аднадушша наконт незалежнасьці не было напачатку і ў дэпутатаў, якія ўвайшлі ў „Дэмакратычную плынь”, якая пазьней пераўтварылася ў „Дэмакратычны клюб”. Усьведамленьне неабходнасьці сувэрэнітэту прыйшло паступова, хоць і даволі хутка: ужо праз два месяцы пасьля пачатку першай сэсіі да дэпутатаў ад БНФ далучыліся тыя, хто меў пра праграму Фронту цьмянае ўяўленьне альбо нават канкураваў на выбарах з фронтаўскімі кандыдатамі. Шмат у чым паспрыялі гэтаму цынізм, зь якім дэпутаты-прадстаўнікі камуністычнай намэнклятуры адкідвалі кадравыя прапановы „дэмклюбу” падчас выбараў старшыняў парлямэнцкіх Камісіяў.

11 траўня Сойм БНФ заявіў, што дасягненьне сувэрэнітэту немагчымае ў складзе СССР, а 30 чэрвеня –1 ліпеня БНФ правёў канфэрэнцыю „Незалежная Беларусь”, з удзелам больш як пяцісот чалавек, у тым ліку і 62 дэпутатаў Саветаў ўсіх ўзроўняў – ад раённых да Вярхоўнага. З дакладам выступіў Зянон Пазьняк, які канстатаваў, што БНФ, хаця і мае прадстаўніцтва ў парляманце, але не зарэгістраваны, паколькі камуністы бачаць у ім рэальную палітычную сілу. Пазьняк вызначыў галоўную праблему Беларусі як „радыяцыйны генацыд” і адзначыў, што вырашыць яе можна

(Калекцыя З. Пазьняка)

27 ліпеня 1992 г. у Менску.

толькі палітычным шляхам пры выкананьні двух умоваў: дзяржаўны сувэрэнітэт і дэмакратычная ўлада. Канфэрэнцыя прыняла праект Дэклярацыі аб незалежнасьці Беларусі, які пазьней дэпутаты БНФ прадставілі ў Вярхоўны Савет.

Цікава, што праз два тыдні група дэпутатаў-камуністаў у ВС распаўсюдзіла сярод дэпутатаў тэкст рэпартажу Сяргея Шапрана з канфэрэнцыі, надрукаванага ў латыскай газэце „Советская молодёжь” – акцэнтаваўшы ўвагу на тым, што БНФ абірае курс на Незалежнасьць бяз камуністычнага таталітарызму. Такая канцэпцыя „развалу Саюза”, ва ўсьведамленьні дэпутатаў-камуністаў, павінна была скампрамэтаваць БНФ.

Такім чынам, парляманцкая большасьць упарта не жадала прымаць дэклярацыю. Але пасьля прыняцьця дэклярацыяў Вярхоўнымі Саветамі Расеі і Украіны сытуацыя зьмянілася. Старшыня ВС Мікалай Дземянцей заявіў, што і Беларусь павінна прыняць аналягічны дакумэнт.

Але ў камуністаў ніякага праекту не было – затое ён быў у нас. Вярхоўны Савет адкінуў фронтаўскі праект дэкляратацыі. Тады фронтаўскія дэпутаты агулам пайшлі працаваць у адпаведную Камісію ВС па суверэнітэту і неўзабаве падрыхтавалі там новы сумесны праект, які йшоў ужо пад грыфам Камісіі (Старшынём Камісіі быў Л. Козік) і на 90 адсоткаў грунтаваўся на нашых ідэях. Гэты праект і ўзялі за аснову.

Пазьней Станіслаў Шушкевіч будзе казаць, што пад час прыняцьця Дэклярацыі дэпутаты БНФ ня бралі ўдзел у галасаваньні, сышлі з залі – некарэктна замоўчваючы вельмі істотныя акалічнасьці.

Па-першае, сама Дэклярацыя была амаль цалкам напісаная дэпутатамі БНФ.

Па-другое, мы бралі ўдзел у абмеркаваньні ўсіх артыкулаў і галасаваньні па іх (толькі на пленарным паседжаньні 26-27 ліпеня дэпутаты БНФ бралі слова больш за сто разоў!) .

Ужо пасьля заявы Дземянцея, калі была ўтвораная рабочая група ў справе падрыхтоўкі Дэклярацыі, Зянон Пазьняк прапанаваў дэпутатам сабрацца ў перапынку паміж пасяджэньнямі.

У „менскім сэктары" Авальнай залі (з правага боку, калі стаць тварам да прэзыдыюму), засталіся ня толькі дэпутаты БНФ, але і дэпутаты „дэмклюбу", і нават некаторыя камуністы. На працягу гадзіны З. Пазьняк, В. Голубеў ды іншыя дасьведчаныя ў беларускай мінуўшчыне дэпутаты распавядалі пра Вялікае Княства Літоўскае, БНР, пра пераемнасьці ідэі беларускай дзяржаўнасьці. Шмат якія дэпутаты ўсё гэта чулі ўпершыню.

Прыняцьце Дэкларацыі адбывалася ў некалькі этапаў – спынюся на, бадай што, самым драматычным, на пасяджэньні Вярхоўнага Савета 26-27 ліпеня 1990 году.

Хаця прапанаваны БНФ праект Дэкларацыі і быў прыняты за аснову, пад час абмеркаваньня і галасаваньня зь яго выкрэсьлівалася ўсё тое, што прадугледжвала рэальную Незалежнасьць.

Нягледзячы на намаганьні дэпутатаў БНФ, не праходзіць прэамбула Дэкларацыі, у якой рабілася спасылка на „пераемнасьць дзяржаўнай ідэі БССР ад Беларускай Народнай Рэспублікі і неабходнасьць рэспубліканскай парляманцкай формы праўленьня".

Не прайшла прапанаваная дэпутатамі БНФ назва – замест БССР - „Беларуская Рэспубліка, альбо Беларусь".

Прынялі, што „Беларуская ССР ахоўвае і абараняе нацыянальную дзяржаўнасьць беларускага народа". Але дадатак – „... адраджае гістарычныя, нацыянальна-дзяржаўныя сымбалі народа" набраў толькі 91 голас (а для прыняцьця станоўчага рашэньня трэба было 170).

Дыскусія разгарнулася – вакол тэрмінаў „абвяшчае" сувэрэнітэт альбо „пацьвярджае". Мы прапанавалі запісаць „пацьвярджае", паколькі Беларусь у дваццатым стагодзьдзі ўжо мела Незалежнасьць, увасобленую ў БНР. Нам падавалася істотным падкрэсьліць, што ідэя Незалежнасьці ўзьнікла ня сёньня, што яна мела канкрэтныя ўвасабленьні, а сёньня аднаўляецца гістарычнае права народа на сваю дзяржаву. Да таго ж, гэта надавала Дэкларацыі, ды і самой ідэі дзяржаўнасьці, гістарычны падмурак і пазбаўляла яе налёту каньюнктуры.

Голубеў: „…дзяржаўны сувэрэнітэт у нас ужо быў абвешчаны і ёсьць у нашай Канстытуцыі. Нам неабходна пацьвердзіць і абвясьціць поўную незалежнасьць рэспублікі".

Садоўскі: „. Мы сувэрэнная дзяржава. Я дапускаю, што якая-небудзь дзяржава, член Арганізацыі Аб'яднаных Нацый можа паставіць пытаньне аб новым прыняцьці нас у ААН... Вы зразумейце. Калі мы абвяшчаем сувэрэнітэт, не прымаючы пад увагу, што мы паўнацэнна прызнаны суб'ект міжнароднага права, то можна ставіць пытаньне аб новым прыёме нас, аб скасаваньні членства, а тады аб прыёме. Калі вы не прымаеце пад увагу нават факт Устаноўчага сходу, абвяшчэньня БНР, давайце паглядзім на дзьве апошнія акалічнасьці, толькі на гэта. І гэта прымусіць нас напісаць „пацьвярджае".

Пазьняк: „Юрыдычна мы валодаем сувэрэнітэтам.. Мы ня маем фактычнага сувэрэнітэту. Гэта таксама факт. Таму ставіцца пытаньне, што мы пацьвярджаем дэ-юрэ, што мы пацьвярджаем наш сувэрэнітэт. І адначасова расшыфроўваем, абвяшчаем, што пад гэтым крыецца, і дзеля гэтага прымаецца Дэкларацыя. Такія юрыдычныя моманты вельмі важныя, у нас яшчэ няма палітычнага міжнароднага вопыту, але, калі мы наробім памылак, ён можа праз нейкі час узьнікнуць".

Адрынаньне камуністамі нашых аргумэнтаў было не выпадковым – яны не жадалі бачыць Беларусь незалежнай ад Масквы.

Прыкметна, што ў ліпні 1990-га шмат якія палажэньні праекту Дэкларацыі, накіраваныя на падмацаваньне Незалежнасьці, аспрэчваў дэпутат Аляксандар Лукашэнка.

Так, сярод іншых ён выступіў за фармулёўку „абвяшчае".

Лукашэнка: „…моя мотивация: суверенное мы государство или нет? Коль Декларацию мы принимаем, значит, я считаю,".

У пацьвярджэньне сваіх аргумэнтаў Лукашэнка працытаваў расейскія слоўнікі Даля („Декларация – объявление, оглашение, провозглашение") і Ожагава („официальное торжественное заявление").

Дыскусія дасягнула такога напалу, што фармулёўкі галасаваліся ў шасьці варыянтах – і не адна (нават з „абвяшчэньнем") не набрала патрэбнай колькасьці. Пасьля чаго віцэ-сьпікер Шушкевіч зрабіў рэмарку, якая красамоўна характарызавала шмат якіх дэпутатаў.

Шушкевіч: „...Магчыма, у нашым Вярхоўным Савеце беларускія фармулёўкі не асэнсоўваюцца ўсімі так, як трэба. Я з вашага дазваленьня прачытаў бы дзьве фармулёўкі, якія набралі большасьць галасоў, на рускай мове..”

Была пазначана яшчэ адна матывацыя прыняцьця рашэньняў:

Гермянчук: „Некаторыя супраць галасуюць, калі зьяўляецца прозьвішча Зянона Пазьняка”.

Дземянцей: „Не разжигайте вы таких моментов”.

Яшчэ два галасаваньні – і зноў ні які варыянт не праходзіць (пазьней прагаласавалі за „абвяшчае”).

Не жадалі камуністы саступаць і ў эканамічных артыкулах Дэкларацыі.

Не прайшла прапанова, што „усе віды маёмасьці з'яўляюцца ўласнасьцю грамадзян БССР” („Пазьняк: „Калі мы не пакінем сабе ўсе віды маёмасьці, то мы выйдзем у сувэрэнітэт жабракамі”).

Дэбаты выклікала і прапанова дэпутатаў БНФ стварыць уласную грашовую адзінку.

Някрасаў: „Я предложил исключить положение о собственной денежной единице. Почему? Представьте себе, вы едете на Украину, в Россию или ещё куда-нибудь, и надо уже менять деньги, это раз. Во-вторых, в иностранных финансовых кругах, о чём были сообщения в нашей печати, выражают серьёзное беспокойство по поводу того, что в некоторых республиках собираются вести собственную валюту. Для них это очень и очень неудобно. Поэтому я полагаю, что валюту нужно сохранить общую”.

Сасноўскі: „… я тоже просил, чтобы национальную валюту исключить.”

Леўчык: „Я… против ввода своей денежной единицы.”

(Някрасаў быў дэпутатам ад інвалідаў, Сасноўскі – ад вэтэранаў; падобны баляст усе гады існаваньня Вярхоўнага Савету цягнуў на дно нашы прапановы. Былы партыйны сакратар Леўчык быў членам Прэзыдыюму ВС – няцяжка ўявіць, як „ахвотна” ён і ягоныя аднадумцы, якіх у Прэзыдыюме была большасьць, „спрыялі” Незалежнасьці краіны).

Праўда, дэпутаты прагаласавалі за тое, што Беларусь ўтварае Нацыянальны банк, падпарадкаваны Вярхоўнаму Савету, стварае фінансава-крэдытную сыстэму, ўласную падаткава-мытную службу – але прапанова БНФ аб тым, што Беларусь „стварае ўласную грашовую сыстэму”, ізноў выклікала неразуменьне.

Камісія, а таксама асобныя дэпутаты (у тым ліку Лукашэнка) прапанавалі абмежавацца фармулёўкай „мае права на стварэньне”.

Беленькі: „Дзякуючы таму, што не існуе зараз сваёй грашовай сыстэмы, Беларусь штогод губляе больш паўмільярды рублёў”.

Пазьняк: „Я хачу засяродзіць ўвагу на прынцыповым палажэньні, не „мае права” а „утварае”. Таму што мы маем права і на забесьпячэньне жыльлём, і на жыцьцё, і на што хочаш... Калі мы прымем такую папраўку, што „маем права”, то мы гэтага права мець ня будзем... Гэта даволі расплыўчатая фармулёўка, таму што калі мы ня будзем мець сваёй грашовай сыстэмы, сваіх грошай, свайго банка, сваёй крэдытнай сыстэмы, ні аб якім сувэрэнітэце ня можа ісьці гаворка”.

Аднак наша фармулёўка набрала толькі 127 галасоў. Запісалі, што ўсяго толькі – „мае права…”.

Затое прайшла прапанова Ўладзімера Заблоцкага, што Беларусь мае права на сваю долю ў агульнасаюзным алмазным і валютным фондах і залатым запасе.

Сумненьне ў большасьці дэпутатаў выклікала фармулёўка „Ня могуць дзейнічаць арганізацыі, палітычныя партыі, якія падпарадкоўваюцца замежным цэнтрам”.

Канешне, гэтая наша прапанова была накіраваная, галоўным чынам, супраць КПСС. У адрозьненьні ад літоўскіх сваіх калег, беларускія камуністы, адданыя Маскве, адмовіліся прыняць уласны статут КПБ – і жылі па статуце КПСС. Маскоўскае ЦК цалкам кіравала беларускім ЦК, а апошняе, у сваю чаргу, кантралявала парлямэнцкую большасьць у Вярхоўным Савеце.

Абараняючы папраўку, Пазьняк ні слова не сказаў пра камуністаў, але засяродзіў увагу на іншым (гаварылася пад прарасейскіх ветэранаў, каб прыдбаць галасы): „Мы ведаем, як дзейнічае каталіцкі касьцёл зараз. І якая падаплёка за гэтым стаіць” (Мелася на ўвазе палянізацыя; пад час сустрэчы з дэпутатамі ад БНФ міністар замежных спраў Польшчы Скубішэўскі прагаварыўся, ўжыўшы выраз „касьцёл польскі”).

Тое сапраўды была небясьпека, але галоўную небясьпеку камуністы бачылі ў іншым – пазбыцца ЦК КПСС.

З месца: „Вопрос есть. ЦК КПСС как сейчас будет относиться, как к «замежным» или «незамежным»?”

Дземянцей: „Через некоторое время, да. Первый микрофон”.

Пазьняк: „Адносна ЦК КПСС, паважаныя калегі, як камуністы вырашаць, так і будзе”.

Але для камуністаў усё даўно вырашана – цэнтар павінен заставацца ў Маскве. Вынік – прапанова недабірае 69 галасоў.

Дэпутат БНФ Аляксандар Шут ўносіць крыху зьменены варыянт папраўкі і апэлюе да аргумэнтацыі, якая павінна была б быць зразумелая камуністам і вэтэранам: „значыць, у нас тут могуць намі кіраваць і ЦРУ, і фашысцкія арганізацыі” – але ягоная папраўка набірае яшчэ менш галасоў, чым папярэдняя…

Абмяркоўваецца прапанова З. Пазьняка і іншых дэпутатаў БНФ аб тым, што „Беларусь патрабуе ад ураду СССР безумоўнай і тэрміновай кампэнсацыі стратаў, зьвязаных з пераадоленьнем наступстваў Чарнобыльскай катастрофы”.

Пазьняк: „Шаноўныя дэпутаты, усе нашы дзеяньні, якія датычаць лёсу рэспублікі, нашага народу, зараз праходзяць пад знакам чарнобыльскай бяды. І насельніцтва, разважаючы аб сувэрэнітэце, часта задае пытаньне: а як будзе з Чарнобылем? У гэтай сытуацыі было б карысна пацьвердзіць, што сувэрэнітэт даць нам магчымасьць выкарыстаць свае нявыкарыстаныя сілы для выхаду з гэтай бяды”.

За прапанову Пазьняка галасуе 241 дэпутат, і ў Дэклярацыі запісваецца, што „Сваю свабоду і сувэрэнітэт Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка ў першую чаргу выкарыстоўвае на выратаваньне беларускага народа ад вынікаў Чарнобыльскай катастрофы”.

Супраць гэтага прагаласавалі толькі чатыры дэпутаты.

А вось прапанова аб забароне манапалізацыі СМІ галасоў не набірае.

Калі падышлі да галасаваньня па першай частскі артыкула 10 аб тым, што „Беларуская ССР мае права на ўласныя Узброеныя Сілы, унутраныя войскі, органы дзяржаўнай і грамадзкай бясьпекі, падначаленыя Вярхоўнаму Савету Беларускай ССР”, першым супраць выступіў Віктар Ганчар, які заявіў, што пералічаныя структуры ня могуць быць падпарадкаваныя парляманту. Заўважу, што фармулёўка вылучалася камісіяй (у БНФ варыянт быў больш радыкальны). Пройдзе два гады, і калі ва ўжо незалежнай Беларусі ўрад Кебіча не пажадае рэалізоўваць прынятую парлямантам вайсковую дактрыну, Апазыцыя БНФ ізноў паставіць пытаньне аб падпарадкаваньні Ўзброеных Сілаў Вярхоўнаму Савету.

Дэпутат ад вэтэранаў Міхаіл Сасноўскі заявіў, што „я считаю, что слова „ўласныя Узброеныя Сілы” нам надо убрать. Я не думаю, что мы, белорусы, не можем создать все роды войск..”(у даведніку нацыянальнасьць дэпутата Сасноўскага, між іншым, пазначана – „расеяц”. Але заявіў ад імя беларусаў).

І тут зусім нечакана для нас у абарону ўласнага войска выступіў палкоўнік міліцыі Мікалай Серада: „До войны в Белоруссии были свои национальные Воружённые Силы”.

Пазьняк: „Я ўношу папраўку, якая зьмяняе адно толькі слова... Сутнасьць вось у чым. У першую чаргу я прапаную напісаць наступнае: „Беларуская ССР мае ўласныя Ўзброеныя Сілы”. Абгрунтаваньне. Усё, што мы гаворым „мае права”, на практыцы застаецца толькі „правам”. У нас ужо дэпутат Серада паведамляў, што ў 20-ыя гады былі свае Узброеныя Сілы. Вы цудоўна ведаеце, Воінскі Статут быў на беларускай мове, маршал Жукаў быў у Беларусі, выдатна валодаў беларускай мовай і не забыў яе да сьмерці. Так што ў нас ужо ёсьць і вопыт. Я думаю,што калі мы прымем больш імпэратыўную форму, гэта будзе больш гарантавана..”

Разьлік быў дакладны – для вэтэранаў аўтарытэт Жукава быў бясспрэчны. Аднак да мікрафону падышоў намесьнік старшыні КДБ, дэпутат Генадзь Лавіцкі: „Мне сегодня понравилось, что нам говорил Гончар. Но мы как-то пропустили его слова мимо ушей. О том, что мы вот так, под эмоции, принимаем всё. Но если подойти реально, надо посмотреть. То, что у нас были свои Вооружённые Силы в 20-х годах, возможно, были. Тогда, наверное, это и обусловлено было.

Но какие это были Вооружённые Силы?... Я поддерживаю предложение комиссии ветеранов, что первые два пункта на сегодняшний день пока ещё не созрели и нереальны. Потому что идёт нарушение статьи 73 Конституции СССР. Но мы принять можем, чисто символически, что мы имеем такое право, как суверенное государство".

(Пазьней генэрал Серада будзе абраны членам Канстытуцыйнага Суда, падтрымае імпічмант Лукашэнку ў 1996 годзе, за што Лукашэнка выключыць яго са складу КС. Лавіцкі зойме пасаду старшыні КДБ, а пры Лукашэнку атрымае ранг амбасадара і будзе ўзначальваць дыпмісію ў Ізраілі – нашмат даўжэй, чым звычайна. Міжволі прыходзіш да высновы, што вызначэньне „свой-чужы" Лукашэнка ўжо тады рабіў паводле стаўленьня чалавека да Незалежнасьці).

Галасаваньне па гэтай частцы артыкула адклалі і перайшлі да разьдзелу, які дэкляраваў, што „Беларуская ССР... ажыцьцяўляе правы на добраахвотнае аб'яднаньне зь іншымі дзяржавамі і свабоднага выхаду з дзяржаўных саюзаў. Беларуская ССР прапануе неадкладна прыступіць да распрацоўкі новага Саюзнага дагавора".

Валянцін Голубеў прапанаваў цалкам выключыць гэтае палажэньне, паколькі ва ўжо прынятым раней разьдзеле канстатаваліся правы Беларусі як сувэрэннай дзяржавы. Голубева падтрымалі толькі 124 дэпутаты. Кампрамісны варыянт прапанаваў Пазьняк, замяніўшы слова „аб'яднаньне" на слова „саюзы" (тэрмін „аб'яднаньне" быў тоесны страце дзяржаўнай самастойнасьці, і ў Дэклярацыі было пажадана яго не ўзгадваць).

Леанід Козік, наадварот, заклікаў прызнаць „сфэры адносінаў у межах Саюза ССР".

Пасьля кароткіх дэбатаў 208 дэпутатаў прагаласавалі за „аб'яднаньне". „Аб'яднаньне – гэта можа быць паглынаньне" – заявіў Пазьняк і прапанаваў перагаласаваць.

„Видите, как Вы поступаете: если того голосовать – это смех, если Вы – давайте в первую очередь. Давайте уважительно относиться друг к другу" – парыраваў Дзямянцей фразай з няўцямным зьместам.

Пазьняк: „Шаноўныя калегі. Я не затрымаю вашай увагі. Я іменна так і мяркую, таму што пры саюзе застаюцца два сувэрэнныя бакі, пры аб'яднаньні гэты сувэрэнітэт можа быць згублены". Папраўка Пазьняка ўсё ж галасуецца – і набірае толькі 120 прыхільнікаў.

Тут жа слова бярэ Пётра Садоўскі: „Людзі, калі яны галасуюць, яны думаюць пра зьмест таго, за што яны галасуюць. Калі людзі ня думаюць, яны адключаюцца... Калі мы прагаласавалі, што нехта заключае, ідзе на аб'яднаньне зь іншай дзяржавай, ён траціць сувэрэнітэт, і мы тады не прымаем нашу Дэклярацыю пра сувэрэнітэт. Вы зразумелі, што гаварыў дэпутат Пазьняк? Мы проста прымаем абсалютна нелягічныя фармулёўкі".

Сямдзянава: „Удивляет та поспешность, с которой мы только пытаемся обрести реальный суверенитет и тут же пытаемся его ликвидировать. Ведь мы же политики. Давайте рассуждать трезво. Давайте мы узнаем, что такое „новый договор на новой основе".

Галасуецца сфармуляваны рабочай камісіяй артыкул „Беларуская ССР прапануе неадкладна прыступіць да распрацоўкі Дагавора аб саюзе сувэрэнных сацыялістычных дзяржаў".

„Чаму сацыялістычных – пытаецца Лявон Баршчэўскі. – Я не разумею, хай мне растлумачаць. Які – кампучыйскі сацыялізм? Ці швэцкі?"

Лявонцій Зданевіч вяртае ўвагу да прапановы Галіны Сямдзянавай дазнацца, які ж варыянт саюзнай дамовы распрацаваў Крэмль, і дзеля гэтага заслухаць дэлегацыю дэпутатаў, якія высьвятлялі гэта ў Маскве.

Слова даецца члену дэлегацыі Уладзімеру Заблоцкаму, які паведамляе, што Масква прапануе пакінуць за СССР наступныя функцыі: Савецкая Армія, дзяржбясьпека, памежныя войскі, унутраныя войскі, юрыспрудэнцыя, мытня, ваенная прамысловасьць, энэргетыка, нафтагазавыя рэсурсы і перааапрацоўка нафтапрадуктаў, трубаправодны транспарт, зьнешнепалітычныя функцыі МЗС, зьнешнеэканамічная дзейнасьць, крэдытна-фінансавая сыстэма, банкаўская і грашова-манэтарная сыстэмы, чыгуначны, паветраны і марскі транспарт, сувязь і камунікацыі, космас, інфарматыка, тэлебачаньне і радыё, фундамэнтальныя навука. „Всё остальное остаётся республикам" – падсумаваў Заблоцкі пад сьмех і аплядысмэнты.

Што разумела Масква пад „астатнім" – заставалася здагадвацца; зрэшты, яна адназначна не

(Фота: Я. Пясэцкага).

„Трэці мікрафон". Генадзь Майсееў, Сяргей Навумчык.

прэтэндавала на стратную прамысловасьць ды калгасы, затое нафта-газавы комплекс і „труба" былі ўведзеныя ў ранг стратэгічных інтарэсаў Крамля нароўні са зьнешнепалітычнай дзейнасьцю і функцыямі КДБ.

Алег Трусаў прапануе выключыць узгадваньне пра саюзную дамову і наогул зьняць гэты пункт з галасаваньня – Дземянцей выступае ў абарону дамовы, заяўляючы, што ні Расея, ні Украіна не выключыла ў сваіх дэклярацыях магчымасьць яе падпісаньня.

Пачынаецца галасаваньне – і за саюзную дамову выказваюцца 184 дэпутаты пры кворуме для прыняцьця рашэньня ў 170. Супраць – 34 дэпутаты – практычна поўны склад фракцыі БНФ ды яшчэ некалькі чалавек.

Тут патлумачу, што адбывалася. Як бачна, шмат якія прапанаваныя намі палажэньні Дэклярацыі хаця і пасьля гарачых дыскусіяў, але, з большага, прымаліся. Заставаўся апошні артыкул – у які прыхільнікі СССР жадалі уключыць пункт аб неабходнасьці падпісаньня „саюзнай дамовы". Да таго ж большасьць адмаўляла нашае патрабаваньне – надаць Дэклярацыі статус канстытуцыйнай сілы (гэта значыць – у выпадку супярэчнасьці Канстытуцыі і законаў СССР Канстытуцыі і законам Беларусі перавагу б мелі апошнія).

Узьнікала і яшчэ адна пагроза – пасьля паартыкульнага галасаваньня Дэклярацыя павінна была прымацца „у цэлым", і тут магла пачацца рэвізія раней прынятых палажэньняў, іх выхалошчваньне (гэта было б парушэньнем рэглямэнту, але нязначным). Ішло да таго, што Дэклярацыя ўвогуле магла быць не прынятая. Так, дэпутат Леанід Козік (член Прэзыдыюму ВС, пры Лукашэнку – лідэр праўладных прафсаюзаў) пад час абмеркаваньня заявіў, што „если мы примем эту Декларацию, то она направлена на сто процентов на выход из Союза".

У гэтых умовах Пазьняк прапанаваў дэпутатам БНФ, калі большасьць будзе настойваць на „саюзнай дамове" і адмовіцца ад канстытуцыйнасьці Дэклярацыі – выйсьці з Авальнай залі. Гэта мела б псыхалягічны эфэкт, заблытала б дэпутатаў, яны б дзейнічалі ад „супрацьлеглага" („насуперак" БНФ. Пра што раней і сказаў Гермянчук – шмат хто галасуе насуперак Пазьняку). У фракцыі БНФ адбылася дыскусія. Прапанова была вельмі рызыкоўная, але Пазьняку ўдалося пераканаць ў яе слушнасьці; некалькі чалавек ўсё ж вырашылі пакінуць у залі ў якасьці назіральнікаў.

Фактычна, у той момант Пазьняк паставіў на карту свой аўтарытэт сярод калег і палітычную будучыню; калі б тактыка не спрацавала і Дэк-

ларацыя была не прынятая, ці адбылася б рэвізія ўжо прынятых артыкулаў – ён успрымаўся б сваімі ж паплечнікамі як авантурыст. Аднак мэта сувэрэнітэту была нагэтулькі важная, што ён пайшоў на такую рызыку, будучы ўпэўненым, што пераможа.

Калі дайшлі да апошняга артыкулу – была адкінутая канстытуцыйнасьць Дэкларацыі і ўведзеная „саюзная дамова”, слова ўзяў лідэр БНФ.

Пазьняк: „Паважаныя дэпутаты, я не затрымаю доўга вашай увагі. Але прашу мяне выслухаць адну мінуту. Тое, што мы зараз пачулі зьвесткі, што нам рыхтуе „саюзны дагавор”, і тое, што зараз сэсія прагаласавала за гэты „саюзны дагавор”, гэта тое самае, што сунуць галаву ў пятлю. Гэта значыць, што далейшая размова аб сувэрэнітэце ня мае сэнсу. Гэта значыць, што наша праца два дні была без патрэбы. На вялікі жаль, народныя дэпутаты, відаць, мы ўсё ж такі не дарасьлі да сувэрэнітэту. Таму я, Пазьняк Зянон Станіслававіч, заяўляю, што я адмаўляюся далей удзельнічаць у гэтай сэсіі ў выніку таго, што Вярхоўны Савет ня здольны прыняць Дэкларацыю аб сапраўдным сувэрэнітэце. Тых дэпутатаў, якія мяне падтрымліваюць, прашу зрабіць тое самае. Я пакідаю залю”.

Выйшлі 30 чалавек. Сабраліся ў памяшканьні за прэзыдыюмам, дзе па тэлевізары ішла трансьляцыя (той самы пакой, дзе ў часы Машэрава зьбіралася ў перапынках сэсіяў вышэйшае кіраўніцтва).

Я быў сярод пакінутых у Авальнай залі і бачыў, які эфэкт зрабіў выхад з залі трох дзесяткаў дэпутатаў на чале з Пазьняком на дэпутатаў-камуністаў: „Яны ня хочуць галасаваць? Ну дык мы прагаласуем”.

Большасьць дэпутатаў была ў шоку – і ў гэтым стане працягвалі галасаваць за іншыя пункты Дэкларацыі. Тыя дэпутаты фракцыі БНФ, якія былі пакінутыя ў залі, працягвалі адстойваць нашу канцэпцыю.

У адказ на прапанову дэпутата палкоўніка Леаніда Прывалава паставіць беларускія Ўзброеныя Сілы ў залежнасьць ад Канстытуцыі СССР і „з улікам забесьпячэньня бясьпекі СССР”, Васіль Шачак запытаўся – „Чаму ад Масквы ў 80 кілямэтрах ніводнай ракетнай базы няма? А я вось гляджу, 80 кілямэтраў ад Слуцка. Як так можна, таварыш палкоўнік?”

Таварыш палкоўнік не адказаў. Шачака падтрымаў Шушкевіч: „З улікам забесьпячэньня бясьпекі СССР” – гэта заўсёды можна сказаць, што „ўлік” не дазваляе нам нічога рабіць”. Таму гэта перакрэсьлівае ўвесь сувэрэнітэт”.

Навумчык: „Аўганская вайна пачалася не ў Кабуле, яна пачалася ў сьнежні 1979 года на аэрадроме пад Віцебскам, калі Брэжнеў ўзьняў Віцебскую дэсантную дывізію. І вось гэтыя сумныя і ганебныя ляўры дасталіся Крамлю, але сьлёзы, сіраты, інваліды і магілы – ўсё гэта дасталося нам. Ці можам мы сёньня даць гарантыю, калі большасьць дэпутатаў прагаласавала за заключэньне новага „саюзнага дагавору”, што заўтра да ўлады ў краіне ня прыйдзе чалавек, які паўторыць гэта самае?.... Таму я прасіў бы, вельмі прасіў бы, не баяцца слова „нацыянальныя фармаваньні”.. Шмат дзесяцігодзьдзяў нашы людзі, грамадзяне Беларусі, плацілі падаткі, і … мы можам ставіць пытаньне аб нацыяналізацыі нашай арміі, аб цалкам падпарадкаваньні яе камандаваньня Вярхоўнаму Савету..”

У выніку за разьдзел аб тым, што Беларусь „мае права на ўласныя Ўзброеныя Сілы, унутраныя войскі, органы дзяржаўнай бясьпекі, падкантрольныя Вярхоўнаму Савету” прагаласавала 230 чалавек – пад апладысмэнты!

Пераканаць дэпутатаў у тым, што Беларусь трэба ўжо зараз абвясьціць безьядзернай зонай, нам з Шачакам не ўдалося – аднак 229 чалавек прагаласавалі за тое, што Беларусь „ставіць на мэце зрабіць сваю тэрыторыю бяз’ядзернай зонай, а рэспубліку – нэўтральнай дзяржавай”.

Як ня дзіўна, і прапанова дэпутатаў БНФ, што „ніякія вайсковыя фармаваньні іншых краін, іх вайсковыя базы і пабудовы ня могуць быць разьмешчаныя на тэрыторыі Беларускай Рэспублікі бяз згоды Вярхоўнага Савета” – прымаецца (натуральна, са зьменай назвы на БССР).

Вярнуліся да прэамбулы – ізноў пачалі абмяркоўваць, „абвяшчае” ці „пацьвярджае” Беларусь свой сувэрэнітэт.

Гілевіч: „45 гадоў Беларуская ССР – член Арганізацыі Аб’яднаных Нацыяў. І які б ня быў гэты сувэрэнітэт, не хачу характарызаваць яго там

– недастатковы, недасканалы, каб не гаварыць вастрэй, але ўсё-такі ў сьвеце нас прызнавалі як дзяржаву раўнапраўную у аб’яднаньні дзяржаў сьвету”.

Бойка: „Мне непонятно, где был ранее закреплён наш суверенитет? Толи в тех грамотах, которые были приняты БНР, то ли в Конституции?”

Навумчык: „Я разумею, што некаторых дэпутатаў засмучае Трэцяя і Другая Устаўныя граматы. У такім разе я прапаную вам зьвярнуцца да 1922 года, да Дэкларацыі аб утварэньні СССР. СССР быў утвораны як Саюз сувэрэнных дзяржаў”.

Лукашэнка: „... Зачем мы разворачиваем эти бесполезные дискуссии?”

Даўлюд: „... когда депутат Лукашенко подходит к пятому микрофону, ему сразу слово. Иногда не добъешься: стоишь, стоишь... Но не об этом речь. Я был автором дополнения „провозглашает”. Подумав, решил, что мы должны пойти на компромисс. Давайте мы будем умнее Украины и России, которые „провозглсили”. Давайте „подтвердим”.

Ніяк не магла прайсьці прэамбула – розныя варыянты аб тым, што Беларусь абвяшчае сувэрэнітэт, не набіралі належнай колькасьці галасоў. Аж да таго моманту, пакуль Анатоль Вярцінскі не прапанаваў дадаць да слова „сувэрэнітэт” вызначэньне „поўны”

Я прапанаваў вярнуцца да тэмы „саюзнай дамовы” і выключыць узгадку пра яе з тэксту – але безвынікова.

Мы ізноў паспрабавалі дамагчыся, каб Дэкларацыі быў нададзены статус канстытуцыйнай сілы.

Нечакана супраць гэтага выступіў Шушкевіч, які сказаў, што „на пераходным пэрыядзе, калі мы будзем ісьці па клясычнаму праву, па законах, мы нікуды не прыйдзем... канстытуцыйную норму надаць Дэклярацыі цяпер проста немагчыма”, што адразу ж выклікала заяву Віктара Ганчара: „Я вынужден заявить решительный протест по поводу последнего заявления Первого заместителя Председателя Верховного Совета, поскольку фактически он призвал нас к беззаконию… пункт 12 в той редакции, в которой он стоит – это перечёркивание всей Декларации, которую мы приняли. Это пустой политический треск”.

Мне падалося, што варта паспрабаваць вярнуць дэпутатаў да тэрміну аб „аб’яднаньні” і запісаць, што Беларусь ажыцьцяўляе права на добраахвотныя саюзы з іншымі дзяржавамі. Гэта была адна з прапановаў БНФ, якую ўпарта не жадалі прыняць. Папраўдзе, ніякага лягічнага абгрунтаваньня, што ўдасца яе правесьці, у мяне не было. Але інтуіцыя падказвала, што паспрабаваць варта. Было нейкае адчуваньне, што камуністы пасьля выхаду іншых дэпутатаў БНФ настроеныя паказаць, што яны, насуперак заяве Пазьняка, „гатовыя да сувэрэнітэту”. ”. Многім ветэранам, што заўсёды йшлі ад адваротнага, карцела насаліць „бэнээфовцам во главе с Пазьняком”, (на што Пазьняк і разьлічваў) і паказаць сваю значнасьць у прыняцьці рашэньняў. Пра рэвізію палажэньняў Дэклярацыі, прынятых пад напорам фронтаўскіх дэпутатаў, здаецца, ня думалі (маўляў, „Пазьняк протів, значіт всё в порядке”). Гэта быў хвалюючы момант.

Сюрпрызам было, што мяне ад мікрафону падтрымаў былы другі сакратар Віцебскага абкаму Яўген Радзецкі. Дэпутат Котаў, які прадстаўляў артыкул, зачытвае фармулёўку Пазьняка (якую раней „зарэзалі”) – і яна праходзіць, набіраючы – пад апладысмэнты – 219 галасоў.

Усё гэта выглядала лагічным абсурдам. Але, відаць, ніхто з нас так добра не разумеў (і не адчуваў) гэты ўнікальны Вярхоўны Савет, як Пазьняк. Тут кіраваліся ня логікай, а псіхікай, карпаратыўнымі інтарэсамі і думкамі начальства. Гэта была наша выдатная і тонкая перамога ў камуністычным і прамаскоўскім парляманце, у якім мы, дэпутаты ад БНФ, складалі толькі восем адсоткаў ад усёй колькасьці дэпутатаў.

За Дэклярацыю „у цэлым” прагаласавалі 229 дэпутатаў – пры ніводным „супраць” альбо „устрымаўся”.

У выніку, Дэклярацыя аб дзяржаўным сувэрэнітэце БССР была прынятая (праўда, з „саюзнай дамовай” і без канстытуцыйнага статусу, што будзе выпраўлена ў жніўні 91-ага). Канешне, нават і ва „ўсечаным” варыянце Дэклярацыя была велізарным крокам наперад. Важна што тэкст быў напісаны намі, фронтаўцамі, і праведзены праз Камісію ВС, і што прадстаўляў гэты тэкст на абмеркаваньні па прапанове Старшыні

Камісіі Л. Козіка (які проста не валодаў тэмай) Зянон Пазьняк. Як ні стараліся камуністы і ветэраны перакуліць зьмест Дэкларацыі, ім усё ж не ўдалося зламаць партытуру гэтага гістарычнага дакуманта, бо складзены ён быў ня імі, ня іхняй логікай і ня іхнымі галовамі. Прышлося ім усё ж плаваць у нашым рэчышчы і танцаваць па нашых схемах, хоць і ламаючы што магчыма па дарозе. Але на працягу двухдзённых дэбатаў 26-27 ліпеня нам удалося адстаяць шмат што і з некаторых істотных палажэньняў (напрыклад, бязьядзернасьць Беларусі).

„МАСКВА ПЛЯНУЕ ЗАБРАЦЬ САБЕ ЎСЁ, А НАМ ПАКІДАЕ ТОЛЬКІ ЧАРНОБЫЛЬ."

Увечары таго ж дня, 27 ліпеня, на сэсіі ВС было абвешчана аб утварэньні парлямэнцкай Апазыцыі. Пасьля перапынку ў залю вярнуліся дэпутаты БНФ.

Пазьняк: „Паважаныя дэпутаты! Сёньня Вярхоўны Савет БССР прыняў Дэклярацыю аб незалежнасьці, якая стане, аднак, пустой паперкай. Бо адкінутае важнейшае палажэньне, што да прыняцьця новай Канстытуцыі Беларусі дзейнічаюць тыя артыкулы Канстытуцыі БССР, якія не пярэчаць прынятай Дэклярацыі. Аднак ня толькі ў гэтым прычына нашай нязгоды. Прычына ў прынцыповай пазыцыі. Прымаць артыкул, які прадугледжвае заключэньне новага „саюзнага дагавора" ў той час, калі Савецкі Саюз развальваецца і зжывае сябе як унітарная звышдзяржава – гэта ні што іншае, як самагубства. Плян новага „саюзнага дагавору", прадугледжаны Масквой, пра які паведаміў нам сёньня дэпутат Заблоцкі, гэта цынічны зьдзек з сувэрэнітэту рэспублік. Масква плянуе забраць сабе ўсё, а нам пакідае толькі Чарнобыль. Мы прынялі ўчора 10 з 12 пунктаў гэтай дэклярацыі. Але адмовіцца ад свабоды мы ня можам. Акрамя таго, сувэрэнітэту нельга здабыць бяз пераходнага пэрыяду, на палажэньні аб якім мы настойвалі. Мы спадзяёмся, што нашы выбаршчыкі зразумеюць нас і падтрымаюць.

Паважаныя калегі, прайшло два месяцы нашай сумеснай працы на першай сэсіі. Час дастаткова, каб, па-першае, зрабіць шмат, па-другое, каб абазначыцца ўсім палітычным сілам. Затрачана шмат энэргіі, шмат дзён, а зроблена недастаткова. Недастаткова таму, што ў Вярхоўным Савеце ў асобе большасьці дэпутатаў дамінуе сіла, не гатовая да выпрацоўкі і прыняцьця радыкальных праграмаў і законаў, якія даўно насьпелі ў грамадзтве.

Усе спробы дэмакратычных дэпутатаў палепшыць становішча ні да чаго не прывялі. У сувязі з гэтым шэраг дэмакратычных дэпутатаў і дэпутацкая група Беларускага Народнага Фронту заяўляюць аб стварэньні дэпутацкай Апазыцыі ў Вярхоўным Савеце Беларускай ССР. Апазыцыя накіравана супраць палітыкі камандна-адміністрацыйнай большасьці. Мы ня можам несьці адказнасьць за яе палітыку ў Вярхоўным Савеце. Бо гэта палітыка стагнацыі, палітыка, якая не стварае будучыні нашаму народу, мы адмяжоўваемся ад яе.

Дэпутацкая Апазыцыя ў Вярхоўным Савеце БССР за асноўную мэту ставіць выратаваньне беларускага народа і беларускай нацыі ад чарнобыльскай, экалягічнай і сацыяльнай катастроф, забесьпячэньне годнага жыцьця народа шляхам набыцьця дзяржаўнай Незалежнасьці Беларусі, пераходу на рыначную эканоміку і пабудовы дэмакратычнай парлямэнцкай Беларускай Рэспублікі. У будучай Беларусі павінны быць гарантаваныя правы чалавека, сацыяльная абароненасьць насельніцтва, свабода інфармацыі, слова, друку, сумленьня, прыярытэт грамадзянскай супольнасьці перад дзяржавай, адраджэньне беларускай культуры, мовы, гістарычнай сьвядомасьці, культурна-нацыянальная аўтаномія ўсім нацыянальным меншасьцям Беларусі.

Апазыцыя мае канструктыўны характар. Акрамя крытычных распрацовак, яна стварае свае структуры і альтэрнатыўныя законапраекты, удзельнічае альбо ня ўдзельнічае ў пленарных паседжаньнях сэсіі і ў працы некаторых пастаянных камісій. Апазыцыя адкрытая. Гэта значыць, што іншыя дэпутаты могуць далучыцца да яе".

Пазьняк зачытаў прозьвішчы тых, хто падпісаў заяву (Пазьняк, Шачак, Аксаміт, Какоўка,

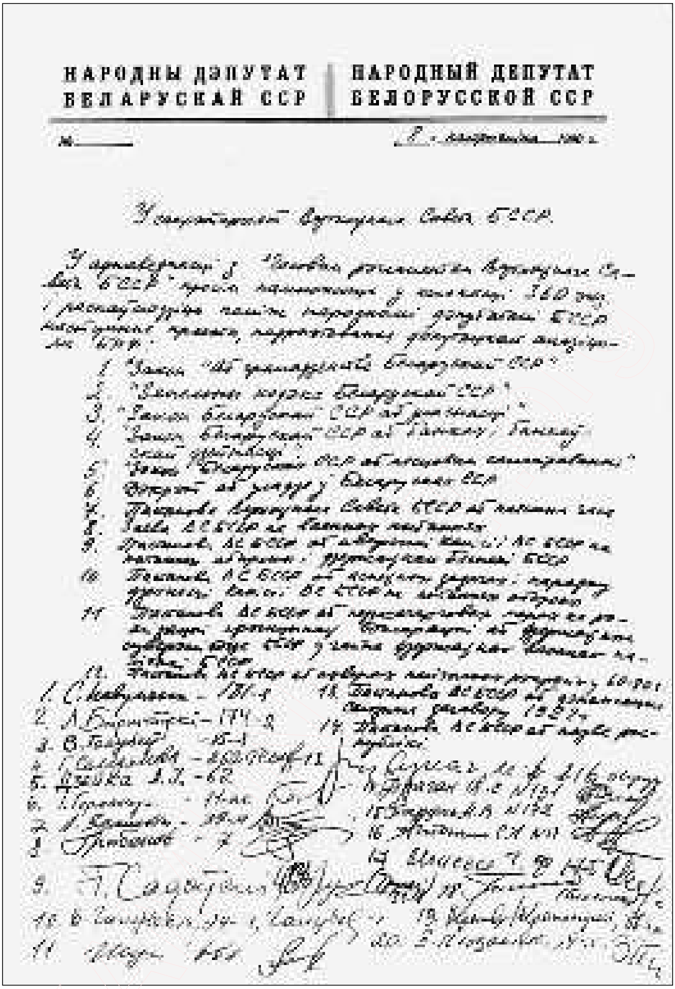
НАРОДНЫ ДЭПУТАТ БЕЛАРУСКАЙ ССР | НАРОДНЫЙ ДЕПУТАТ БЕЛОРУССКОЙ ССР

(Архіў С. Навумчыка).

Сьпіс 14 - ці законапраектаў, падрыхтаваных дэпутатамі Апазыцыі БНФ на асеньнюю Сэсію ВС 8 кастрычніка 1990 г.

Тэкст: **8 кастрычніка 1990 г. У сакратарыят Вярхоўнага Савета БССР. У адпаведнасьці з „Часовым рэглямантам Вярхоўнага Савета БССР" просім памножыць у колькасьці 360 экз. і распаўсюдзіць паміж народнымі дэпутатамі БССР наступныя праекты, падрыхтаваныя дэпутацкай Апазыцыяй БНФ: 1.Закон „Аб грамадзянстве Беларускай ССР", 2. „Зямельны кодэкс Беларускай ССР", 3. Закон Беларускай ССР аб уласнасьці", 4. Закон Беларускай ССР аб банках і банкаўскай дзейнасьці" 5.Закон Беларускай ССР аб мясцовым самакіраваньні" 6.Дэкрэт аб уладзе ў Беларускай ССР 7. Пастанова Вярхоўнага Савета БССР аб паясным часе 8. Заява ВС БССР па ваенных пытаньнях 9. Пастанова ВС БССР аб стварэньні камісіі ВС БССР па пытаньнях абароны і дзяржаўнай бясьпекі БССР 10. Пастанова ВС БССР аб асноўных задачах і парадку дзейнасьці Камісіі ВС БССР па пытаньнях абароны 11. Пастанова ВС БССР аб першачарговых мерах па рэалізацыі прынцыпаў Дэклярацыі аб дзяржаўным суверэнітэце БССР у галіне дзяржаўнай ваеннай палітыкі БССР 12. Пастанова ВС БССР аб ахвярах палітычных рэпрэсіяў у 60-80 гг 13. Пастанова ВС БССР аб дэнансацыі Саюзнага дагавору 1922 г. 14 Пастанова ВС БССР аб назве Рэспублікі. С. Навумчык, Л. Баршчэўскі, В. Голубеў, Г. Сямдзянава, Л. Дзейка, І. Германчук, Л. Зданевіч, У. Грыбанаў, П. Садоўскі, В. Галубовіч, А. Шут, М. Сукач, П. Драган, А. Паруль, С. Антончык, Г. Маісееў, Ю. Беленькі, М. Крыжаноўскі, З. Пазьняк.**

Сукач, Глушкевіч, Антончык, Трусаў, Зданевіч, Сямдзянава, Гюнтэр, Сасноў, Маркевіч, Дзейка, Голубеў, Заблоцкі, Германчук, Галубовіч, Шут, Крыжаноўскі, Новік, Беленькі, Папкоў, Станкевіч, Паруль, Пырх, Садоўскі, Цумараў, Бабачонак). Сьпіс не зусім супадае з раней утворанай фракцыяй БНФ, якая, паводле заявы Пазьняка, увайшла ў склад Апазыцыі – напрыклад, Глушкевіч і Сасноў у фракцыю не ўваходзілі, а маё прозьвішча не прагучала, – напэўна, у момант, калі падпісвалі, мяне не было. Хаця, канешне, я паставіў свой подпіс пад заявай у той жа дзень.

Аднак ні фракцыяў, ні Апазыцыі кіраўніцтва Вярхоўнага Савета не прызнавала – юрыдычна існавалі толькі Камісіі ВС, аддзелы ў апараце ВС, а Апазыцыі БНФ нібыта і не было. Не было – юрыдычна – і самога БНФ. Праўда, Пазьняку ўдалося „выбіць" пакой нумар 363 на трэцім паверсе Дома ўраду, у правым крыле (калі стаць тварам да фасаду). Насуперак нашым чаканьням, нічым нам не спрыяў і Станіслаў Шушкевіч, які пасаду першага намесьніка старшыні ВС ня мог бы заняць без падтрымкі дэпутатаў БНФ, не кажучы ўжо пра тое, што без падтрымкі „фронтаўцаў" ніколі не абраўся б дэпутатам.

ПАДЗЕІ Ў ЛЕТУВЕ

13 студзеня 1991 года па загаду Крамля савецкія ўзброеныя сілы і падразьдзяленьне КГБ штурмавалі тэлевізійны цэнтар у Вільні і тэлевежу. Былі забітыя чатырнаццаць чалавек; сярод мірных жыхароў, якія выйшлі абараняць Незалежнасьць Летувы, былі і дзесяткі параненых.

У той жа дзень раніцай дэпутаты Апазыцыі БНФ прынялі Заяву з асуджэньнем гвалтоўных дзеяньняў Масквы. Пайшлі ў Авальную залю. У большасьці камуністычных дэпутатаў панаваў нейкі ўзрушаны настрой; некаторыя жартавалі. Я лавіў пераможныя погляды, у якіх чыталася: „Сёньня пакаралі іх – заўтра тое ж самае будзе і з вамі". Па нашым патрабаваньні дэпутатам усё ж давялося зьвярнуцца да тэмы падзеяў у Вільні. Мы прапанавалі Вярхоўнаму Савету выступіць з адмысловай заявай, аналягічнай нашай, але большасьць дэпутатаў адмовіліся. Выказваліся прапановы, перш чым пра нешта заяўляць, „вывучыць" сытуацыю ў Летуве (хаця сытуацыя была зразумелая – імпэрыя пачала развальвацца, і Масква імкнулася ўтрымаць рэспублікі сілай, не спыняючыся перад кравапраліцьцем).

Пачалі абмяркоўваць склад дэлегацыі; прагалаасавалі за прадстаўнікоў розных палітычных плыняў – у тым ліку Валянціна Голубева, Генадзя Карпенку, Сяргея Шабашова (дэпутат ад вэтэранаў, былы першы сакратар Віцебскага абкаму), Аляксандра Лукашэнку, а ўзначаліў дэлегацыю Ніл Гілевіч.

Тым часам, у перапынку Пазьняк сабраў паседжаньне Апазыцыі, і вырашылі накіраваць уласную дэлегацыю ў складзе Барыса Гюнтэра, Ігара Пырха і мяне. Я прапанаваў далучыцца да нас супрацоўніку „ЛіМа" Андрэю Ганчарову. З гаражу ВС нам далі „Волгу", і мы паехалі ў Вільню.

Потым выявілася, што мы нашмат апярэдзілі афіцыйную дэлегацыю – у момант, калі мы набліжаліся да беларуска-летувіскае мяжы, ў Менску яшчэ вырашалі пытаньне з суправаджэньнем іх аўтамабіляў „мігалкамі" спэцыяльнага міліцэйскага падразьдзяленьня. Верагодна, нехта хацеў, каб усё было „паводле пратаколу", у тым ліку і эскорт.

На мяжы нас спаткала дэпутатка Вярхоўнага Савета Летувы Раса Растаўскене, і запыталася, куды паедзем – уладкоўвацца ў гатэль ці да парлямэнту? Але сытуацыя небясьпечная: парлямэнт у любы момант можа быць аб'ектам штурму савецкімі войскамі. Мы адказалі, што, канешне, едзем у парлямэнт.

Аўтамабілі спыніліся за квартал ад будынку – далей праехаць было немагчыма, бо на плошчу выйшлі дзесяткі тысяч людзей. Яны спадзяваліся, што сваімі целамі абароняць дэпутатаў, якія выступілі за незалежнасьць ад Масквы, што танкі па людзях не паедуць (але ўжо праехаліся каля тэлецэнтру) . Па пэрымэтру завяршаўся мантаж бэтонных плітаў. На вуліцы былі вынесеныя дынамікі, ішла трансьляцыя пасяджэньня Вярхоўнага Савета Літвы.

Праз фае і калідоры нас прывялі ў залю паседжаньняў Вярхоўнага Савета. Здаецца, у гэты момант Ландзбэргіс зачытваў праект рашэньня аб

утварэньні вышэйшай ўзнагароды Летувы і ўганараваньні ёй забітых савецкімі войскамі. Былі ў залі Мікалай Дземянцей (накіраваны туды Гарбачовым, хутка ён пакінуў залю) і старшыня ВС Армені Тэр-Петрасян. Нехта з летувіскіх дэпутатаў запытаўся, ці хацелі б мы выступіць. У мяне быў тэкст заявы Апазыцыі БНФ, да якой далучыліся і дзесяткі дэпутатаў „дэмклюбу”.

З трыбуны летувіскага парлямэнту я зачытаў гэты тэкст і сказаў, што мне сорамна, што ня маю магчымасьці прачытаць афіцыйную заяву ВС Беларусі, паколькі большасьць у нашым Вярхоўным Савеце складаюць камуністы, прыхільнікі савецкай імпэрыі. Але беларускі народ – салідарны зь летувісамі.

Значок дэпутацкай Фракцыі БНФ у Вярхоўным Савеце. 1990 г.

(Архіў С. Навумчыка).

Перадаў тэст нашай заявы Ландзбэргісу, а потым сказаў, што мы, дэпутаты БНФ, у гэтую крытычную ноч, калі над парлямэнтам пагроза штурму, застаемся начаваць тут, у гэтых сьценах, і заклікаў далучыцца да нас дэпутатаў парлямэнтаў іншы краінаў. Гэтыя словы ўсе дэпутаты летувіскага парлямэнту сустрэлі стоячы апляадысмэнтамі.

У тую ноч у гутарках з абаронцамі парлямэнту я пераканаўся, што Маскве ня ўдасца насадзіць сваю ўладу летувіскаму народу, – людзі выказвалі рашучасьць памерці. І верагоднасьць іх гібелі была рэальнай.

Міністар аховы краю Аўдрус Буткявічус (фактычна, ён сумяшчаў функцыі і міністра абароны, і кіраўніка спэцслужбаў) вадзіў мяне па „баявых пазыцыях” у будынку.

– Колькі вы здолееце пратрымацца? – запытаўся я міністра.

У адказ ён прамаўчаў.

Канешне, ні шматтысячны натоўп вакол будынку парлямэнту, ні бэтонная агароджа не маглі б быць перашкодай для дэсанту – пазьней савецкія генэралы пахваляліся, што пры жаданьні, маглі б захапіць ўсіх дэпутатаў летувіскага парлямэнту за 15 хвілінаў. Сапраўды, з тэхнічнага гледзішча, такая апэрацыя не ўяўляла асаблівых цяжкасьцяў. Аднак вынікам такога штурму былі б шматлікія ахвяры сярод абаронцаў.

Было зразумела, што стрэльбы (як мне падалося, пачатку 20-га стагодзьдзя) – нішто супраць „калашнікавых”, але іх уладальнікі ізноў казалі пра сваю гатовасьць памерці, але не здавацца. Аўтаматы я заўважыў толькі ў ахоўнікаў Ландзбэргіса. Дарэчы, пасьля пасяджэньня сэсіі і прэсавай канфэрэнцыі, пакуль я размаўляў з абаронцамі парлямэнту, Барыс Гюнтэр і Ігар Пырх сустрэліся з Ландзбэргісам у ягоным кабінэце. Ён папрасіў дапамагчы Летуве зброяй. На тэрыторыі Беларусі зброі хапала – але дэпутаты Апазыцыі дапамагчы нічым не маглі, ды і кіраўніцтва БССР, калі б нават пажадала (што абсалютна было выключана) не магло гэтай зброяй распарадзіцца. Войскі падпарадкоўваліся Маскве (праз год Саўмін ужо незалежнай Беларусі адмовіць Летуве прадаць частку зброі з былых савецкіх сховішчаў, але падпіша кантракт з чэскай пасярдніцкай фірмай на продаж зброі на 350 мільёнаў даляраў; хто быў канчатковым пакупнікoм той зброі – да гэтага часу невядома).

Афіцыйная дэлегацыя нашага Вярхоўнага Савету сустрэлася зь некаторымі кіраўнікамі неканстытуцыйнага, утворанага Масквой ”камітэту” нацыянальнага выратваньня. Мы наведалі палац, дзе адбывалася разьвітаньне з ахвярамі савецкай агрэсіі, прайшлі каля трунаў. Потым адбывалася пахаваньне. Члены афіцыйнай дэлегацыі былі запрошаныя ў касьцёл, мы ж з Гюнтарам і Пырхам засталіся на вуліцах, куды выйшла, здавалася, уся Летува.

Пад час сустрэчы з нашымі калегамі з афіцыйнай дэлегацыі я адчуў нейкае насьцярожанае да сябе стаўленьне з боку Ніла Гілевіча, ды, бадай, і іншых дэпутатаў– за выключэньнем Валянціна Голубева. Праўда, з Лукашэнкам у мяне ніколі не было прыязных адносінаў, зь некаторымі іншымі мы часам дэбатавалі на сэсіях, і я не надаў гэтаму асаблівай увагі. Зрэшты, тое, што мы ўсе пабачылі ў Вільні, зусім не спрыяла добраму настрою, і спахмурнеласьць калег мне здалася цалкам псыхалягічна матываванай.

Але па вяртаньні ў Менск, пад час абмеркаваньня падзеяў у Летуве на сэсіі, прычына непрыязні раскрылася. Ніл Гілевіч у сваім выступе (ён рабіў асноўную справаздачу) сказаў, што калі члены афіцыйнай дэлегацыі прыехалі ў Вільню і пачалі ўладкоўвацца ў гатэль, дык першае, што пачулі ў фае – трансьляцыю пасяджэньня лiетувiскага парляманту. Трансляцыю сапраўды слухала ўся Летува. І якраз выступаў дэпутат Навумчык, і тое, што ён казаў, на жаль, ня лепшым чынам характарызавала Вярхоўны Савет Беларусі. Маўляў, нельга выносіць сьмецьце з хаты. Выглядае, што пачуў Гілевіч якраз той фрагмэнт майго выступу, дзе я казаў пра камуністычную, прамаскоўскую большасьць дэпутатаў. Але я ж быў назваў рэчы сваімі імёнамі.

Гэтая рэмарка Гілевіча (а сэсія перадавалася ў непасрэднай радыётрансьляцыі на ўсю Беларусь) зьявілася ўдарам у сьпіну. Гілевіч быў вядомым паэтам, ён успрымаўся ў грамадзтве як прыхільнік адраджэньня нацыянальнай культуры, і такі дэмарш супраць дэпутата Апазыцыі БНФ быў імгненна скарыстаны нашымі апанэнтамі – камуніст і заяты прыхільнік захаваньня СССР дэпутат Самошчаў заявіў, што «депутат Гилевич очень здорово выступил».

Мяркую, тут варта спыніцца на ацэнцы асобы Ніла Гілевіча ў палітычным кантэксьце. Інакш можа быць незразумела, як апынуўся ён ў сьпісе тых, чыёй адстаўкі мы патрабавалі ў жніўні 1991 года; а замоўчваць факт таго прынцыповага патрабаваньня нельга.

Ніколі ў мяне не выклікалі сумневу адданасьць Ніла Сымонавіча нацыянальнай ідэі, ягоная шчырасьць у адстойваньні правоў беларускай мовы. З аднаго боку, на пасадзе старшыні Камісіі ВС па адукацыі, культуры і захаваньню гістарычнай спадчыны. Але нехта трапна вызначыў палітычнае рэнамэ Гілевіча як „сувэрэн-камуніста". І гэтыя сымпатыі камуністычнай ідэалёгіі, а таксама звычка аглядацца на начальства, часам ставілі яго ў сумнеўныя сытуацыі – на працягу ўсёй ягонай палітычнай кар'еры.

Вось урывак з інтэрвью першага сакратара Саюза пісьменьнікаў БССР Ніла Гілевіча карэспандэнту БЕЛТА:

„Частка моладзі учапілася за гэтак званую „нацыянальную сымволіку. Але задамося пытаньнем: што дасьць перабудове „Пагоня"?.. Наўрад ці хто будзе пярэчыць супраць выкарыстаньня гэрбу Вялікага Княства Літоўскага ў мастацкіх творах на тэмы гісторыі. Але ж найактыўнейшае разьвіцьцё беларускай эканомікі, навукі, сапраўдны росквіт культуры, якія прыйшліся на дваццатыя гады, калі яшчэ не адчуваліся дэфармацыі сацыялістычнага курсу, – ішлі пад гэрбам БССР, пад сьцягам БССР! Так што ж пярэчыць ажыцьцяўляць ідэі перабудовы пад гэтым гэрбам, пад гэтым сьцягам? Нічога. Іншы падыход – альбо наіўнасьць, альбо нешта яшчэ горшае, што адкрыта шкодзіць справе перабудовы" (газэта „Советская Белоруссия", 4 лістапада 1988 год).

Тады ж, у канцы 80-ых, зьяўляліся ягоныя вершы, у якіх чыталіся зьедлівыя закіды ў бок лідэраў новаўтворанага Народнага Фронту.

Да прыкладу: „Пышна фразы кудзеляцца. Пылу-дыму – слупы. Штосьці хітрае дзеецца... Ды народ не сьляпы. Хто вы – левыя-бравыя? Што гуртуе вас? Боль? Хто вы – гнеўныя правыя? Дзе ваш чэсны мазоль? Разьятрэўшы ў амбіцыях, Вы за што змагары? Крык аб розных пазыцыях – Гэта ўсё да пары. Люта будучы прагнымі Да жыцьцёвых украс, Вы аднолькава з правымі Асядлаеце нас. Слоў адкінеце магію – Для чаго яна там, Дзе зьяднаюцца ў мафію Злодзей, цынік і хам?" („Звязда", 16 лістапада 1989 г.). "

„Правымі" тады называлі прыхільнікаў камуністычнай сыстэмы, намэнклятуру, „левымі" – дэмакратаў, якія ў Беларусі ўвасабляў найперш БНФ. Намёк на адсутнасьць працоўнага „мазаля" ў намэнклятуры быў зразумелы – тады шмат казалі пра прывілеі чынавенства. А вось сумненьне ў тым, што „левых" турбуе боль народа, цалкам клаліся ў рэчышча афіцыйнай камуністычнай прапаганды, якая сьцьвярджала, што лідэры БНФ нібыта імкнуцца скарыстаць і Курапаты, і Чарнобыль ва ўласных інтарэсах, каб „дарвацца да ўлады" (паводле камуністычнай тэорыі і практыкі, уладу толькі і можна было выкарыстоўваць ва ўласных мэркантыльных інтарэсах). Такім чынам, аўтар ставіў знак роўнасьці паміж камуністамі і Народным Фронтам.

Парадаксальным чынам, праз некалькі гадоў гэтыя тэзы – пра мафію, што нібыта аб'ядноўвае левых і правых, і што і левым, і правым у аднол-

кавай ступені нельга давяраць, – скарыстае Лукашэнка. У сваім „антыкарупцыйным” дакладзе ён па-хамску заявіць, што „возле кормушки правые и левые хрюкают одинаково”, а дэструктыўны, разбуральны для ідэі грамадзянскай супольнасьці лёзунг „Я не с левыми, я не с правыми, я – с народом!» (гэта клясычны папулізм) будзе галоўным слоганам ягонай прэзыдэнцкай выбарчай кампаніі.

Ва усялякім разе нічога падобнага не магчыма было ўявіць з-пад пяра Рыгора Барадуліна альбо Генадзя Бураўкіна (які нават быў членам ЦК КПБ).

Ды што казаць: Барадулін, як і Быкаў, адразу і катэгарычна падтрымалі Народны Фронт. Гілевіч – не. Пасьля ўтварэньня Аргкамітэту БНФ (куды яго прапаноўвалі ўключыць) ён імкнуўся „раіцца” ў ЦК КПБ. Пазьней, на сесіях Гілевіч вельмі рэдка калі публічна падтрымліваў БНФ, затое часта рабіў рэвэрансы ў бок пракамуністычнай большасьці. Нарэшце, у жніўні 1991 года Апазыцыя БНФ была вымушаная патрабаваць адстаўкі Гілевіча з пасады старшыні камісіі і члена Прэзыдыюму ВС за „бязьдзейнасьць і безадказнасьць ў справе абароны Канстытуцыі і сувэрэнітэту” у час маскоўскага пракамуністычнага путчу.

Была, як падаецца, яшчэ адна прычына такіх паводзінаў – амбіцыйнасьць. Гэтая якасьць, абсалютна натуральная (і магчыма, неабходная) для творцы, у палітыцы часам перашкаджае. У Вярхоўным Савеце Ніл Сымонавіч паводзіў сабе як патрыцый. Было цікава назіраць, як ён павольна устае, як павольна і годна ідзе да мікрафону, як павольна прамаўляе... Мне ён здаваўся забранзавелым (вызначэньне, якое ніяк не магу прыкласьці да Быкава). Такая саноўная манера паводзінаў, напэўна, натуральная дзе-небудзь ў сэнаце – верхняй палаце парлямэнту, дзе толькі зацьвярджаюць раней прынятыя ніжняй палатай рашэньні і рэдка калі дэбатуюць. Ды і тое – у краіне, дзе дэмакратыя даўно ўсталявалася. А ў нашых умовах трэба было „пабегаць” – прычым часам ў літаральным сэнсе пабегаць па залі: з адным нешта ўдакладніць, другога аб нечым папрасіць, у трэцяга – перахапіць ініцыятыву, сюды, туды, а яшчэ сабраць подпісы пад чарговай заявай, а яшчэ зьбегаць да ксэраксу – рэглямэнт патрабаваў памножыць праекты для кожнага дэпутата (апарату памочнікаў у Апазыцыі БНФ не было) – і ўсё гэта хутка, бо сьпікер Шушкевіч любіў „лавіць” дэпутатаў Апазыцыі на парушэньні працэдуры; не пасьпееш – і сэсія ідзе далей... Словам, даводзілася паводзіць сябе „несалідна”. Калісьці я пачуў ад Гілевіча вызначэньне нас, дэпутатаў БНФ, як „хлопчыкаў” – без сымпатыяў. А гэтыя „хлопчыкі” зьдзяйсьнялі тое, пра што Гілевіч пісаў у сваіх артыкулах ды вершах яшчэ ў 1960-ыя гады, нічога дзеля напісанага ня робячы ў палітыцы.

У 1993 годзе вялікай папулярнасьцю сярод дэпутатаў-камуністаў карысталася надрукаваная ў „Звяздзе” вялізная паэма Ніла Гілевіча, у якой карыкатурна і вельмі зьедліва былі выведзеныя дэпутаты Апазыцыі БНФ і некаторыя прагрэсіўныя журналісты. Камуністы раздрукавалі паэму на ксэраксе, насілі па Авальнай залі, радаваліся як Гілевіч „выдал бэнээфовцам по первое число”.

Нарэшце, Гілевіч заўсёды іграў „сола” і ніколі не выступаў у „камандзе”, а ў палітыцы, тым больш у парлямэнце гэта вельмі істотна. Няўзгоднены выступ можа перакрэсьліць усю працу і „праваліць” галасаваньне. Зянон Пазьняк перакананы, што непрадуманы і нечаканы выступ Гілевіча ў верасьні 1991 года пры прыняцьці „Пагоні” і Бел-чырвона-белага сьцяга як дзяржаўных сымбаляў, хаця і быў ў сваёй сутнасьці на карысьць нацыянальнай сымболікі, але тактычна быў абсалютна залішнім, шкодным у пасажах і ледзь не сарваў станоўчы вынік галасаваньня. Сам Пазьняк, убачыўшы адмоўную рэакцыю рэтраградаў, якую выклікаў „сольны” выступ Гілевіча, тут жа свой выступ зьняў (ужо каб не дражніць гусей сваёй асобай) і па ўзгадненьні з Шушкевічам пабег тэлефанаваць прэзыдэнту Акадэміі Навук Ул. Платонаву, каб ён імгненна прыехаў і выступіў (трэба было супакоіць раззлаваных камуністаў). Зь вялікімі цяжкасьцямі і затратамі энэргіі удалося папраравіць становішча.

Падаецца, што і тая „літоўская” рэпліка Гілевіча ў мой бок мела не палітычную, а асабістую прычыну – нейкі „хлопчык” (мне сапраўды тады толькі-толькі споўнілася 29 гадоў) апярэдзіў кіраўніка афіцыйнай дэлегацыі, выступіў і выклі-

каў авацыі. Што ж – ня трэба было чакаць аўтамабіляў –"мігалак", а па прыезьдзе ў Вільню варта было накіроўвацца не ў гатэль, а ў парлямант; як гаворыцца, ня час для цэрымоніяў. Дарэчы, на наступны дзень Ніл Сымонавіч таксама выступіў у Сэйме Летувы, і вельмі пранікнёна, праўда, без авацыі. Але ці той гэта быў момант, калі варта было зводзіць рахункі амбіцыяў? Выглядае, пазьней Гілевіч гэта зразумеў, і выкрасьліў словы пра мяне са зборніка публіцыстыкі, куды ўключыў свой выступ на сэсіі.

Крыўда на мяне аказалася нагэтулькі моцнай, што праз чатыры гады, на раніцы пасьля зьбіцьця дэпутатаў БНФ у Авальнай залі, я быў адзіным з галадоўшчыкаў, якому Ніл Сымонавіч не падаў руку.

Нягледзячы на ўсё гэта, лічу Ніла Гілевіча выдатным паэтам, нязломным прыхільнікам беларушчыны. Паўтараю, што шмат карыснага ён зрабіў на пасадзе старшыні Камісіі ВС па адукацыі, культуры і захаваньню гістарычнай спадчыны. Але з другога боку – палітычна ён хутчэй перашкаджаў Апазцыі БНФ, чым спрыяў. Ва ўсялякім разе, асабіста для мяне ён застаецца прыкладам, як заігрываньне з камуністамі і асабістыя амбіцыі могуць прывесьці да сумнеўных крокаў. І гэтымі крокамі (несьвядома ці наўмысна) Гілевіч паспрыяў аслабленьню палітычнага авангарду беларускага Адраджэньня (вызначэньне Васіля Быкава) – Беларускага Народнага Фронту.

... Пасьля абмеркаваньня падзеяў ў Летуве на сэсіі ВС афіцыйная дэлегацыя падрыхтавала праект пастановы. Апазыцыя БНФ, як ўжо казалася вышэй, прыняла заяву яшчэ ў дзень трагедыі. Дэпутаты-камуністы прапанавалі свой варыянт, на што Пазьняк заўважыў: „тая група камуністаў, якая прадставіла праект заявы, няхай яна ад групы камуністаў гэтую заяву і прыме. Так як прыняла Апазыцыя ў той дзень, калі група камуністаў сьмяялася".

Аднак Шушкевіч, які вёў паседжаньне, даў магчымасьць зачытаць праект заявы, падрыхтаваны камуністамі. Зачытваў яго дэпутат Самошчаў.

У прапанаваным камуністамі варыянце патрабавалася аднавіць на ўсёй тэрыторыі Летувы «дзеяньне Канстытуцыі СССР і Канстытуцыі Літоўскай ССР» – такім чынам, фактычна скасоўвалася б абвешчаная раней незалежнасьць Летувіскай Рэспублікі. Таксама казалася пра «палітычны экстрэмізм і безадказнасьць» якія абярнуліся «эскаляцыяй гвалту», «раскол народа сее страх і злобу, разьвязвае рукі палітычным авантурыстам» – пад носьбітамі экстрэмізму, бясспрэчна, меліся на ўвазе прыхільнікі незалежнасьці Летувы.

Самошчаў У.В. «.. Мы обращаемся к Президенту страны для принятия всех необходимых мер, чтобы прекратить дальнейший рост насилия и возможного кровопролития не только в Прибалтике, но и в других регионах страны. Наш путь – демократия, реальный суверенитет всех народов страны в составе обновлённого Союза ССCР»

Ніл Гілевіч выказаўся за кампрамісны варыянт фармулёвак– «Я думаю, што гэта ня той дакумант, дзе павінны быць выпады нейкага экстрэмальнага парадку», «і з аднаго боку, і з другога». Пад „адным бокам" Гілевіч меў на ўвазе камуністаў і прыхільнікаў імпэрыі. Але пад „другім" – нас, дэпутатаў БНФ, прыхільнікаў Незалежнасьці. Ніл Сымонавіч ужыў вызначэньне «выпады» у тым ліку і да нас.

Чуць такое нам было ня ўпершыню, але прапанаваная Гілевічам „кампраміснасьць", на нашую думку, была непрымальнай у сытуацыі, дзе трэба было ясна і недвусэнсоўна выказацца ў абарону народа, які хацелі вярнуць у ярмо імпэрыі.

Пазьняк З.С: Паважаныя дэпутаты, ... тут гаворыцца пра трагедыю: „по случаю трагедии, приведшей к человеческим жертвам», пра «погибших»…Трагедыя можа быць, калі цягнік з рэек зышоў. Таксама будуць чалавечыя ахвяры. Таму я настойваю усё ж такі запісаць: семьям не «погибших», а «семьям убитых».

Прапанова Пазьняка не прымаецца.

Мы запатрабавалі ўключыць патрабаваньне недапушчальнасьці ўвядзеньня ў Летуве прэзыдэнцкага кіраваньня (мелася на ўвазе – кіраваньня Прэзыдэнтам СССР, якое аўтаматычна б скасоўвала незалежнасьць Летувы). Акрамя таго, лічылі неабходным паставіць патрабаваньне аб адстаўцы прэзыдэнта СССР Гарбачова і Міністра абароны маршала Язава, якія несьлі асабістую адказнасьць за кроў у Летуве.

Пазьняк З.С. Паважаныя дэпутаты, пасьля тбіліскіх падзеяў Зьезд народных дэпутатаў СССР прыняў рашэньне аб недапушчальнасьці выкарыстаньня войскаў супраць мірнага насельніцтва. Такім чынам, прэзыдэнт СССР парушыў гэтае рашэньне З'езда....

Навумчык С.І. І ўсё ж я пацьвярджаю сваю прапанову пра недапушчальнасьць увядзеньня ў Летуве прэзыдэнцкай улады. Таму што гэта непазьбежна – вы пераканаецеся – прывядзе да новай крыві. І потым, пастаўце на галасаваньне прапанову аб адстаўцы прэзыдэнта Гарбачова і міністра Язава.

Старшынствуючы (С. Шушкевіч): Я хачу адразу ўдакладніць наступнае. Я не магу гэту прапанову паставіць на галасаваньне, таму што мы зьвяртаемся да прэзыдэнта з гэтай самай заявай і ў ёй будзем патрабаваць яго адстаўкі. Калі ласка, першы мікрафон.

Пазьняк З.С. Гэтага трэба было і чакаць, калі мы пакінулі слова „Прэзыдэнт" у тэксьце. Цяпер яно выключаецца, і няма магчымасьці выразіць вотум недаверу гэтаму чалавеку. Я настойваю тады на другіх прапановах, якія былі выказаныя. А менавіта: патрабаваць ад Вярхоўнага Савета і Прэзыдэнта ў дадзеным выпадку спыненьня агрэсіі супраць прыбалтыйскіх рэспублік і вываду дэсантных войскаў з Летувы, Латвіі і Эстоніі.

За гэтую прапанову Пазьняка выказаліся толькі 68 дэпутатаў.

І ўсё ж, Вярхоўны Савет хаця і ў вельмі мяккіх фармулёўках, але асудзіў дзеяньні Масквы ў былой савецкай рэспубліцы, якая абвясьціла сябе незалежнай.

Праз некалькі дзён, 20 студзеня, кроў пралілася ўжо ў Рызе. Дэпутаты ад Апазыцыі БНФ і «дэмклюбу» прынялі заяву, у якой зьвярнуліся ў Раду Бясьпекі ААН з просьбай разглядзець пытаньне аб пагрозе сувэрэнітэту і парушэньні права нацыяў на самавызначэньне ў Летуве і Латвіі, а таксама накіраваць у гэтыя краіны афіцыйных назіральнікаў ААН. Першым пад Зваротам стаіць імя Пазьняка, але, акрамя дэпутатаў Апазыцыі БНФ, яго падпісалі некалькі дзесяткаў чалавек – усяго 84 дэпутаты.

Некаторыя з гэтых дэпутатаў потым адмовяцца ад сваёй пазыцыі і падтрымаюць на прэзыдэнцкіх выбарах Лукашэнку, які выступіць, фактычна, за скасаваньне беларускай Незалежнасьці. Сам Лукашэнка, які ў студзені 1991 года крытыкаваў праімпэрскі зварот дэпутатаў-камуністаў (аднак заўважу, што на карысьць Незалежнасьці Беларусі ў Вярхоўным Савеце Лукашэнка не выступаў ніколі) – праз некалькі гадоў заявіць пра аднаўленьне імпэрыі, верне камуністычныя сымбалі і накіруе бронетранспарцёры і ўзброеных вайскоўцаў на беларускіх патрыётаў.

Падзеі ў Летуве абярнуліся драмай для некаторых парлямэнтарыяў, якія мелі ўстойлівы пракамуністычны імідж. Пасьля расповяду членаў дэлегацыяў камуністы ўжо не сьмяяліся. Дэпутат ад вэтэранскай арганізацыі Мілаванаў, нечакана асудзіў дзеяньні савецкіх войскаў у Летуве. Але за гэта ён быў падвергнуты цкаваньню калег-вэтэранаў і ў хуткім часе памёр (уся Апазыцыя БНФ у поўным складзе прыйшла на яго пахаваньне). Былы першы сакратар Віцебскага абкама партыі Сяргей Шабашоў, пасьля наведваньня Вільні сказаў з трыбуны Вярхоўнага Савету, што ня варта прымушаць летувісаў заставацца ў Саюзе ССР, калі яны гэтага ня хочуць, і склаў дэпутацкія паўнамоцтвы.

Тыя студзеньскія дні 91-ага, на маю думку, былі істотнымі ў справе ўсьведамленьня шмат якімі дэпутатамі той простай ісьціны, што Масква заўсёды абараняе інтарэсы імпэрыі, не спыняючыся перад праліцьцём крыві. І ня толькі ў далёкіх ад Беларусі месцах, у Аўганістане ці ў Тбілісі, але і тут, у Эўропе, у некалькіх дзясятках кілёмэтраў ад Менску. А значыць – пры патрэбе, пральле кроў і ў самой Беларусі.

НАПАЎСУВЭРЭННАСЬЦЬ

Зь ліпеня 1990 году па жнівень 1991-га доўжыўся пэрыяд напаўсувэрэннасьці Беларусі.

Апазыцыя БНФ у гэты час распрацавала і прадставіла на разгляд Камісіяў і Вярхоўнага Савета некалькі дзесяткаў законапраектаў, накіраваных найперш на ўмацаваньне беларускай дзяржаўнасьці – аб уласнай грашова-фінансавай банкаўскай сыстэме, а таксама рынкавых формах гаспадараньня (сярод якіх і блёк законапраетаў, аб'ядназаных

у Зямельны Кодэкс з правам прыватнай уласнасьці на зямлю).

Але практычна ўсе законапраекты Апазыцыі БНФ былі адрынутыя пракамуністычнай парлямэнцкай большасьцю, і хаця шмат якія нашыя напрацоўкі былі прынятыя ў выглядзе асобных артыкулаў у законах, Беларусь імкліва губляла час, які прыбалты ды палякі выкарыстоўвалі для стварэньня рынкавай эканомікі.

У сакавіку 1991 году з ініцыятывы М. Гарбачова быў праведзены рэфэрэндум аб захаваньні СССР. Сам „плебісцыт” у Беларусі быў прызначаны пры адсутнасьці беларускага Закону аб рэфэрэндуме, з парушэньнямі нават так званага „саюзнага” заканадаўства, з фальсыфікацыямі. Агітацыя вялася на карысьць Саюза – Пазьняку, Сямдзянавай і мне адмовілі ў тэлеэфіры для агітацыі супраць захаваньня СССР. Зрэшты, галоўнае было нават ня ў гэтым. Пазыцыя БНФ палягала ў тым, што, паколькі СССР ўтвараўся не праз рэфэрэндум, а шляхам падпісаньня Дамовы, не рэфэрэндум павінен вызначаць і лёс імпэрыі. З гэтага гледзішча пазьнейшае падпісаньне Віскулёўскага пагадненьня аб скасаваньні Саюзу і ратыфікацыя яго Вярхоўнымі Саветамі краін-заснавальніц СССР было абсалютна легітымным рашэньнем і, скажам так, цалкам юрыдычна адэкватным падпісаньню Дамовы аб утварэньні СССР у Маскве ў 1922 годзе.

Тым часам Крэмль губляў кантроль над сытуацыяй у рэспубліках; эканамічная палітыка Гарбачова, якая абапіралася на інтарэсы ваенна-прамысловага комплексу, прывяла да паглыбленьня інфляцыі і ўзьнікненьня дэфіцыту на самыя элемэнтарныя тавары (посуд, электралямпачкі, цыгарэты і г.д.).

У красавіку 1991 году некалькі дзесяткаў тысяч рабочых менскіх прадпрыемстваў распачалі страйк і выйшлі на плошчу перад Домам ураду. Першапачатковай прычынай было падвышэньне цэнаў; аднак ужо ў першы дзень актывістам БНФ удалося прапанаваць страйкамаўцам палітычныя лёзунгі, у тым ліку і патрабаваньне аб новых выбарах у Вярхоўны Савет. Але кіраўніцтвуа Савета Міністраў ўцягнула некаторых лідэраў страйкаму ў бясплённыя перамовы пра падвышэньне заробкаў, і страйк скончыўся. А празь некалькі месяцаў інфляцыя „зьела” і тыя сьціплыя падвышэньні зарплатаў.

Літаратар Валянцін Акудовіч у адным з інтэрвію сказаў, што рабочыя выйшлі з трывогай за існаваньне Савецкага Саюзу. Словы пра трывогу – выразны прыклад таго, як пад нейкія „высновы” (інтэрвію было прысьвечанае „нізьвяржэньню” Пазьняка) падбіваюцца не адпаведныя сапраўднасьці факты. Сярод патрабаваньняў удзельнікаў страйку няма пункту аб захаваньні СССР; яго і не магло быць, таму што адным зь лідэраў страйкаму самімі ж рабочымі быў абраны дэпутат Апазыцыі БНФ Сяргей Антончык.

Больш за тое. Патрабаваньне сувэрэнітэту гучала ўжо і з вуснаў кіраўнікоў прадпрыемстваў. Так, у траўні 1991 году мне як дэпутату ад Віцебскай акругі быў перададзены „Зварот сходу прадстаўнікоў працоўных калектываў прамысловых прадпрыемстваў г. Віцебску”, падпісаны дырэктарамі, кіраўнікамі прафкамаў і старшынямі страйкамаў пяці самых буйных прадпрыемстваў гораду – станкабудаўнічага завода імя Кірава, завода заточных станкоў, станкабудаўнічага завода імя Камінтэрну, тэлевізійнага завода і вытворчага аб’яднаньня „Маналіт”, на якіх працавала некалькі дзесяткаў тысяч чалавек. У пераліку палітычных патрабаваньняў першым стаіць: „Надаць дэклярацыі аб сувэрэнітэце Беларусі канстытуцыйны характар”.

ПАГРОЗА НОВАГА „САЮЗУ”

У чэрвені 1991 года Вярхоўны Савет абмяркоўваў новы тэкст „саюзнага дагавору”, на якім настойваў Гарбачоў і які Дземянцей і кіраўніцтва ЦК КПБ згодныя былі ўхваліць. Мы ацанілі дамову як новы варыянт калянізацыі Беларусі, але, нягледзячы на нашы пратэсты, большасьць дэпутатаў 12 чэрвеня ўсё ж прагаласавала за яе падпісаньне (у наступных цытатах я буду ўжываць не слова „дамова”, а „дагавор” – як было прынята ў той час).

У ліпені мы з жонкай з дапамогай знаёмых „дасталі” пуцёўку на адпачынак у Крым. Дэпутаты ВС маглі зьвярнуцца ў так званую „лечкамісію” ды

Красавік 1991 г. Рабочая дэманстрацыя каля Дому ўраду; першы дзень.

ўзяць накіраваньне ў адзін з урадавых санаторыяў, прычым за траціну кошту. Але ішла „барацьба з прывілеямі", і для дэпутата Апазыцыі БНФ такое падавалася недапушчальным. У Крыме жылі ў трох ці чатырох месцах, у вельмі сьціплых пакойчыках, затое надвор'е было сонечным, мора цёплым, і гэта, фактычна, быў наш „мядовы месяц" – больш як праз год пасьля вясельля, якое супала з выбарчай кампаніяй. Аднойчы, па дарозе ў Севастопаль, экскурсавод паказала новую дачу Гарбачова – усе кінуліся да вокнаў аўтобуса, але за кіпарысамі толькі на імгненьне мільгануў чырвоны дах. Праз месяц пад ім адбыліся падзеі, якія кардынальна паўплывалі на лёс народаў Савецкага Саюза, у тым ліку і Беларусі.

12 жніўня маскоўская прэса паведаміла пра тое, што ў Маскве адбудзецца падпісаньне саюзнай дамовы. Апошні варыянт, які распаўсюдзіў Дземянцей, быў яшчэ больш імпэрскі за папярэднія. Не ўлічваліся нават прапановы, выказаныя ў чэрвені Вярхоўным Саветам Беларусі. Новае ўтварэньне захоўвала старую абрэвіятуру – СССР, толькі цяпер ужо расшыфроўвалася як „Саюз Савецкіх Суверэнных Рэспублік". Мы вырашылі патрабаваць ад Дземянцея не падпісваць дамову („задержать процесс", як пазьней ён вызначыў).

На дэпутацкіх блянках кіравалі лісты на імя Старшыні Вярхоўнага Савета, у якіх далі ацэнку як сутнасьці новага варыянту Дамовы, так і асобных яе палажэньняў.

Так, дэпутат Апазыцыі БНФ, сакратар Камісіі ВС па прамысловасьці, энэргетыцы, транспарту, сувязі і інфарматыцы Уладзімер Новік адзначыў, што пры падпісаньні Артыкула 5 Дамовы, у частцы перадачы ў сфэру вядзеньня Саюза ССР кіраваньня паветраным рухам, агульнасаюзнымі

сыстэмамі сувязі і інфармацыі, неабходна сыходзіць з Дэкларацыі аб сувэрэнітэце. „Сыстэма кіраваньня паветраным рухам Беларускай ССР павінна стаць састаўной часткай агульнаэўрапэйскай сыстэмы паветранага транспарту... Паколькі Беларусь знаходзіцца ў цэнтры Эўропы і над ёй перасякаюцца многія міжнародныя паветраныя шляхі, то пераход сыстэмы кіраваньня паветраным рухам у вядзеньне Беларускай ССР дазволіць папаўняць бюджэт рэспублікі.. Сёньня Беларусь ня мае права валоданьня, карыстаньня і распараджэньня паветранай прасторай рэспублікі. Ёю распараджаюцца цэнтральныя (маскоўскія – С.Н.) ваенныя ведамствы, якія разьмясьцілі і прадаўжаюць разьмяшчаць тут дзесяткі ваенных аэрадромаў і ракетных баз бяз згоды беларускага ўраду. Гэта стварае праблемы для рэспубліканскіх органаў улады і кіраваньня. Напрыклад, міністэрства сувязі і інфарматыкі Беларускай ССР ня можа займацца ўкараненьнем сучасных радыётэлефонных сотавых і саталітарных сыстэм, якія прынятыя і дзейнічаюць у разьвітых краінах сьвету, толькі таму, што гаспадарамі радыёэфіру (выдзяленьне рабочых дыяпазонаў радыёчастотаў) з'яўляюца цэнтральныя і ваенныя ведамствы"..." (Ліст да М. Дземянцея ад 14 жніўня 1991 г.).

Дэпутат Апазыцыі БНФ, старшыня Камісіі ВС па міжнародных справах і зьнешнеэканамічных сувязях Пётра Садоўскі 15 жніўня зьвярнуў увагу Дземянцея на тое, што нават заўвагі, прынятыя Вярхоўным Саветам, не ўлічаныя ў апошніх двух варыянтах Дамовы, прапанаванай Масквой. „Лічу, што пры такім падыходзе да канкрэтыкі дагавору яго нельга падпісваць... Практыка апошняга часу паказвае, што Цэнтар не сьпяшаецца выконваць свае абяцаньні.... Трэба паставіць падпісаньне Дагавору ў залежнасьць ад выкананьня Цэнтрам умоў дадатковых пратаколаў да Дагавору. Тэкст Дагавору і дадаткаў трэба прагаласаваць паартыкульна на нечарговай Сэсіі, якую досыць склікаць на 2-3 дні зараз у жніўні. Не абавязкова ж падпісваць Дагавор першымі. Гэта можна зрабіць і пазьней".

Тым ня менш, Дземянцей быў згодны падпісаць Дамову як хутчэй, без абмеркаваньня на сэсіі, так, як жадала Масква.

„Падпісаньне гэтага дагавору без ухваленьня (Вярхоўным Саветам – С.Н.) – гэта першае грубейшае парушэньне ня толькі рашэньняў сэсіі Вярхоўнага Савета БССР, але і пачатак цэлага ланцугу парушэньняў нормаў самога Дагавору... – пісаў дэпутат Апазыцыі БНФ Уладзімер Станкевіч 16 жніўня. – ... падпісаньне „гэтага Дагавору" без дадаткаў, у якіх выкладзеныя дастатковыя ўмовы ўваходу, выхаду і г.д., – гэта шлях у мышалоўку. У выпадку падпісаньня „гэтага Дагавору" без яго канчатковага абмеркаваньня Вярхоўным Саветам БССР мы ўжо ніколі ня здолеем сказаць „дзяржаўная паўнамоцная дэлегацыя", бо Беларусь згубіць статус дзяржаўнасьці і набудзе ўжо ня новы для яе статус „паўночна-заходняга краю Расейскай імпэрыі альбо гэнерал-губэрнатарцтва...".

Сваё меркаваньне ў лісьце да старшыні ВС БССР Мікалая Дземянцея выказаў і член камісіі ў справе падрыхтоўкі саюзнай дамовы, які ў ліку іншых яе членаў павінен быў ехаць на падпісаньне, дэпутат Апазыцыі БНФ Уладзімер Заблоцкі: „Падпісаньне прапанаванага тэксту Дагавору аб Саюзе Савецкіх Сувэрэнных Рэспублік для мяне непрымальнае, паколькі размовы аб яго дапрацоўцы засталіся толькі размовамі. Тэкст дагавору гэта паўтор сталінскай канстытуцыі, пабудаванай на хлусьні і супярэчнасьцях.... Для мяне відавочна, што, па сутнасьці, прапанаваны тэкст дагавору цалкам супярэчыць прынятай Вярхоўным Саветам Дэкларацыі аб дзяржаўным сувэрэнітэце Беларускай СССР. У сакавіку 1991 года на нарадах па Дагавору былі зробленыя прапановы па асэнсаванай яе дапрацоўцы са спэктрам прапаноў, якія рэгулююць дэталёва адносіны праз распрацаваныя працэдуры і мэханізмы, аднак Цэнтар плянаваў падпісаньне Дагавору ў красавіку і з прычыны адсутнасьці часу адмовіў у магчымасьці дапрацоўкі. Цяпер ужо жнівень, а тэкст Дагавору яшчэ горшы, чым быў у сакавіку, з майго пункту гледжаньня. Лічу, што падпісваць такі Дагавор нельга, яго падпісаньне надоўга прасуне нашу рэспубліку пад дыктат таго ж Цэнтра... У сьвятле вышэйсказанага я ... прынцыпова не магу ўдзельнічаць у падпісаньні прапанаванага Дагавору аб саюзе сувэрэнных дзяржаў" (13 жніўня 1991 г.)

Нарэшце, 14 жніўня мы перадалі Мікаляю Дземянцею заяву ад імя Апазыцыі БНФ. „У сувязі

нечаканым паведамленьнем газэты „Известия” 12 жніўня гэтага года аб тым, што „паўнамоцная дэлегацыя” БССР будзе падпісваць 20 жніўня саюзны дагавор, са зьмененым тэкстам якога не знаёмыя народныя дэпутаты БССР і на Вярхоўным Савеце ён не абмяркоўваўся, заяўляем аб неправамоцнасьці, безадказнасьці Вашых дзеяньняў. Вы імкняцеся заключыць дагавор пра лёс Беларусі без праходжаньня ўсіх неабходных у такіх выпадках экспэртызаў, абмеркаваньняў і рашэньняў. Калі, нягледзячы ні на што, такі дагавор Вамі будзе падпісаны, ён усё роўна ня будзе мець юрыдычнай, прававой і палітычнай сілы, бо ня можа быць прызнаны ні беларускім грамадзтвам, ні міжнароднай супольнасьцю. Фактычна размова ідзе пра падпісаньне новага каляніяльнага для Беларусі дагавора. Крок, які Вы зьбіраецеся зрабіць, ставіць пытаньне аб Вашай асабістай адказнасьці перад беларускім народам”. Зварот падпісалі З. Пазьняк, У .Заблоцкі, С. Навумчык, У. Новік і Я. Новікаў.

(Фота В. Драчова).

„Урад у адстаўку. Незалежнасьць!” 1991 г. Менск

Мы занесьлі свой ліст Дземянцею, аднак нашы аргумэнты яго не перакалі, старшыня ВС лічыў сваёй галоўнай мэтай падпісаньне „саюзнага дагавору”. Мы вырашылі зьбіраць подпісы з патрабаваньнем склікаць нечарговую сэсіі ВС. Зрабіць гэта было цяжка – большасьць дэпутатаў былі ў адпачынках. Але іншага выйсьця ў нас не было.

Але праз некалькі дзён давялося патрабаваць сэсіі ўжо з зусім іншай прычыны.

ЖНІВЕНЬ 1991: ПРАІМПЭРСКІ ПУТЧ

Раніцай 19 жніўня 1991 году маскоўскае тэлебачаньне і радыё паведаміла пра адхіленьне ад пасады Міхаіла Гарбачова і стварэньне Дзяржаўнага камітэту ў справе надзвычайнага становішча (у гісторыю ён увайшоў з расейскай абрэвіятурай – ГКЧП).

Мы не былі ад Гарбачова ў вялікім захапленьні, уласьцівым маскоўскай лібэральнай інтэлігенцыі і іх менскім адэптам. Асабіста ў мяне апошнія ілюзіі зьніклі пасьля кароткай размовы зь ім у лютым 1991 году пра дзеяньні кіраўніцтва СССР падчас Чарнобылю. Генэральны сакратар ЦК КПСС і Прэзыдэнт ядзернай звышдзяржавы паводзіў сабе як вучань, які выправіў ацэнку ў дзёньніку. У той жа дзень, выступаючы ў беларускай Акадэміі навук, Гарбачоў абрынуўся з рэзкімі выпадамі на дэмакратаў; я сядзеў у першым радзе, Міхаіл Сяргеевіч паказваў на мяне пальцам, тэлекамэры трансьлявалі, і цешча ў Глуску думала, што гэта – канец. Аднак было абсалютна зразумела, што пры адным зь яго папярэднікаў – Андропаве – за мае пытаньні мяне б чакаў арышт, а пры яшчэ ранейшым папярэдніку, Сталіне – расстрэл. Разумелі мы і тое, што замест адносна лібэральнага, хоць і непасьлядоўнага Гарбачова, на трон можа ўзысьці пасьлядоўны ў сваёй рэакцыйнасьці вылучэнец ваенна-прамысловага комплексу.

Яшчэ за некалькі тыдняў да абвяшчэньня ГКЧП у СМІ зьявілася заява групы „дзеячоў літаратуры і мастацтва” пра небясьпеку распаду СССР з заклікам прыняць рашучыя меры; ГКЧП і стаў выразьнікам вяртаньня ў старыя часы. Наяўнасьць у ГКЧП сілавых міністраў і кіраўнікоў ваенна-прамысловага комплексу не пакідала ілюзій наконт антыдэмакратызму і рэпрэсіўнасьці мэтадаў, якімі будуць захоўваць СССР ад распаду.

Той жа раніцай 19 жніўня дэпутаты Апазыцыі БНФ сабраліся ў Вярхоўным Савеце і зрабілі шэраг заяваў, ацаніўшы падзеі як спробу захаваць

савецкую імпэрыю шляхам усталяваньня ваеннай дыктатуры. „Беларускі народ добра памятае жудасныя злачынствы сталінскай дыктатуры і не даруе патураньня тым, хто зноў імкнецца растаптаць яго сувэрэнітэт і свабоду”, – гаварылася ў нашым Звароце да Дземянцея.

Раніцай 19 жніўня мы, шэсьць дэпутатаў Апазыцыі БНФ – Л. Баршчэўскі, Ю. Беленькі, І. Гермянчук, В. Голубеў. У. Заблоцкі, С. Навумчык – прыйшлі ў кабінэт Старшыні ВС Мікалая Дземянцея. Вось скарочаны запіс гутаркі.

„Ул. Заблоцкі: Аналіз сытуацыі сьведчыць што з парушэньнем Канстытуцыі і законаў СССР уладу ў Крамлі спрабуе захапіць так званы камітэт па надзвычайным становішчы. Апазыцыя лічыць неабходным тэрмінова склікаць сэсію ВС БССР і абмеркаваць становішча. Мы лічым, што сем чалавек, які ўвайшлі ў склад гэтага камітэту, ня маюць права вырашаць за кожную рэспубліку.

М.Дземянцей: Нічога яны за нас не вырашаюць.

Ул. Заблоцкі: Яны за нас вырашаюць усё. Гэта відавочна. Таму ВС БССР павінен тэрмінова сабрацца і заявіць, што гэты камітэт антыканстытуцыйны і не паўнамоцны ўводзіць надзвычайнае становішча.

В. Голубеў: Мікалай Іванавіч, наш Вярхоўны Савет павінен вызначыць: падтрымліваем мы гэтых самазванцаў ці будзем усё ж кіравацца канстытуцыйнымі прынцыпамі. Мы ведаем, што Вы званілі Лукьянаву (старшыня ВС СССР – С.Н.). Зразумела яму нічога не заставалася сказаць Вам, як толькі тое, што „усё робіцца па закону”. Але Беларусь павінна вырашаць сама за сябе.

М. Дземянцей. Вы з Гарбачовым асабіста сустракаліся? Вы ведаеце, чаму ў Гарбачова нарадзілася гэтая заява?

В. Голубеў: Якая заява?

М. Дземянцей. Ну будзе гэтая заява. Гарбачоў прыйшоў за шэсьць гадоў да цяжкага становішча, у якім ён заўсёды быў. Гэта група, а дакладней казаць – Янаеў, былі зь ім разам, калі гэтая заява нарадзілася разам з Гарбачовым. Па стане ягонага здароўя...

С. Навумчык: Дзе заключэньне дактароў? Давайце пазвонім Гарбачову ад Вас па ВЧ.

М. Дземянцей: Яшчэ раз паўтараю: Гарбачоў псыхалягічна вычарпаў сябе. Ён ня ведае, што далей яму рабіць. Ён кажа: я далей не магу, давайце думаць разам. Вось і давялося па Канстытуцыі часова выконваць абавязкі Янаеву. Прэзыдэнт за суткі да гэтага пайшоў у адстаўку. На працягу тыдня будзе склікана сэсія ВС СССР. Усё робіцца па Канстытуцыі. У нашы рэспубліканскія справы ніхто ня ўмешваецца. Нам няма патрэбы зьбіраць сэсію. Гарбачоў сам за сябе вырашыў. Ён сышоў, а жыцьцё будзе працягвацца. Не парушайце ніякага грамадзкага парадку. Вы сёньня са значкамі БНФ прыйшлі (так Дземянцей вызначыў бел-чырвона-белыя сьцяжкі – С.Н.). Што, абвешчана з вамі нейкую вайну весьці? Ну, не, вы ўсё ведаеце, а я займаю пасаду і нічога ня ведаю. Я вас прашу, не рабіце паніку. Не сутыкайце людзей, не падбухторвайце людзей. Вось гэта я вас прашу: не займайцеся падбухторваньнем людзей.

І. Гермянук: Выходзіць, што Вы прызнаеце законнасьць камітэту на чале з Янавевым і бузеце выконваць яго распараджэньні?

М. Дземянцей: А што Вы хочаце, каб я выконваў?

І. Гермянчук: Канстытуцыю і законы, а ня ўказы незаконнага камітэту. У Маскве на вуліцах ужо бронетэхніка. Вашае бязьдзеяньне можа прывесьці да таго, што танкі з’явяцца на вуліцах Беларусі.

М. Дземянцей. Усё, далей я ня буду працягваць размову...

Ул. Заблоцкі: Вы можаце казаць нам усё што заўгодна. Аднак усе разумеюць, што ў СССР адбываецца неабальшавіцкі пераварот. Таму мы настойваем на тэрміновым скліканьні сэсіі Вярхоўнага Савету БССР. Калі Вы адмаўляецеся гэта зрабіць, мы будзем зьбіраць неабходныя 115 подпісаў дэпутатаў”.

Была ў нас і сувязь з Масквой, з „Белым домам”, дзе знаходзіўся Прэзыдэнт РСФСР Б. Ельцын, які адназначна назваў путчыстаў „дзяржаўнымі злачынцамі” і заклікаў грамадзянаў Расеі выконваць распараджэньні толькі тыя, якія сыходзяць з „Белага дому”. У мяне захаваліся перасланыя нам па факсу ад Ельцына падпісаныя ім дакумэнты. Аднак мы былі перакананыя, што лёс Беларусі павінен вырашацца ў Менску.

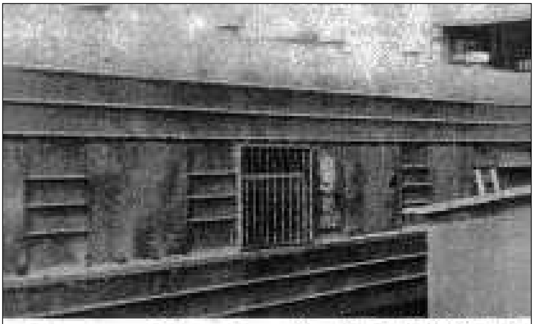

Гэты здымак быў зроблены 20 жніўня ў Менску на ст. Радыятарная. Адкуль і зь якой мэтаю прыгналі сюды восем вагонаў —"клетак", зробленых, відавочна, нядаўна? Шчасьце таксама, што праз два дні краты з вагонаў пачалі зразаць.

Закратаваны вагон.

ВС М. Сьлямнёву, які хацеў выступіць супраць ГКЧП, было адмоўлена ў радыёэфіры.

Увечары 19 жніўня перад будынкам Дома ўраду мы правялі мітынг – на яго прыйшло некалькі соцень чалавек. Мітынг адбыўся і 20 жніўня, ужо больш шматлюдны. Да патрабаваньня аб скліканьні сэсіі далучыліся і іншыя дэпутаты, у тым ліку першы намесьнік Старшыні ВС С. Шушкевіч. Аднак шмат хто вырашыў заняць пазыцыю чаканьня, і на 13 гадзін 20 жніўня мы мелі ўсяго 33 подпісы дэпутатаў (для скліканьня нечарговай сэсіі іх патрабавалася 120).

Тады ж, 19 жніўня, мы накіравалі звароты да старшыні Саўміну В. Кебіча, міністра ўнутраных справаў, старшыні КДБ, у якіх канстатавалі, што „спроба антыканстытуцыйнага перавароту, зробленая... групай палітычных авантурыстаў у Маскве, накіраваная супраць дэмакратыі, законных органаў улады і сувэрэнітэту рэспублік, зьяўляецца дзяржаўным злачынствам. Безадказныя дзеяньні путчыстаў у СССР не павінны мець ніякай падтрымкі на Беларусі. Усе іхнія распараджэньні зьяўляюцца незаконнымі і не павінны выконвацца ніякімі органамі ўлады Беларускай ССР. Мы заклікаем Вас праявіць дзяржаўную мудрасьць, вытрымку, вернасьць беларускай рэспубліцы...”

І старшыня КДБ, і міністар унутраных справаў занялі нэйтральную пазыцыю (але пазьней стала вядома, што на чыгуначнай станцыі былі падрыхтаваныя эшалёны для „транспартаваньня” тых, хто, як выказаўся ў той дзень Дземянцей“, падбухторвае людзей”).

Нам так і не ўдалося пераканаць большасьць членаў Прэзыдыюму ВС адназначна асудзіць путчыстаў.

Кіраўніцтва ЦК КПБ на чале зь першым сакратаром Малафеевым цалкам падтрымала дзеяньні ГКЧП, абавязаўшы партыйныя камітэты выконваць яго распараджэньні. Старшыня Дзяржтэлерадыё А. Сталяроў спыніў вяшчаньне беларускага каналу і пераключыў яго на Маскву, з трансляцыяй распараджэньняў ГКЧП. Члену Прэзыдыюму

Пасьля мітынгу мы з жонкай паехалі да Аляксандра Лукашука – там ужо былі журналісты Дзьмітры Філімонаў, Вераніка Чаркасава, кірарэжысэр Юры Гарулёў. Ні ў каго не было страху – затое была злосьць і жаданьне супраціўляцца. У выдавецтве „Беларусь”, дзе Лукашук быў галоўным рэдактарам, ён правёў сход – разьлічваў, што ўдзельнікі асудзяць хунту. Шмат хто пабаяўся галасаваць адкрыта (але некалькі чалавек усё ж падпісалі ліст пратэсту).

Большую частку тых дзён я правёў у будынку Дома Ўраду і на плошчы.

Увечары 21 жніўня ГКЧП пацярпеў паразу. У 16 гадзін на чале з Пазьняком мы ізноў былі ў кабінэце М. Дземянцея; цяпер ужо ён быў вымушаны прымаць рашэньне аб скліканьні нечарговай сэсіі, якая прызначалася на 24 жніўня.

Пазьней у сваіх успамінах Дземянцей напіша: „Перад пачаткам пленарнага паседжаньня да мяне ў працоўны кабінэт зайшла група дэпутатаў ад Апазыцыі на чале з З. Пазьняком і С. Навумчыкам. Двое апошніх папярэдзілі мяне, каб я не выступаў за захаваньне Саюза ССР. Інакш можа здарыцца непапраўнае. Я пажартаваў:

– Павесіце на вяроўцы бяз мыла?

Яны засмуціліся і, прамармытаўшы нешта няўяцямнае, сышлі.” (М. Дземянцей, „Уроки жизни”, стар.148).

Размова, якая гэтак уразіла Дземянцея, насамрэч адбылася ня ў дзень сэсіі, а 21 жніўня, адразу пасьля таго, як з Масквы паступілі паведам-

леньні аб паразе ГКЧП. Захаваўся пісьмовы запіс той гутаркі, які я вёў і які падаю без скарачэньняў.

„21 жніўня. 16 гадзін. Дэлегацыя ў складзе: Пазьняк, Голубеў, Беленькі, Навумчык. Кабінэт старшыні ВС БССР М. Дземянцея.

Дземянцей: Добры дзень!

Пазьняк: Добры. Шаноўны Мікалай Іванавіч, мы да Вас ужо ня першы раз заходзім, і мы зварот ад дэпутацкай Апазыцыі БНФ Вам абавязаныя ўручыць. Вось, калі ласка, прачытайце.

Дземянцей: Вы присаживайтесь...

Пазьняк: Ня трэба…

Голубеў: Ведаеце, якія зьвесткі ідуць па цэнтральнаму радыё? Ведаеце?

Дземянцей: Нет...(Далейшыя словы Дземянцея не запісаныя, якраз тут ён і запытаўся, ці не рыхтуем мы яму намыленую вяроўку з пятлёй, і мне давялося яго супакойваць – С.Н.)

Навумчык: Мы ніколі не заклікалі да пятлі...

Дземянцей: Ну хорошо.. С мылом, без мыла..

Навумчык: Мы ніколі не заклікалі да пятлі.

Дземянцей: Ну я с вами тоже очень вежливо, вежливо...

Пазьняк: Мікалай Іванавіч, калі Вам хочацца пагаварыць, то ў 18 гадзін мы можам пагаварыць тут, на плошчы. Калі ласка. Мы Вас запрашаем.

Дземянцей: Спасибо!.”

Аднак на плошчу Дземянцей не прыйшоў.

У тыя дні ня толькі мы, дэпутаты Апазыцыі БНФ, патрабавалі аднаўленьня Незалежнасьці Беларусі. На мітынгах і стыхійных сходах гучалі заклікі надаць Дэкларацыі аб сувэрэнітэце статус канстытуцыйнай сілы. Так. У тыя дні да мяне як дэпутата ад Віцебску паступіў зварот прадстаўнікоў працоўнага калектыву завода заточных станкоў, падпісаны дырэктарам Я. Кісялёвым і старшынём прафкаму Я. Белагузавым, у якім патрабавалася надаць Дэкларацыі аб дзяржаўным сувэрэнітэце статус канстытуцыйнай сілы.

На наступны дзень нам прадставілі жывы тэлеэфір. У сваёй заяве дэпутаты Апазыцыі БНФ выказалі ўпэўненасьць, што „народ Беларусі ў гэтыя дні канчаткова зразумеў неабходнасьць поўнай незалежнасьці Рэспублікі... Толькі ў свабодзе і незалежнасьці наша будучыня”. Акрамя таго, мы запатрабавалі неадкладнага прыняцьця новага Закона аб выбарах дэпутатаў, праект якога мы перадалі ў Прэзыдыюм ВС яшчэ ў траўні) і прызначэньня новых парлямэнцкіх выбараў.

23-га жніўня мне перадалі рашэньне сходу калектыву выдавецтва Беларусь: „Супрацоўнікі выдавецтва „Беларусь” вітаюць дзейнасьць членаў дэпутацкай Апазыцыі БНФ і ўсіх тых сумленных дэпутатаў, якія ў дні антыдзяржаўнага перавароту адстойвалі Канстытуцыю і свабоду. Мы патрабуем прыцягненьня да адказнасьці калябарацыяністаў – старшыню Вярхоўнага Савета БССР Дземянцея, тых членаў прэзыдыюма, якія не адмежаваліся, а фактычна падтрымалі путчыстаў, а таксама урада Беларусі, іншых службовых і афіцыйных асобаў, кіраўніцтва ЦК КПБ, якія сталі на шлях здрадніцтва. Патрабуем неадкладнай дэпартызацыі ўсіх дзяржаўных установаў, прадпрыемстваў, КДБ, МУС, арміі, нацыяналізацыі маёмасьці КПСС-КПБ. Па даручэньню сходу дырэктар В. Дубоўскі, галоўны рэдактар А. Лукашук, вядучы рэдактар А. Вячорка.”

АДНАЎЛЕНЬНЕ НЕЗАЛЕЖНАСЬЦІ

У выніку ціску з боку дэпутатаў Апазыцыі БНФ і „дэмклюбу”, Прэзыдыюм ВС быў вымушаны прызначыць сэсію на 24 жніўня. Напярэдадні Прэзыдыюм распаўсюдзіў праект Парадку дня сэсіі.

Што ж мы прачыталі? „Прапануецца правесьці сэсію на працягу 24 жніўня 1991 года з 12 да 21 гадзіны” – пазначалася ў праекце. Акрамя пратакольных пытаньняў (адкрыцьцё сэсіі, утварэньне яе сакратарыяту і камісіі па кантролю сыстэмы галасаваньня, прызнаньне паўнамоцтваў новаабраных дэпутатаў, вызначэньне парадку асьвятленьня і прыняцьце павесткі дня), прапаноўвалася толькі два (!) пытаньні: „Аб бягучым моманце” і „Аб Саюзнай дамове”. У абодвух выпадках, дакладчыкам павінен быў выступаць М. Дземянцей.

Распаўсюдзіў Прэзыдыюм і праекты пастаноў па гэтых двух пытаньнях.

У першай, „Аб бягучым моманце”, Вярхоўнаму Савету прапаноўвалася „асудзіць

антыканстытуцыйныя дзеяньні членаў ДКНС і падтрымаўшых іх грамадзка-палітычных утварэньняў, органаў дзяржаўнай улады і кіраваньня" – „асудзіць", калі хунта ўжо была арыштаваная, а іх прыхільнікі чакалі пакараньня. Прапаноўвалася ўтварыць Часовую камісію ВС „па ацэнцы іх дзеяньняў" і „адзначыць, што Прэзыдыюм Вярхоўнага Савета ... зьвярнуўся да беларускага народа з заклікам аб захаваньні спакою, ... але ня даў дакладнай палітычнай ацэнкі неканстытуцыйнасьці дзеяньняў гэтага камітэта". Трэці параграф прадугледжваў „ажыцьцявіць дэпартызацыю органаў дзяржаўнай улады і кіраваньня, праваахоўных, судовых органаў, органаў юстыцыі і ваеннаслужачых" –тое, чаго БНФ дамагаўся некалькі гадоў. Але – праект Прэзыдыюму не прадугледжваў спыненьне дзейнасьці злачыннай КПБ-КПСС. Ды і дэпартызацыя плянавалася не адразу – а толькі пасьля таго, як чатыры Камісіі ВС падрыхтуюць „адпаведныя прапановы па зьмяненьню дзеючага заканадаўства".

Гэта значыць, месяцаў праз некалькі. Альбо праз некалькі год. Альбо – ніколі, бо тут жа ў тэксьце была агаворка: „Варыянт. Пункт 3 выключыць". Выглядала, што „пункт 3" быў напісаны, каб пацешыць вока дэпутатаў Апазыцыі БНФ. А парлямэнцкая камуністычная большасьць прагаласавала б за выключэньне гэтага пункта аб дэпартызацыі, і ўсё засталося б па-старому.

Пункт чацьвёрты канстатаваў, што „надзвычайныя падзеі, якія адбыліся, не павінны паслужыць прычынай да разладу паміж людзьмі, да зьвядзеньня палітычных рахункаў" (гэта значыць – ня трэба ніякіх адставак. А тым часам цягнуліся дзесяткі крымінальных спраў над удзельнікамі антыкамуністычнага мітынгу на плошчы Леніна 7-га лістапада 1990 г.; камуністычныя улады рукамі падпарадкаванай пракуратуры ахвотна „звозілі палітычныя рахункі" з БНФ).

Праект Прэзыдыюму „Аб праекце Саюзнага дагавору" прадугледжваў працяг падрыхтоўкі „саюзнага дагавору" і канстатаваў, што „надзвычайныя падзеі ў краіне, што адбыліся перад падпісаньнем Саюзнага дагавору, не пахіснулі ўпэўненасьці беларускага народа ў неабходнасьці пабудаваць абноўленую дэмакратычную пра-

(Фота С. Грыца)

Жнівень 1991. Мітынг БНФ перад Вярхоўным Саветам. Выступае Аляксандар Сасноў.

вавую дзяржаву, якая зьяўляецца гарантам сапраўднага сувэрэнітэту Беларускай ССР".

І – усё. Больш ніякіх праектаў, заканадаўчых прапаноў Прэзыдыюм ВС на сэсію ня вынес.

Не прадугледжвалася ні спыненьне дзейнасьці КПБ-КПСС і камсамола, ні дэпартызацыя дзяржаўных устаноў і прадпрыемстваў, ні аб пэрсанальнай адказнасьці Старшыні і членаў Прэзыдыюму ВС за бязьдзейнасьць у небясьпечныя для лёсу Беларусі дні.

А галоўнае – не было і намёку на канстытуцыйнае замацаваньне сувэрэнітэту Беларусі – наданьне Дэклярацыі аб сувэрэнітэце статусу канстытуцыйнай сілы.

Як пазьней на сэсіі скажа Станіслаў Шушкевіч, гэта „самае лепшае", што Прэзыдыюм „мог зрабіць" (хаця і будзе абараняць такую „канцэпцыю" сэсіі).

Члены Прэзыдыюму плянавалі даць магчымасьць выгаварыцца дэпутатам Апазыцыі, „спусьціць пару", а пасьля гэтага спыніць сэсію, даручыўшы Дземянцею працягваць працу над „саюзным дагаворам".

Уступаць у палеміку з членамі Прэзыдыюму ВС не было ні часу, ні жаданьня – мы разумелі,

(Фота Сяргея Навумчыка)

Пакой Апазыцыі БНФ. Позьняя праца над законапраектамі. На здымках відаць Сяргей Папкоў, Лявон

што гэта бясплённа. Разгубленасьць, якая ахапіла намэнклятуру, трэба было імгненна выкарыстоўваць. За тры дні і ночы (21-24 жніўня) мы падрыхтавалі пакет законапраектаў, якія былі неабходныя для аднаўленьня і замацаваньня Незалежнасьці. Цяпер, калі я прыгадваю тыя суткі, не магу падзяліць дзень і ноч – здаецца, яны зьліліся ў адно.

Патрабаваньне аб наданьні Дэклярацыі аб сувэрэнітэце статусу канстытуцыйнай сілы, зразумела, было галоўным – нароўні з патрабаваньнем аб роспуску КПБ–КПСС і адстаўцы тых, хто падчас путчу не выканаў сваіх канстытуцыйных абавязкаў. Так, прапаноўвалася „асудзіць бязьдзейнасьць і безадказнасьць у справе абароны Канстытуцыі і сувэрэнітэту Беларускай ССР членаў Прэзыдыюму Вярхоўнага Савета БССР Дземянцея М.І, Шаладонава В.І., Гаркуна У.Г., Гілевіча Н.С., Грыба М.І., Жуковіча Я.Б., Жукоўскага М.Д., Капытава М.Я., Каратчэні І.М., Козіка Л.П., Кулічкова А.М., Котава С.М., Леўчыка У.К., Міцько П.А., Савіцкага Б.П., Смоляра І.М., Сівіцкага Д.А., Унучкі Р.І. у час спробы дзяржаўнага перавароту 19–21 жніўня г.г. Лічыць немагчымым далейшае выкананьне імі абавязкаў членаў Прэзыдыюму Вярхоўнага Савета Беларускай ССР... Выказаць недавер і вызваліць ад займаных пасадаў Старшыню Савета Міністраў БССР Кебіча В.Ф. і яго намесьнікаў, міністра юстыцыі Беларускай ССР Дашука Л.А., Старшыню Дзяржтэлерадыё БССР Сталярова А.Р., кіраўніцтва Пракуратуры БССР за бязьдзейнасьць і неканстытуцыйныя паводзіны падчас спробы дзяржаўнага перавароту".

Я адмыслова прыводжу тут гэтую даўгую цытату, таму што адразу пасьля сэсіі ў бок дэпутатаў Апазыцыі БНФ пасыпаліся папрокі, што, нібыта, мы „купіліся" на згоду нашых палітычных апанэнтаў прыняць сувэрэнітэт і ледзь не падпісалі зь імі пагадненьне.

Другі міф, які ўжо пераўтварыўся ва ўстойлівы стэрэатып – што Незалежнасьць была вынікам падзеяў у Маскве і толькі, што яна „звалілася зь нябёсаў" . Пра гэта больш падрабязна пазьней, пакуль жа зьвярну ўвагу, што ўжо пасьля правалу маскоўскага путчу Прэзыдыюм ВС ня меў намеру надаваць Дэклярацыі аб сувэрэнітэце статус

(Фота Сяргея Навумчыка)

Зданевіч, Уладзімер Заблоцкі, Вялянцін Голубеў, Зянон Пазьняк, Галіна Сямдзянава, Сяргей Антончык.

канстытуцыйнай сілы. Запатрабавалі гэта дэпутаты Апазыцыі БНФ.

Раніцай 24 жніўня Народны Фронт вывеў на плошчу Леніна дзесяткі тысяч людзей. Дэпутаты ішлі на сэсію праз натоўп, які запоўніў ня толькі плошчу, але і тратуары перад Домам ураду, адкуль іх не асьмельваліся зганяць міліцыянты. Пазьней шмат пісалі, што сакратара ЦК КПБ Валерыя Ціхіню нібыта ледзь ўратавалі ад лінчаваньня – насамрэч ніхто Ціхіню не чапаў, яго проста абплявалі; праўда, актывістам БНФ сапраўды прыйшлося „эвакуяваць" яго з плошчы.

Калі мы ўвайшлі ў Авальную залю, то ўбачылі што ўсе камуністы разгубленыя і перапалохыныя ды прыгнечаныя. Мы, наадварот, былі поўныя рашучасьці.

Прад пачаткам сэсіі ў Авальную залю быў унесены Бел-Чырвона-Белы Сьцяг. Да залі яго несла Галіна Сямдзянава, мы з Зянонам Пазьняком і Валянцінам Голубевым ішлі разам зь ёй. У залі Пазьняк папрасіў Голубева пераняць сьцяг і Валянцін вынес яго на сцэну за прэзыдыюмам – у поўнай маўчаньні залі. Камуністы, якія раней істэрычна рэагавалі на нацыянальныя сьвятыні, маўчалі, нібыта зразумеўшы, што адбываецца непазьбежнае.

У першыя хвіліны сэсіі, адразу пасьля таго, як дэпутаты ўшанавалі хвілінай маўчаньня памяць загіблых пад час абароны маскоўскага „Белага дому", да мікрафону выйшаў лідэр БНФ. У гэты момант стала зразумела, што сцэнар сэсіі, падрыхтаваны членамі Прэзыдыюму, праваліцца.

Пазьняк З. С. Паважаны Прэзыдыюм, просьба ад дэпутатаў Апазыцыі Беларускага Народнага Фронту прымацаваць побач зь дзяржаўным сьцягам Беларускай ССР нацыянальны сьцяг Беларусі. Права на гэта дае нам наша гісторыя і Дэклярацыя аб дзяржаўным сувэрэнітэце Рэспублікі (Апладысмэнты).

Дземянцей М.І. Прошу народных депутатов проголосовать за то, чтобы в зале Верховного Совета находился национальный флаг Белоруссии, который использует Оппозиция от БНФ. Кто против? Кто воздержался? («за» прагаласавалі 107 дэпутатаў пры патрэбных для прыняцьця станоўчага рашэньня 173-ох – С.Н.) Я вас прошу показать пример хорошей работы. Есть

Конституция, и мы не будем тут спорить Прошу не настаивать”.

(Пытаньне пра дзяржаўныя сымбалі было для нас вельмі важным, але цяпер ўзьнікала пагроза, што дыскусія пойдзе „ўбок”, што пачнуць ацэньваць учынак Голубева, і нам ня ўдасца атрымаць падтрымкі па пытаньнях аднаўленьня Незалежнасьці, ліквідацыі КПБ-КПСС, адстаўцы кіраўніцтва ВС... Пазьняк папрасіў Голубева забраць сьцяг са сцэны – але ня з залі; Валянцін ўзяў сьцяг (захаваўся фотаздымак гэтага эпізоду) і паставіў яго ў сэктары, дзе сядзелі дэпутаты БНФ ад Менску (правы сэктар, калі тварам да прэзыдыюму). На наступны дзень калі ўжо былі прынятыя рашэньні аб спыненьні дзейнасьці КПБ-КПСС і камсамола ў Беларусі дэпутат, касманаўт Уладзімер Кавалёнак узяў у кагосьці з мітынгоўцаў на плошчы Бел-Чырвона-Белы Сьцяг і таксама прынёс яго ў залю (побач зь ім увайшлі ў залю дэпутаты Інэса Драбышэўская і Аляксандар Лукашэнка; адсюль нядаўна прыдумалі, што нібыта Лукашэнка ўсталяваў у залі нацыянальны сьцяг). Потым мы аднак зноў паставілі сьцяг на сцэне; аднаўленьне Незалежнасьці адбывалася пад нацыянальным сымбалем)..

Пазьняк З.С.: Мне вельмі шкада, што заля прыняла такое рашэньне. Мы пачакаем. Але ў мяне ёсьць іншая прапанова. У сувязі з тым, што дакумэнтальна засьведчана аб падтрымцы хунты Старшынёй Вярхоўнага Савета БССР спадаром Дземянцеем і Яго намесьнікам Шаладонавым, я прапаную даручыць гэтае паседжаньне весьці першаму намесьніку (Шушкевічу _ С.Н.), а не Старшыні Вярхоўнага Савета, пытаньне аб якім будзе пастаўлена на гэтай сэсіі. (апляадысмэнты)

Словы Пазьняка гучалі ў абсалютнай, мёртвай цішыні.

Адразу прагучалі выступы ў падтрымку прапановы Пазьняка, хаця дэпутаты ад вэтэранаў спрабавалі абараняць Дземянцея; дайшло да камічнага, калі дэпутат Міхаіл Качан скарыстаў сталінскую лексіку, заявіўшы, што „работа камунистов на местах обеспечила нормальную работу”. Але прапанова не набрала належнай колькасьці галасоў.

Пад час абмеркаваньня павесткі дня ў абарону прапанаванага Прэзыдыюмам варыянта выступіў

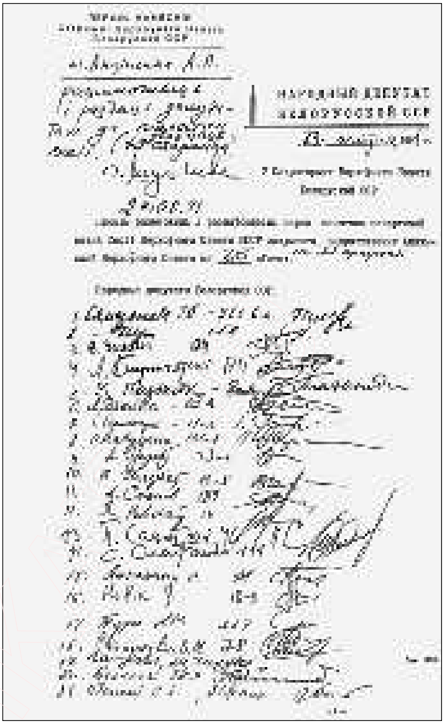

Заява на раздрукаваньне заканадаўчых праектаў, падрыхтаваных Апазыцыяй БНФ на Сесію ВС 24–25 жніўня.

Станіслаў Шушкевіч, заявіўшы, што „мы даволі доўга абмяркоўвалі павестку дня нашай сэсіі і вырашылі прапанаваць яе ў тым выглядзе, у якім яна ёсьць у дакумэнтах, што вы атрымалі… – „Аб бягучым моманце” і „Аб Саюзным дагаворы”…. Мы б хацелі правесьці гэтую сэсію за адзін дзень, таму што пытаньні гэтыя ўсім добра вядомыя і трэба было б рабіць ня мітынг, а сэсію – па дзеласвому, дакладна, коратка”.

Аднак правесьці ўсё так, як жадаў Прэзыдыюм, не ўдалося. Прычым супраць такога сцэнару выступілі ня толькі мы, дэпутаты Апазыцыі БНФ, але і Уладзімер Кавалёнак, які першы і апошні раз прадставіўся на пачатку выступу – „от оппозиции”: „я посмотрел, как скомканы самые острые проблемы белорусского народа, республики в одну фразу «о текущем моменте» и о проекте договора. Я понял одно, что нынешнее руководство

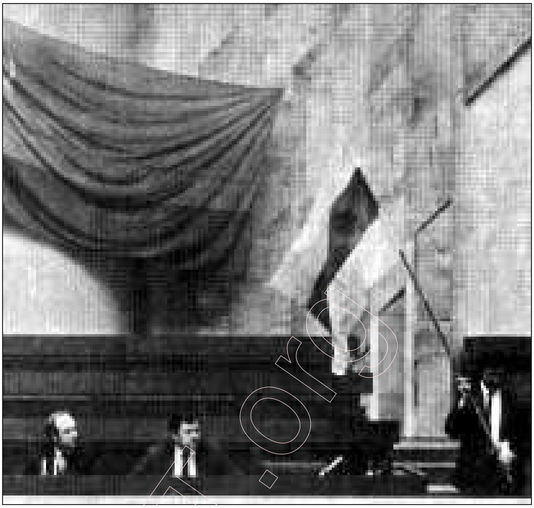

24 жніўня 1991 г. Вярхоўны Савет. В. Голубеў з Нацыянальным Сьцягам.

намерено и впредь не управлять республикой, а двурушничать, обманывать всех нас: и депутатов, сидящих здесь, и тех, кто здесь не присутствует, весь народ”.

Потым ад імя Апазыцыі БНФ Валянцін Голубеў агучыў нашы патрабаваньні, у тым ліку – і аб наданьні Дэкларацыі аб сувэрэнітэце статусу канстытуцыйнага закона. Голубеў таксама „павіншаваў „усіх сумленных людзей Беларусі, усіх сумленных народных дэпутатаў, усе дэмакратычныя рухі і партыі Беларусі, рабочых, іх страйкавыя камітэты, сялянаў, інтэлігенцыю, усіх, хто падтрымаў Апазыцыю ў гэты цяжкі час змаганьня са злачынцамі, з перамогай над фашыстоўска-камуністычнай хунтай”.

У Авальную залю даходзіў роўны, але моцны шум з плошчы ад дзесяткаў тысяч людзей; сотні тысяч, мільёны – слухалі радыётрансьляцыю. Валянцін заклікаў людзей далучыцца да тых, хто жо стаіць на плошчы перад Домам Ураду, „ваша падтрымка для нас будзе вельмі важнай у гэтай залі, таму што вы бачаце па выніках галасаваньня, большасьць якіх людзей сядзіць тут”.

Нашая прапанова аб адстаўцы Дземянцея была крытычна успрынятая Станіславам Шушкевічам, які навогул прапанаваў не абмяркоўваць паводзіны старшыні: „я лічыў бы немэтазгодным ўключаць пункт аб дзеяньнях Старшыні Вярхоўнага Савета па адной простай прычыне. Мне здаецца, што Старшыня, нават калі мы зьменім старшыню, прабачце, пры гэтым Вярхоўным Савеце ніякіх зьмен не адбудзецца. І будзе дзень мітусьні, і нічога ня зьменіцца ў становішчы рэспубліканскім”.

Гэтыя словы можна лічыць першай публічнай заявай пра мадэль real politic, якая ў будучым наробіць гэтулькі шкоды. Прыкметна, што і фіяска яна пацярпела адразу, як была абвешчаная.

Але Шушкевіч паспрабаваў разьвіць свой тэзіс у адказ на просьбу Галіны Сямдзянавай пагадзіцца з прапановай Апазыцыі, заявіўшы, што „трэба ставіць тыя пытаньні, якія можна вырашыць. І мне здаецца, што марнаваць час на вырашэньне пытаньняў, якія немагчыма вырашыць пры дадзеным складзе, ня трэба… І мне здаецца, што Апазыцыя павінна зрабіць вывады пэўныя”.

Шушкевіч сказаў, што „мы не павінны ўзьвінчваць сёньня нашы адносіны” і першым пытаньнем ў павестку дня прапанаваў уключыць… Саюзны дагавор.

Сяргей Папкоў прапанаваў Шушкевічу „не размазваць павестку дня”, паставіць на галасаваньне прапановы Апазыцыі БНФ, а Уладзімер Заблоцкі заявіў, што яму сорамна працаваць у Вярхоўным Савеце, старшынём якога зьяўляеца Дземянцей.

Навумчык С.І. „Паважаныя дэпутаты-камуністы! Тое, што прапанавала Апазыцыя, гэта падтрымана дзесяткамі, сотнямі прадпрыемстваў у абласьцях, у раёнах. Сёньня, калі за дзесяць хвілін да пачатку гэтай сэсіі я, вось калега Глушкевіч, калега Трусаў выступалі перад тымі тысячамі людзей, якія стаяць на плошчы, мы іх прасілі (былі заклікі пайсьці граміць ЦК і гэтак далей), мы прасілі іх захоўваць спакой: „Мы ўсё вырашым законна, канстытуцыйным шляхам”. Дык вы што хочаце? Калі вы гэтыя прапановы не прымеце – дэпартызацыю і народ правядзе, але ён правядзе гэта ня так, як мы, культурна, цывілізавана, а ён правядзе, выцягнуўшы вас за валасы”.

У перапынку мы, некалькі дэпутатаў БНФ на чале з Пазьняком, пайшлі ў кабінэт да намесьніка

Старшыні ВС Васіля Шаладонава і паспрабавалі пераканаць яго сысьці ў адстаўку. Шаладонаў нэрваваўся, апраўдваўся... У адстаўку добраахвотна ён не падаў, а большасьць дэпутатаў не падтрымала нашу прапанову.

Падчас сэсіі Алег Трусаў паказаў Пазьняку копію дакуманта – распараджэньне старшыні Дзяржбанку Станіслава Багданкевіча кіраўнікам рэгіянальных філіяў, дзе загадвалася выконваць распараджэньні ГКЧП. Далей цытую ўспамін Пазьняка:

„Якраз пасьля гэтага, у часе перапынку, выпадкова, мы сутыкнуліся з Багданевічам у Авальнай залі. Ён пачаў мне нешта казаць, даваць нейкія рэкамэндацыі.

– Што Вы тут выступаеце, спадар Багданкевіч, трэба яшчэ з Вашай пазыцыяй пад час путчу разбарацца, – кажу.

– В чём разбираться? Как Вы смеете...

Я паказаў копію ягонага распараджэньня. Багданкевіч літаральна зьбялеў, пачаў дрыжачым голасам нешта казаць, апраўдвацца. Я махнуў рукой і пайшоў – не было жаданьня ўступаць зь ім ў разборкі, ён ніколі ня быў у палітыцы самастойнай фігурай, а як выканаўца – меў імідж неблагога спэцыяліста. Я тады падумаў, што ўжо гэтая нашая размова будзе для яго добрай лекцыяй. І ў далейшым Багданкевіч, з большага, паводзіў сябе прыстойна. ” (Забягаючы наперад, адзначу, што ў пачатку 1994 года Багданкевіч разам з Кебічам падпісаў у Маскве пагадненьне аб адзінай з Расеяй „рублёвай зоне”; як прыгадвае М. Грыб, на Прэзыдыюме ВС нават абмяркоўваўся варыянт арышту членаў дэлегацыі па вяртаньні ў Менск. Праўда, Багданкевіч пры падпісаньні зрабіў агаворку адносна адзінага эмісійнага цэнтру, што ўскладніла стварэньне „адзінага рубля”. Але магчымасьць ўвядзеньня „адзінай валюты” з таго часу надоўга зрабілася адной з пагрозаў сувэрэнітэту).

Ішла сэсія нэрвова. Адно толькі абмеркаваньне павесткі дня заняло некалькі гадзінаў – пракамуністычная большасьць упарта не жадала прымаць прапановы Апазыцыі БНФ.

З інфармацыяй аб сытуацыі ў Беларусі выступіў Дземянцей, заявіўшы, што „Президиум контролировал ситуацию на протяжении всех тревожных дней, ...исходя из принципа, заложенного в Декларации о государственном суверенитете Белорусской ССР, ещё в прошлом году началась работа над проектом Союзнаго договора… Таким образом, выбор сделан, и неконституционные попытки повлиять на решение Верховного Совета просто авантюристичны. И всё же лидеры БНФ не оставляют надежды задержать процесс… Я должен сегодня откровенно сказать народным депутатам и о том, какие угрозы и шантаж пришлось мне и некоторым членам делегации выдержать со стороны Пазьняка З.С., Наумчика С.И., Новикова Е.В. перед намечавшимся отъездом на подписание. Нам они с угрозой заявляли, что если не откажемся от участия в официальной процедуре подписания, то народ Белоруссии этого не простит, а я лично буду отвечать как преступник. Как вы знаете, подписание не состоялось из-за ГКЧП». (цытую па кнізе М. Дземянцей. „Уроки жизни”, Менск. БЕЛТА, 2005 г.).

Выступ Дземянцея пацьвердзіў, што асноўная ягоная мэта – падпісаньне „саюзнай дамовы”.

Неўзабаве да трыбуны выйшаў першы сакратар ЦК КПБ Малафееў – адзіны член Прэзыдыюму ВС СССР, які адкрыта падтрымаў путч (Старшыня саюзнага парлямэнту Лук’янаў, хаця і быў ідэйным натхняльнікам перавароту, абышоўся двухсэнсоўнымі заявамі).

Малафееў ня быў дэпутатам ВС Беларусі, але як народны дэпутат СССР меў права на выступ. Здаецца, ён нават не запісваўся, а неяк падаў знак Дземянцею, ўзьняў руку і імгненна, не чакаючы рашэньня Дземянцея, ўпэўнена, як гаспадар, пайшоў да трыбуны. Ніколі раней ён не выступаў на сэсіі ВС, не лічыў гэта патрэбным – і вось выйшаў абараняць кампартыю.

І тут мы не стрымаліся. Сама манера паводзінаў Малафеева, іхны зьмест ўвасаблялі найвышэйшую ступень нахабства. Не згаворваючыся, некалькі дэпутатаў – Галіна Сямдзянава, Ігар Гермянчук, Барыс Гюнтэр, Віктар Ганчар, Яўген Глушкевіч, Аляксандар Лукашэнка ды я, усталі з крэслаў і рушылі да трыбуны. „Пайшоў вон”! „На месца!” – выразы былі экспрэсіўныя, але без „рукапрыкладаньня”. Малафеева мы пальцам не кранулі. Вось толькі адзін дэпутат зьвяртаўся

Дэпутаты Апазыцыі БНФ праганяюць А. Малафеева з трыбуны.

не да Малафеева, а да нас, імкнучыся „пагасіць страсьці” – Аляксандар Лукашэнка. Здаецца, ён нават адцясьніў Галіну Сямдзянаву ад трыбуны.

Малафееў быў вымушаны сысьці. Гэта было для дэпутатаў-камуністаў псыхалягічным шокам і магутным палітычным ударам – яшчэ ніколі за семдзесят зь нечым гадоў панаваньня кампартыі з асобай „нумар адзін” (фактычным кіраўніком БССР) такога не здаралася.

Пазьней Малафееў усё ж атрымаў магчымасьць выступіць. Ні слова пакаяньня, не намёку на адказнасьць, ні нават спробы неяк патлумачыць здраду, апраўдацца (не прызвычаіліся першыя сакратары ЦК апраўдвацца). Малафееў заявіў, што выходзіць з Палітбюро ЦК КПСС, і што кампартыя Беларусі будзе самастойнай (а за некалькі месяцаў да гэтага на зьезьдзе КПБ адрынаў ідэю стварэньня ўласнага, аўтаномнага ад КПСС Статуту). Не забыўся Малафееў і пра маёмасьць; як член Палітбюро ён хіба лепш за астатніх ведаў пра перапампоўваньне мільёнаў у падстаўныя фірмы і карпарацыі.

Мы працягвалі настойваць на адстаўцы Дземянцея, членаў Прэзыдыюму і спыненьні дзейнасьці КПБ-КПСС. Нашы патрабаваньні падтрымала плошча – людзі перад Домам ураду не разыходзіліся, далучаліся новыя.

Нарэшце, Дземянцей зразумеў, што ня вытрымае ціску (да дэпутатаў Апазыцыі БНФ далучыліся Уладзімер Кавалёнак, Генадзь Карпенка і іншыя прадстаўнікі „дэмклюбу”). Ён заявіў, што падае ў адстаўку. Дземянцей выступаў эмацыйна, нават закасаў штаніну і прадэманстраваў голую нагу, у якую быў паранены ў дзяцінстве. Шушкевіч таксама быў расчулены. Сказаў, што шмат чаму навучыўся ў Дземянцея, што дзякуючы Дземянцею ў Беларусі не пралілася кроў. Чуць такое было дзіўнавата – у Беларусі адсутнічалі ўсялякія намёкі на міжэтнічныя ці нейкія іншыя ўзброеныя канфлікты.

Адстаўка Дземянцея з пасады старшыні ВС, якой мы дамагліся, была найважнейшым крокам ў справе дасягненьне Незалежнасьці Беларусі – пазьней у сваіх мэмуарах Дземянцей напіша:

„моей подписи под беловежскими соглашениями не стояло бы” (М. Дземянцей. „Уроки жизни”, Менск. БЕЛТА, 2005 г., стар. 148.)

Таксама Шушкевіч, які з адстаўкай Дземянцея рабіўся вышэйшай службовай асобай, сказаў, што ня варта пачынаць паляваньня на вядзьмарак. Маўляў, ў людзей ёсьць сем'і, некаторыя проста не зарыентаваліся ў сытуацыі. Праз дзесяць год, і нават меней, гэтыя чыноўнікі цудоўна зарыентуюцца, падтрымаюць рэпрэсіі антыбеларускага лукашэнкаўскага рэжыму, а пра сем'і і дзяцей рэпрэсаваных, звольненых з працы ды абкладзеных вялізнымі штрафамі беларускіх патрыётаў хвалявацца ня будуць.

Дамагліся мы і спыненьня дзейнасьці КПБ-КПСС.

Галасаваньне было пайменным. Прыкметна, што ў галасаваньні па ключавых пытаньнях („Аб забесьпячэньні палітычнай і эканамічнай самастойнасьці”, „Аб дэпартызацыі органаў дзяржаўнай улады і кіраваньня Беларускай ССР, дзяржаўных прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый і ўласнасьці камуністычнай партыі Беларусі і Ленінскага Камуністычнага Саюза Моладзі Беларусі”, аб прыпыненьні дзейнасьці КПБ-КПСС на тэрыторыі Беларусі, па якіх дэпутаты Апазыцыі БНФ галасавалі „за”, дэпутат Лукашэнка ўдзелу не прымаў. І ня проста не галасаваў (у пратаколе вынікаў насупраць тых дэпутатаў, якія не галасавалі, пазначана „Нг”). Лукашэнка наогул ня быў зарэгістраваны і адсутнічаў у залі, і насупраць ягонага прозьвішча адзнака „Ад” („адсутнічаў”). Варта дадаць, што галасаваньне па асноўных пунктах адбывалася ўвечары 25 жніўня, бліжэй да завяршэньня сэсіі. Некаторыя замест напружнай працы аддалі перавагу адпачынку ў гатэлі...

Нарэшце, надыходзіць час галасаваць аб наданьне Дэкларацыі аб сувэрэнітэце статусу канстытуцыйнай сілы. Дэпутаты-камуністы ўжо прагаласавалі за спыненьне дзейнасьці КПБ-КПСС, дэпартызацыю. Здаецца, некаторыя зь іх ужо пачынаюць адыходзіць ад шоку і разумець, што занадта ўжо шмат, вельмі празьмерна саступілі сваім палітычным апанэнтам з Народнага Фронту.

Супраць наданьня Дэкларацыі аб сувэрэнітэце статуса канстытуцыйнага закону выступіў дэпутат Лукашэнка.

„Лукашэнка А.Р.: В связи с тем. что вчера и сегодня Центральным Комитетом Компартия республики или по его инициативе вдруг, неожиданно, неспроста начал муссироваться вопрос о том, что Белоруссия должна стать исключительно суверенная государством, я хотел бы заявить следующее. Вчера Михаил Сергеевич, Горбачев, заявил, что партия должна самораспуститься.

Центральный Комитет нашей партии заявляет о суверенитете для того, чтобы бросить нам кость, пойти на какие-то „уступки”, Я имею в виду прежде всего департизацию правоохранительных органов, органов государственной власти, и тем самым сохранить власть в Белоруссии, используя то, что в Верховной Совете и в Правительстве находится подавляющее большинство их сторонников. Этого позволить мы сегодня не должны.

Второе. Попытка государственного переворота и последовавшие за ним события создали в стране ситуацию, характеризующуюся быстрой эволюцией в сторону демократизации всех сфер жизни общества, В сложившейся ситуации критерием гражданской позиции каждого советского человека является его поведение во время драматических судьбоносных событий, позиция, занятая им. Тем важнее это для государственных деятелей, эа спиной которых Белоруссия с ее многомиллионным народом....

События последних дней и часов позволяют сделать вывод о том, что Белоруссия может оказаться в экономической и политической изоляции от России и других республик, занявшим четко выраженную позицию, характеризующуюся резким осуждением путчистов и попытки государственного переворота. По этой причине мы можем быть отвергнуты и Президентом страны Горбачевым, в результате чего окажемся на задворках формирования новых органов управления Союза”.

Паказальнае слова, ужытае для вызначэньня размовы аб сувэрэнітэце – „мусироваться”, з пагардай і са зьдзекам. Канешне, ініцыятарам сувэрэнітэту ЦК камуністаў ніколі ня быў – проста у тыя дні ўжо было відавочна, што ідэі Народнага Фронту непазьбежна ўвасобяцца, і некаторыя з камуністаў імкнуліся „ўскочыць у цягнік”. Заявы Лукашэнкі пра „адказнасьць” выявіліся пустой

**Прапановы дэпутацкай Апазіцыі БНФ
у парадак дня надзвычайнай сесіі
Вярхоўнага Савета БССР
24 жніўня 1991 г.**

1. Аб дзеяньнях Старшыні Вярхоўнага Савета БССР у час спробы дзяржаўнага перавароту ў СССР
2. Аб дзеяньнях членаў Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР і службовых асобаў рэспублікі ў час перавароту
3. Аб дзеяньнях грамадска-палітычных арганізацый у час спробы дзяржаўнага перавароту
4. Аб наданьні канстытуцыйнага статуса Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце БССР
5. Аб зьменах у артыкуле 72 Канстытуцыі БССР
6. Аб Саюзным дагаворы
7. Аб асноўных пытаньнях парадку дня пятай сесіі Вярхоўнага Савета БССР

Старшыня дэпутацкай Апазіцыі БНФ у Вярхоўным Савеце БССР Зянон Пазьняк

22 жніўня 1991 г.

(Архіў С. Навумчыка)

Прапановы Апазыцыі БНФ у парадак дня Надзвычайнаў Сэсіі ВС 24 жніўня 1991 г.

рыторыкай у кантэксьце ягоных наступных дзеяньняў – члены Прэзыдыюму ВС, якія падтрымалі путч, пад час ягонага прэзыдэнцтва былі прызначаныя віцэ-прэм'ерамі, міністрамі і амбасадарамі. Галоўным у гэтым выступе была якраз спроба перашкодзіць прыняцьцю беларускай Незалежнасьці. Лукашэнка не ўспрымаўся значнай часткай дэпутатаў сурьёзна, але выказаныя ім тэзы маглі запасьці ў галовы тых, хто ў пытаньні сувэрэнітэту вагаўся і, такім чынам, паўплываць на выніку галасаваньня.

Рашэньне магло і не набраць належнай колькасьці галасоў (а патрабавалася ня простая, а „кваліфікаваная", „канстытуцыйная" большасьць – дзьве траціны дэпутатаў).

Больш таго: Шушкевіч, прапанаваўшы „давайце заканчваць нашу работу", выказвае сумнеў у станоўчым выніку галасаваньня: „Вы ведаеце, канстытуцыйная большасьць патрэбна нам. Я б хацеў зьвярнуць вашу ўвагу, што вельмі цяжка гэта пытаньне нават пры самых станўчых аносінах вырашыць".

Казаць такое было а ні ў якім разе нельга, бо значная частка дэпутатаў пры галасаваньні (па любых пытаньнях) кіравалася эмоцыямі і была схільная падтрымліваць пазыцыю таго, хто вёў сэсію (не істотна, быў гэта Дземянцей, Шушкевіч, ці вёў сэсію нехта з намесьнікаў). Цяпер жа, пасьля двух дзён нэрвовага напружаньня, дэпутаты папросту былі стомленыя, і нехта мог падумаць – „ну, калі гэта нерэальна, дык навошта галасаваць" (адсотак тых, хто не галасаваў ці ўстрымліваўся, таксама заўсёды быў значны).

І тут раптоўна, ад мікрафону, выступіў Пазьняк. Гэты выступ у лёсе Беларусі адыграў вызначальную ролю, таму прывяду яго цалкам.

Пазьняк З.С. „Я хачу зрабіць некалькі заўваг па гэтаму пытаньню, паколькі тут у зале выступалі некаторыя дэпутаты, у прыватнасьці, дэпутат Лукашэнка, які проста заблытаў гэтае пытаньне.

Справа ў тым, шаноўныя калегі, што зараз мы ўступілі ў прынцыпова новую сытуацыю. Усе рэспублікі вакол нас аб'явілі аб сваёй нацыянальнай дзяржаўнай незалежнасьці. У тым ліку ўчора гэта зрабіла Украіна. Практычна пытаньне аб Саюзным дагаворы здымаецца на нейкі пэрыяд. Саюз існуе толькі намінальна. І калі ў гэтай сытуацыі мы не прымем адпаведнага закона аб дзяржаўнай незалежнасьці Беларусі, мы трапім у вельмі кепскае становішча. Таму што тыя рэспублікі, якія вакол нас, яны будуць разьвівацца, і разьвівацца як нацыянальныя дзяржавы на прынцыпова новай аснове. Яны ідуць да рынку, у іх будзе больш мабільная эканоміка, і мы трапім у непасрэдную залежнасьць ад гэтых рэспублік. Тым больш, я ў сваім дакладзе гаварыў (а я дастаткова добра знаёмы з расейскай дэмакратыяй на працягу многіх гадоў) і з усёю адказнасьцю магу сказаць, што на Усходзе ў нас фармуецца маладая агрэсіўная імпэрыя ў форме дэмакратыі. Тыя дэмакраты, якіх мы добра ведаем, не прызнаюць фактычна нас як нацыю, яны не глядзяць на нас, як на асобную дзяржаву і на асобную тэрыторыю, а глядзяць на нас, як на вотчыну, на якую яны маюць пэўнае права.

На вялікі жаль, гэта так. І менавіта зыходзячы з гэтых меркаваньняў, я неаднойчы выказваўся і пісаў аб тым, што я сумняваюся ў дэмакратычным характары будучай Расеі. Таму што асноўны прынцып дэмакратыі – гэта прызнаньне права нацыі на самавызначэньне. Калі ў грамадстве існуе імпэрская мэнтальнасьць, дасягнуць дэмакратыі поўнасьцю вельмі цяжка. І тыя высновы, якія мы можам зрабіць зараз, сутыкаючыся з палітыкай з Усходу, прыводзяць нас да думкі, што зараз нам, каб выратаваць наш народ, нашу эканоміку, абавязкова патрэбен дзяржаўны сувэрэнітэт. Тыя хуткія тэмпы, якімі зараз пойдуць разьвівацца дзяржавы, якія заснаваны на дзяржаўнай незалежнасьці, яны прывядуць да таго, што іхняя эканоміка высмакча з нашай рэспублікі рабочую сілу, высмакча тавары. І калі ў нас ня будзе сваёй валютнай сыстэмы (а мы можам яе мець толькі тады, калі будзем мець нацыянальную незалежнасьць), мы трапім у вельмі цяжкае эканамічнае і залежнае становішча. Ужо Расія некалькі тыдняў назад паведаміла, Ельцын паведаміў аб тым, што зьбіраецца павысіць цэны на нафту. Гэта быў у пэўнай ступені шантаж нашай Рэспублікі. І ён быў ня першы раз.

Калі мы не будзем мець дзяржаўнай незалежнасьці, ня зможам свае рэсурсы, свае ўсе сродкі, свае вынікі працы ўкладваць на дабро нашага народа і нашай дзяржавы, мы не зможам супраць-

стаяць гэтай палітыцы. А яна будзе, і будзе абавязкова.

Мы ўступаем у новы стан дзяржаўных узаемаадносінаў. Таму, шаноўныя калегі, я вельмі вас прашу, паколькі палітычная абстаноўка зьмянілася рэзка і хутка і некаторыя з нас не пасьпелі яе адразу ацаніць, я заклікаю ўсіх дэпутатаў зараз ацаніць гатую абстаноўку самым належным чынам. Таму што ўсялякае замаруджваньне пойдзе нам на шкоду.

Ня трэба баяцца, што тут, як казалі некаторыя дэпутаты, узьнікне Альбанія, Куба, Карэя. Нічога падобнага. Працэсы, якія пайшлі ў нас, нават ход нашай сэсіі пацьвярджаюць: яны неабарачальныя, яны ідуць на карысьць нашаму грамадзтву. А сувэрэнітэт дасьць нам магчымасьць стаць свабоднымі і незалежнымі, дасьць нам магчымасьць разьвіць тыя асновы, якія мы закладваем, ідучы да рэформ. Я прашу вас паставіць гэтае пытаньне і вырашыць яго сёньня. Бо заўтра можа быць позна. Нас тут ня вельмі многа, і патрэбна канстытуцыйная большасьць. Таму я вырашыў выступіць перад вамі, і, можа, для некаторых было гэта нечаканым. Але я дастаткова добра ведаю, якія ўзаемаадносіны ў тых маладых структурах, якія зараз нараджаюцца. І калі мы спаткаемся зь імі потым, не падрыхтаваўшыся, мы проста апынемся ў невырашальным стане. Дзякуй за ўвагу".

Гэты выступ Пазьняка потым шматкроць крытыкаваўся лібэральнымі публіцыстамі – у тыя дні Ельцын у грамадзтве (як і ва ўсім сьвеце) успрымаўся выключна як абаронца дэмакратыі, пераможца ГКЧП і камунізму, і было проста немагчыма ўявіць, што дэмакратычную рыторыку выцесьняць імпэрскія амбіцыі. Павінен прызнацца, што ў тыя сэкунды і ў мяне ўзьнікла думка – „Навошта ён так пра Ельцына? Ельцын цяпер на піку папулярнасьці" (потым даведаўся, што быў не адзіным дэпутатам БНФ, хто так падумаў. Але ў той момант у Пазьняка не было магчымасьці раіцца з намі. Усё вырашалі сэкунды).

Тут зноў жа падкрэсьлю, што дэпутаты-камуністы былі супраць незалежнасьці Беларусі, але баяліся трапіць пад уладу Ельцына (які забараніў КПСС у Расеі), а на Гарбачова яны ўжо не спадзяваліся. Спадзяваўся хіба адзін Лукашэнка, пра што і сьведчыў ягоны істэрычны выступ. Некаторыя стаялі на раздарожжы і ня ведалі што рабіць. Задача выступу Пазьняка перад самым галасаваньнем – напалохаць камуністаў Ельцыным, каб прыдбаць больш галасоў за незалежнасьць. І настроіць залю галасаваць цяпер, не адкладаючы на „потым" (гэтага „потым", як паказалі падзеі наступных месяцаў, магло і ня быць). Гэтую тактычную мэту Пазьняк выдатна рэалізаваў, што пацьвярджаюць выступы нашых апанэнтаў.

У палітыцы вельмі важная здольнасьць аналізаваць зьявы, вызначаць правільныя мэты і пасьлядоўна дамагацца іх рэалізацыі, Гэтаму, напэўна, можна навучыцца з вопытам. А вось палітычнай інтуіцыі навучыцца нельга. Можна правільна растаўляць словы і сказы – але каб напісаць „Лілеі" ці „Знак бяды", трэба быць Барадуліным ці Быкавым.

Можна стварыць партыю і нават прывесьці яе да ўлады – але для стварэньня дзяржавы патрабуюцца іншыя якасьці. Шмат разоў у Вярхоўным Савеце (але ня толькі ў ім) Пазьняк рабіў крокі, якія маглі падавацца спантаннымі, нечаканымі, нават супярэчнымі традыцыйнай лёгіцы падзеяў – але потым, пры спакойным аналізе, яны падаваліся адзіна правільнымі і адзіна магчымымі. Як мінімум двойчы (у ліпені 1990-га, пад час прыняцьця Дэклярацыі аб сувэрэнітэце, і ў жніўні 1991-га, пры наданьні ёй статусу канстытуцыйнай сілы), гэтыя крокі вызначылі лёс Беларусі (Інтуіцыі не пазбаўлены і Лукашэнка, але ў яго яна накіраваная выключна на ўласнае палітычнае самавыжываньне – тым часам як інтуіцыя Пазьняка накіраваная на выжываньне Беларусі).

Адразу пасьля Пазьняка ўстае дэпутат Міхаіл Мачуленка, другі сакратар Гомельскага абкаму партыі – не выходзячы да трыбуны, непасрэдна з сэктару заяўляе, што „я стопроцентно поддерживаю народного депутата Пазьняка и предлагаю здесь же, сейчас же, проголосовать за то, что он сказал (аплядысмэнты)".

Старшыня камісіі па заканадаўству Дзьмітры Булахаў заяўляе: „Уважаемые народные депутаты! Я боюсь в ваших глазах выглядеть ретроградом, но я стараюсь обосновывать все ваши действия. Я ставлю вас в известность, а дальше принимайте решения сами. Мы нарушаем Конституцию республики".

Выступае старшыня Віцебскага аблвыканкаму Уладзімер Кулакоў: „Я бы просил тоже поддержать вопрос о том, чтобы мы приняли это решение, потому что, действительно, положение в экономике сегодня такое, что если нам сейчас не защитить экономически и политически республику, будет хаос и республика пойдёт к экономическому краху”.

Старшыня Саўміну Вячаслаў Кебіч: „Я только что имел разговор с очень высокопоставленным руководителем России, и должен призвать вас после этого разговора именно принять такой закон, потому что обстановка подписания союзного договора резко изменилась. Вряд ли такое подписание в ближайшее время вообще состоятся (а ўжо праз некалькі дзён праца над „саюзнай дамовай” аднавілася зь яшчэ большым ціскам Гарбачова і сваёй гульнёй Ельцына – вось чаму прымаць рашэньне трэба было адразу. На верасьнёўскай сэсіі, як, магчыма, плянаваў Шушкевіч, магло б і не прайсьці. Закон аб сьцягу і гэрбу прайшоў голас у голас, але для яго патрэбна было на шэсьцьдзесят галасоў менш, чым для Дэкларацыі, бо канстытуцыйнае пытаньне прымалася двума трацінамі дэпутатаў – С.Н.). Поэтому я тоже призываю вас найти такую форму, чтобы не нарушать Конституцию (а адзіным спосабам якраз і было наданьне Дэклярацыі статусу Канстытуцыйнай сілы – С.Н.) Но такой закон надо сегодня принять (аплядысмэнты)”.

Былы першы сакратар Ваўкавыскага райкаму Міхаіл Жэбрак: „Я до вчерашнего дня стоял за обновлённый союзный договор. Но после вчерашнего дня, то, что произошло на Украине, меня заставляет сделать заявление о том, что если мы сегодня не примем такой закон, то, что предлагает Зенон Станиславович, то надо принять тогда решение о входе Западного края в состав Российской Федерации. Другого выхода нет. И Белоруссия не будет существовать, потому что тогда Белоруссии абсолютно не будет”

Вось ужо і Шушкевіч заяўляе, што раней „лічыў, што гэта будзе неканстытуцыйнай зьявай, што мы зробім нейкія юрыдычныя складанасьці і гэтай далей. Але чакаць немагчыма”.

Пазьняк ізноў бярэ слова і па пунктах зачытвае праект, падрыхтаваны дэпутатамі Апазыцыі БНФ, «якая ў пэўнай ступені ўдакладняе тыя заўвагі, якія нам выказаў шаноўны дэпутат Булахаў. Праект Апазыцыі, дарэчы, прадугледжвае і „нулявы варыянт” ў дачыненьні да „агульнасаюзнай „уласнасьці, і стварэньне камітэту па вызначэньні долі рэспублік-правапераемніцаў СССР у абавязальніцтвах і ўласнасьці (пазьней адзінай правапераемніцай абвесьціць сябе Расея, забраўшы і залаты, і алмазны запас, і ўсю маёмасьць за мяжой). Але супраць выступіў дэпутат Віктар Ганчар, заявіўшы – „что касается развёрнутых предложений Оппозици, то это уже вопросы, относящиеся к механизму реализаци Декларации о суверенитете”. А варта было б прыняць нашыя прапановы, бо, прагаласаваныя канстытуцыйна, яны б праз некалькі месяцаў абавязалі і Шушкевіча, і кіраўніка ўраду Кебіча, і міністра замежных спраў Краўчанку на сустрэчы ў Алма-Аце ў сьнежні 1991-ага і іншых самітах патрабаваць долі Беларусі ў „агульнасаюзнай” маёмасьці; магчыма, і ў структуры распрацоўкі нафты і газу.

Пачынаецца галасаваньне. „За” галасуюць 253 дэпутаты з 265 прысутных (для станоўчага рашэньня трэба было 232, дзьве трацін ад агульнай колькасьці абраных дэпутатаў).

У 20 гадзін 08 хвілінаў Беларусь вяртае Незалежнасьць.

Спраўджваецца мара пакаленьняў змагароў за свабоду беларускага народа.

Літаральна на наступныя дні пачаліся абвінавачваньні з боку розных прамаскоўскіх лібэралаў, што, маўляў, камуністы „скарысталі” БНФ, каб захавацца пры ўладзе, пагадзіўшыся прагаласаваць за Незалежнасьць і тым самым утварыць „камуністычны запаведнік”. Рэальнасьць жа была іншай – якраз дэпутаты Апазыцыі БНФ скарысталі разгубленасьць камуністаў, каб дасягнуць найвялікшай мэты, за якую пакаленьні беларусаў плацілі жыцьцямі. Была адноўленая Незалежнасьць, фактычна, утварылася новая дзяржава. Усё астатняе перад гэтай мэтай выглядае другасным.

На сэсіі была ўтвораная Часовая камісія па ацэнцы дзейнасьцяў членаў ГКЧП і грамадзка-палітычных ўтварэньняў, органаў дзяржаўнай улады і кіраваньня, службовых асобаў і грамадзянаў, якія падтрымалі путч. Кіраўніком камісіі быў абра-

Першая ноч незалежнасьці перад Вярхоўным Саветам.

ны дэпутат Апазыцыі БНФ, афіцэр міліцыі Ігар Пырх.

Заклікі „не распачынаць паляваньне на вядзьмарак” пачалі гучаць яшчэ на сэсіі; гучалі яны і ў прэсе.

„... Сочачы за тым, як праходзіла нечарговая сэсія Вярхоўнага Савета Рэспублікі, з жалем канстатаваў, што асобным народным дэпутатам яўна не хапала тактоўнасьці і культуры паводзін. Лічу, што, абмяркоўваючы ўдзел камуністычнай партыі ва ўказаных падзеях, трэба правесьці нейкі водападзел. І ня толькі ў адносінах да камуністаў, сярод якіх многа сумленных людзей, але і да ўсіх дзяржаўных і гаспадарчых кіраўнікоў, якія па-рознаму паводзілі сябе ў гэтыя трывожныя дні. І нельга тут дапускаць разгулу страсьцей натоўпу, а яны ўжо пачынаюць дзе-нідзе ўсё больш актыўна праяўляць сябе. Няўжо і гэта – культура? Не, гэта пена на хвалях дэмакратыі ..” В. Слуцкі, вадзіцель Гомельскай аўтабазы нумар 1.” („Звязда”, 27 жніўня 1991 г.; просты слуцкі кіроўца пасьпеў прааналізаваць сэсію, напісаць ліст і даставіць яго ў рэдакцыю да выхаду нумару – не інакш, асабіста. А супрацоўнікі газэты імгненна падрыхтавалі яго да друку. І ўсё гэта – за адзін дзень (калі Інтэрнэту ў Беларусі яшчэ не было).

„Дэмагагічна гучалі на сэсіі заявы тых членаў Прэзыдыюму, якія сваю дваістую, згодніцкую пазыцыю тлумачылі выключна клопатам аб спакоі і захаваньні парадку на Беларусі. Ня выключана, што ў хуткім часе газэты пачнуць пісаць і пра цкаваньне былых партыйных сакратароў, а то і простых камуністаў. Усё гэта ўжо было ва Усходняй Эўропе, ёсьць у Прыбалтыцы. Няўжо чужы вопыт нічому нас не навучыў?» – пытаўся Валянцін Жданко ў артыкуле „Ня плюйце ў твары партакратам!” (тая ж «Звязда», 27 жніўня 1991 г.).

Як вядома, хваляваньні былі дарэмныя – ніхто нікога не цкаваў. Ігар Пырх публічна заявіў, што «паляваньня на вядзьмарак» ня будзе. Ён сур’ёзна ўзяўся за справу, праз некалькі месяцаў зрабіў папярэднюю справаздачу, у выніку якой парлямэнцкая большасьць палічыла за лепшае спыніць працу камісіі.

Для нас, дэпутатаў Апазыцыі БНФ, з завяршэньнем сэсіі пачынаўся новы этап працы – трэба было ствараць уласную грашова-фінансавую сыстэму, уласнае войска, памежныя службы, неадкладна распачынаць рынкавыя рэформы, каб

стварыць гарантыі сувэрэнітэту і пазбавіцца залежнасьці ад Масквы.

...Гэта была самая кароткая – і самая вызначальная сэсія Вярхоўнага Савета 12-га скліканьня; магчыма, у гісторыі Беларусі ёй будзе адведзенае месца адной з найвялікшых гістарычных падзеяў 20-га стагодзьдзя. Яна запатрабавала ня толькі інтэлектуальнай, але і нэрвовай, эмацыйнай напружанасьці і вялікай палітычнай працы.

А на плошчы перад Домам Ураду не разыходзіўся народ – тысячы людзей пад Бел-Чырвона-Белымі Сьцягамі віталі Незалежнасьць сваёй Бацькаўшчыны.

„Я не чакаў, што мы так дружна і так слаўна закончым сэсію – заявіў Станіслаў Шушкевіч журналістам БЕЛТА. – Прынятыя законы – самая вялікая радасьць і нечаканасьць. Мне нават хочацца верыць, што адпадзе пытаньне аб новых выбарах...Паглядзіце на твары народных дэпутатаў. Яны сталі іншымі, яны шчасьлівыя. Я знаходжу гэта цудоўным. А цяпер, прабачце, сьпяшаюся на маскоўскі цягнік"...

ЧАМУ НЕ БЫЛО ШТУРМУ

І тут ёсьць адна важная акалічнасьць – запатрабаваўшы адыходу з палітычнай сцэны намэнклятуры, забароны КПБ–КПСС, Пазьняк у першы ж дзень аднаўленьня незалежнасьці зьвярнуўся да „былых камуністаў" з заклікам далучыцца да стваральнай працы па адбудове дзяржаўнасьці. Нам была абсалютна зразумелая неабходнасьць пазбаўленьня былых камуністаў вышэйшых кіраўнічых пасадаў. Аднак у кампартыі было больш за паўмільёна чалавек – і нельга было забараніць ім працаваць паводле спэцыяльнасьці.

У верасьні Сойм БНФ прыняў адмысловы Зварот „Да былых камуністаў", дзе было сказана: „Заклікаем вас да стваральнай працы дзеля пабудовы нармальнага дэмакратычнага грамадзтва, рынкавай эканомікі, дзеля адраджэньня беларускае культуры, мовы, нацыянальнае сьвядомасьці. Зараз, як ніколі, патрэбнае яднаньне ўсіх грамадзянаў нашае Рэспублікі ў адстойваньні незалежнасьці. Мінулае не павінна падзяляць наш народ".

Гэтыя заклікі Пазьняка і Сойму БНФ не надрукавала ніводнае афіцыйнае выданьне, пра іх ўвогуле ня ўзгадваюць. Намэнклятуры, старой ды новай, было куды выгадней выдумваць і ляпіць з Пазьняка чалавека, які „будзе страляць ды вешаць камуністаў" (пройдзе час, і былыя камуністы ў лукашэнкаўскіх структурах будуць звальняць людзей з працы за адну толькі прыналежнасьць да Народнага Фронту).

Паказальная пазыцыя лібэральных (прамаскоўскіх) „агульнадэмакратычных" публіцыстаў, якая выявілася ў тым ліку і ў дыскусіі ў расейскамоўнай газэце „Знамя юности".

„Такім чынам, мы свабодныя і незалежныя... Але чаму, чаму, вяртаюся я да ранейшай думкі, няма народнай радасьці, таго, што называюць грамадзкім уздымам? – пытаўся Сямён Букчын у артыкуле ў „Знамя юности" за 27 жніўня, – Незалежнасьць Рэспублікі мы атрымалі з потных рук партакратычнай большасьці ў Вярхоўным Савеце... І гэта абражае маю годнасьць грамадзяніна".

„Сама ідэя сувэрэнітэту не вінаватая ў тым, што да яе прысмакталася розная камуністычная шваль. Мне асабіста ўсё роўна, з чыіх рук атрыманыя свабода і незалежнасьць", – адказаў яму Віталь Цыганкоў. „Вас задавальняе намэнклятурна-партыйная сувэрэнізацыя Беларусі?.. Можна сотні разоў заклікаць да прыватызацыі, да рынку і г.д., але вызначаць гэтыя працэсы, тым ня менш, будзе тая ж намэнклятура. І Ваш, Віталь, чэкісцкі заклік „быць пільнымі", каб „яны не скарысталі наш сувэрэнітэт", абсалютна бясплённы. Яны ім ужо скарысталіся. І вельмі звыкла і своечасова", – пісаў Букчын.

Букчын ня бачыў (дакладней, не пажадаў бачыць), што сувэрэнітэту дамаглася не партнамэнклятура – гэта было якраз патрабаваньне тысячаў людзей на плошчы. Не сказаў ён ні слова й пра тое, што Апазыцыя БНФ, дамогшыся суверэнітэту, запатрабавала і адставак, і новых выбараў.

Ну, а тое, што за сувэрэнітэт прагаласавалі і „рукі партакратыі" (пад страхам і прымусам) – дык такі ўжо быў на той момант Вярхоўны Савет (зрэшты, ні раней, і ні пазьней лепшага і не было). Мы якраз і скарысталі парляманцкі мэханізм, у тым ліку і „рукі партакратыі" (у дадзеным выпадку мэханізм палітычнага ціску), каб шляхам

галасаваньня канстытуцыйна зацьвердзіць незалежнасьць.

Дзякуй Богу, што нам удалося здабыць незалежнасьць палітычным, парляманцкім мэтадам.

Гісторыя, аднак, ведае багата прыкладаў, калі сувэрэнітэт дасягаўся зусім іншымі спосабамі, коштам сотняў і тысячаў ахвяраў, коштам крыві. У некаторых нацыяў такое змаганьне цягнецца дзесяцігоддзямі, а колькасьць палеглых пры гэтым вымяраецца дзесяткамі тысячаў.

Паўтараю, што ў нас не было ніякай магчымасьці зьмяніць кадры вышэйшай ўлады ў Менску і ў рэгіёнах. Пры тым, што палітычныя патрабаваньні пра такую зьмену ў тыя жнівеньскія дні мы выказалі – і з парляманцкай трыбуны, і праз СМІ.

Былі вычарпаныя ўсе легальныя спосабы – заставаліся нелегітымныя.

А менавіта тыя, якія, паводле меркаваньня некаторых сёньняшніх камэнтатараў, мы маглі б скарыстаць: заклікаць да захопу будынкаў ЦК, КДБ, сілавых міністэрстваў.

Што да ЦК – дык разам зь Сяргеем Антончыкам і Валянцінам Голубевым мы літаральна выкінулі Малафеева з кабінэту першага сакратара (былы машэраўскі, потым – шушкевічаўскі, а цяпер лукашэнкаўскі кабінэт). Будынак ЦК быў апячатаны.

Для захопу ж іншых месцаў нам неабходны былі зусім ня тыя сілы, на якія мы маглі разьлічваць. Па Мінабароны і па КДБ Вярхоўным Саветам не было прынята ніякага рашэньня, але галоўнае – ні КДБ, ні Мінабароны яшчэ юрыдычна не знаходзіліся ў падпарадкаваньні Менска (так было да сьнежня 1991-га, да Віскулёў. У Летуве абаронцы Вярхоўнага Савета мелі хоць нейкую зброю – у нас яе не было абсалютна. У нас не было нават дзясятка ўзброеных людзей, нават аднаго чалавека.

Не было ніякай гарантыі, што не пачнецца страляніна па тых, каго б мы падштурхнулі на захоп будынкаў (фактычна, па моладзі, па жанчынах і дзецях, якія сабраліся на плошчы Незалежнасьці). Таму ўсе гэтыя развагі пра „захопы" – зь ліку падлеткавых уяўленьняў і нерэальных варыянтаў.

А вось што было рэальна ў тыя дні – гэта выяўленьне палітычнай волі Станіслава Шушкевіча, які пасьля адстаўкі Дземянцея заняў найвышэйшую ў краіне пасаду і атрымаў непараўнальна большыя магчымасьці, чым лідэр Апазыцыі Пазьняк. Аднак Станіслаў Станіслававіч імгненна пачаў шукаць „згоду" з тымі, хто праз два гады адправіць яго ў адстаўку.

НЕЗАЛЕЖНАСЬЦЬ – ВЫНІК ЗМАГАНЬНЯ ПАКАЛЕНЬНЯЎ

Ёсьць і яшчэ адна прыдумка, якая раз-пораз гучыць падчас ацэнак падзеяў 1991 году, гэта: „беларусам незалежнасьць звалілася зь неба", бо „ўсё вырашылі падзеі ў Маскве".

Паказальныя ў гэтым сэнсе словы таго ж Акудовіча: „Плыня таго бурапеннага часу самахоць рабіла патрэбную нам справу, яна сама разбурыла бэрлінскую сьцяну, камуністычны блёк, Савецкі Саюз... Дарэчы, менавіта ў эпохі тэктанічных перакрусаў найлепей бачная ўся пустата ды нікчэмнасьць палітыкі і палітыкаў. Нічога яны... не маглі тады зрабіць: ні стрымаць вялікага распаду, ні скіраваць яго ў патрэбнае ім рэчышча... Бадай тут якраз да тэмы будзе згадаць, што бліскучае ўмельства прыўлашчваньня чужога як свайго напрыканцы 80-х – у першай палове 90-х прадэманстраваў Зянон Пазьняк. Ён, ачоліўшы нацыянальна-дэмакратычны рух, які фармаваўся літаральна на маршы, на ўсе сто (ці мо і значна болей) адсоткаў скарыстаўся плёнам расейскай дэмакратычнай публіцыстыкі, прыбалтыйскіх народных франтоў, заходняй прапаганды і дыпляматыі, інтэлектуальным наробкам і палітычнай энэргіяй ўласна дэмакратычнай і лібэральна настроенай інтэлігенцыі", – гаворыць Акудовіч і далей абвяргае сам сабе: „Калі б слова „геній" можна было дастасоўваць да палітыка, то трэба было б прызнаць, што ў тую пару Зянон Пазьняк быў геніяльным палітыкам, паколькі скарыстаўся з сытуацыі значна больш, чым яна мела ў сваім патэнцыяле для нацыянальна-вызвольнага руху" („Свободные новости", 25 красавіка 2002).

З практычнага гледзішча, такі падыход лягічна павінен прывесці да высновы, што ніякая палітычная дзейнасьць, ніякае змаганьне не патрэб-

ныя ўвогуле. Напрыклад, змаганьне з дыктатурай: усё адно, рана ці позна, кожнага дыктатара прыбірае Бог.

Навідавоку і перакручваньне фактаў: калі ж гэта „расейская лібэральная публіцыстыка” хоць слова напісала пра неабходнасьць сувэрэнітэту Беларусі ці адраджэньня беларускай мовы? Наконт жа выкарыстаньня Пазьняком інтэлектуальнага наробку нацыянальнай эліты пагаджуся, дадаўшы сюды, праўда, і ранейшыя пакаленьні – а інакш і быць не магло, бо дасягненьне сувэрэнітэту было марай і мэтай і Каліноўскага, і Купалы...

Зрэшты, у мяне няма жаданьня камэнтаваць супярэчлівыя сэнтэнцыі гэтага літаратара – здаецца, большасьць ягоных тэкстаў якраз і пабудаваная на прынцыпе абсурду, і калі знаходзяцца ахвотныя чытаць і ўспрымаць падобнае – дык калі ласка. Іншая справа, што гэты экстравагантны прынцып абсалютна некарэктны для аналізу рэальных палітчных падзеяў.

Але ёсьць і сур’ёзныя дасьледчыкі, якія грунтуюцца не на аргумэнтах кшталту „плыні бурапеннага часу”, а на аб’ектыўным і цьвярозым дасьледаваньні магчымых варыянтаў – і вось такія выказваньні вартыя аналізу.

Так, у якасьці пацьверджаньня фармулёўкі „сувэрэнітэт зь неба” прыводзіцца прыклад рэспублік, дзе нацыянальна-вызвольныя рухі практычна адсутнічалі – але, вось жа, пасьля жніўня 1991 году і яны атрымалі сувэрэнітэт.

Пры аналізе прычынаў распаду любой імпэрыі цяжка аспрэчваць важнасьць падзеяў у яе сталіцы. Гісторыя ж ведае і выпадкі, калі тэрыторыі адна за другой адвальваліся, але цэнтар працягваў выконваць свае імпэрскія функцыі, і таму краіна захоўвала ўсе прыкметы імпэрыі (такой застаецца Расейская Фэдэрацыя). Падзеі ў Маскве ў жніўні 1991-га, бясспрэчна, мелі вызначальны характар як сыгнал да распаду імпэрыі – але трэба ўлічваць, што шмат у чым яны самі былі перадвызначаныя сытуацыяй у тагачасных саюзных рэспубліках (ідэі народнага фронту, суверэнітэту і выхаду з СССР нарадзіліся і пайшлі з Эстоніі, у гэты час у Маскве яшчэ казалі пра „перабудову”).

Найперш гэта вызначалася нацыянальна-вызвольнымі рухамі, якія дамагаліся сувэрэннасьці сваіх рэспублік, і Ельцын быў вымушаны ўлічваць такія настроі. Менавіта на гэтых тэндэнцыях, дарэчы, і згуляў Ельцын падчас амаль чатырохмесячнага (жнівень–сьнежань 1991-га) супрацьстаяньня з Гарбачовым, які спрабаваў фарсіраваць падпісаньне „саюзнай дамовы” (так званы „новаагароўскі працэс”). Ужо не кажу пра тое, што менавіта падзеі ў Курапатах на Дзяды 1988 году сталіся ці ня першым гучным масавым выступам на тагачасчных „імпэрскіх ускраінах”, першым гучным сыгналам Маскве аб зьмярканьні савецкай імпэрскай эры.

Уласна, Масква толькі на некалькі дзён аслабіла імпэрскія ланцугі – і мы гэтым імгненна скарысталіся. Ну, а калі б не скарысталіся?

Не запатрабуй дэпутаты Апазыцыі БНФ неадкладнага наданьня Дэклярацыі аб сувэрэнітэце статусу Канстытуцыйнай сілы – зусім верагодна, што захаваўся б „статус кво”; прыгадаем, што лідэр кампартыі Малафееў (а камуністы былі ў ВС у большасьці) казаў толькі пра эканамічную самастойнасьць рэспублікі. І менавіта з боку Апазыцыі БНФ ішоў штодзённы прэсінг на Станіслава Шушкевіча ўсе тыя месяцы, што папярэднічалі Віскулям – з патрабаваньнем не падпісваць гарбачоўскую „саюзную дамову”.

Без канстытуцыйнасьці Дэклярацыі Масква магла б утрымліваць Беларусь як частку сваёй тэрыторыі – пры поўнай згодзе Захаду (ён і згаджаўся з гэтым аж да Віскулёў). Ці былі ў Масквы сілы нэўтралізаваць у такой сытуацыі (пры згодзе Захаду) нацыянальна-вызвольныя выступы ў Беларусі? Бясспрэчна, былі.

У падобных сытуацыях істотнае значэньне мае пазыцыя сілавых структур і, найперш, войска. Неўзабаве пасьля аднаўленьня незалежнасьці было ўтворанае міністэрства абароны і быў прызначаны выканаўца абавязкаў міністра (генэрал Пятро Чавус). Аднак міністэрства складалася з некалькіх кабінэтаў. А арміі і дывізіі ўсё яшчэ знаходзіліся ў падпарадкаваньні начальніка акругі генэрала Кастэнкі, які непасрэдна падпарадкоўваўся маскоўскаму Генштабу. І на камандзе з Масквы апошні дзейнічаў бы гэтак, як ён і дзейнічаў у дні ГКЧП – у інтарэсах Масквы. Падобным чынам паводзіў сябе ў Малдове расейскі генэрал Лебедзь – і Маскве ўдалося, фактычна, адкалоць Прыднястроўе.

У Беларусі было моцнае войска, якое, акрамя стратэгічных ракетных ды дапаможных фармаваньняў, складалася з трох танкавых арміяў (гэта дзевяць танкавых і мотастралковых дывізыяў). Эфэктыўнасьць выкарыстаньня такіх войскаў для задушэньня пратэстных выступаў была пацьверджаная ў Будапэшце, Празе і ў некалькіх меншых маштабах у Польшчы. У студзені 1991 году ў Вільні тактыка не спрацавала, але толькі таму, што на абарону парляманту выйшла некалькі соцень тысяч мірных літоўцаў (у тыя дні я быў у літоўскім парляманце і ведаю, пра што кажу). У Менску столькі б людзей на абарону намэнклятурнага Вярхоўнага Савета ня выйшла – зрэшты, войскам і не спатрэбілася б яго штурмаваць, калі б ён заняў (а ён потым і заняў) прамаскоўскую пазыцыю.

Некаторыя „агульнадэмакратычныя” палітолягі, імкунучыся зьменьшыць значнасьць канстытуцыйнасьці Дэкларацыі аб сувэрэнітэце, супрацьпастаўляюць ёй як лёсавызначальную падзею падпісаньне Віскулёўскіх пагадненьняў.

Калі ўжо разглядаць падзеі ў такім ракурсе, дык ёсьць некаторыя акалічнасьці, якія ніяк не дазваляюць ўспрымаць 25 жніўня 1991 году як другарадную падзею ў параўнаньні з Віскулямі.

Маю на ўвазе дакумэнты сакрэтных фондаў, якія нядаўна былі абнародваныя.

Ніводны аналітык ня будзе аспрэчваць ролю сілавых, рэпрэсіўных структураў у працэсе стрымліваньня сувэрэнізацыі рэспублік былога СССР. На працягу дзесяцігодзьдзяў выступы нацыянальных сілаў падаўляліся з рознай ступеньню жорсткасьці. Прыклады – кастрычнік 88-га ў Менску, красавік 89-га ў Тбілісі, Баку на пачатку 1990-га; нарэшце, нават шматтысячны выступ літоўцаў у студзені 91-га быў задушаны спэцвойскамі КДБ.

Аднак аналіз абнародаванных фондаў ЦК КПСС і КДБ СССР паказвае, што ў канцы 80-пачатку 90-ых гадоў рэпрэсіўныя мэтады патрабавалі фармальнай легітымізацыі і абапіраліся на прававыя рашэньні (іншая справа – наколькі дэмакратычна прымаліся тыя рашэньні).

Так, пастановай Кабінэту Міністраў СССР ад 10 красавіка 1991 года і загадам старшыні КДБ СССР ад 17 красавіка таго ж году было

Канец камунізму ў Беларусі.

створанае Ўпраўленьне па кіраўніцтву адмысловымі часткамі войскаў КДБ (так званае Упраўленьне „СЧ”). Гэтыя спэцчасткі павінны былі ўдзельнічаць ў „забесьпячэньні канстытуцыйнага ладу, бясьпекі і тэрытарыяльнай цэласнасьці СССР”.

Заўважым: спэцчасткі створаныя пасьля т.зв. сакавіцкага „рэфэрэндуму” аб захаваньні СССР, КДБ атрымаў ў выніку „рэфэрэндуму” і „волі народу” нібыта легітымную падставу для сілавой абароны існаваньня СССР.

У жніўні былыя савецкія рэспублікі абвясьцілі незалежнасьць, пераважна праз наданьне Дэкларацыям статусу канстытуцыйнай сілы. Некалькі месяцаў Гарбачоў спрабаваў захаваць СССР, але 22 кастрычніка 1991 г. Дзяржсавет СССР (нароўні з прэзыдэнтам СССР, у яго ўваходзілі кіраўнікі рэспублік) скасоўвае КДБ СССР і стварае службы выведкі, аховы мяжы, так званую міжрэспубліканскую службу бясьпекі.

А 3 сьнежня 1991 года прэзыдэнт Гарбачоў падпісвае закон, які абавязвае „лічыць органы

(Архіў БНФ).

„Хай здохне Палітбюро і ЦК!". Канец камунізму ў Беларусі.

бясьпекі рэспублік ў выключнай юрысдыкцыі сувэрэнных рэспублік (дзяржаў)" („Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917-1991", Международный Фонд «Демократия», Москва – Издательство Йельского университета, США, 2003").

Такім чынам, юрыдычная ліквідацыя цэнтральнага кіраваньня агульнаімпэрскай рэспрэсіўнай сыстэмы адбылася пасьля прыняцьця Дэклярацыі – і перад Віскулямі (ці не адкрыла менавіта гэтая ліквідацыя Ельцыну, Краўчуку і Шушкевічу шлях да падпісаньня праз некалькі дзён пагадненьня – тэма асобнага дасьледваньня).

Нарэшце, – і, магчыма, гэта галоўнае – адсутнасьць канстытуцыйнасьці Дэклярацыі, якая была нададзеная ў жніўні 91-га, стварыла б зусім іншую атмасфэру ў вышэйшых уладных і элітных колах Беларусі ў сьнежні. Да Віскулёў справа і не дайшла б. Бо пасьля канстытуцыяналізацыі Дэклярацыі Шушкевіч і Кебіч былі проста вымушаныя рабіць наступны крок (ды і тое зь невялікай ахвотай – пра рэальную пазыцыю Шушкевіча ў дні перад Віскулямі гаворка ніжэй).

І тое, што нам у жніўні 1991-га ўдалося „зламаць" Кебіча, павярнуць яго ў бок да сувэрэнітэту, адыграла выключную ролю пры падпісаньні, а затым ратыфікацыі Віскулёўскіх пагадненьняў.

Дарэчы, наколькі я магу меркаваць, ініцыятыва сустрэчы кіраўнікоў трох краінаў сыходзіла ад Кебіча. Ва ўсялякім разе, пра неабходнасьць такога спатканьня я пачуў ад яго яшчэ ўвосень 1991 году, падчас размовы ў фае Дома ўраду. Адзін з удзельнікаў той увогуле выпадковай, кароткай сустрэчы – дэпутат Яўген Глушкевіч – ужо не жыве. Акрамя мяне і, зразумела, Кебіча, гэта мог бы пацьвердзіць чацьверты ўдзельнік той размовы – Аляксандар Лукашэнка.

Віскулёўскія пагадненьні ад імя Беларусі падпісаў не адзін Шушкевіч, як прынята лічыць, а яшчэ і Кебіч, як старшыня ўраду (адпаведна, падпісаліся і кіраўнікі ўрадаў Расеі і Украіны). Падаецца,

(Архіў БНФ).

Пахаваньне камунізму. Хэпэнінг на вуліцах Менска, 24 жніўня 1991 г.

што менавіта наяўнасьць подпісу Кебіча, які ў сьнежні 1991 году ў значнай ступені кантраляваў Вярхоўны Савет, і паспрыяла таму, што дэпутаты (за выключэньнем аднаго толькі Ціхіні) прагаласавалі за ратыфікацыю пагадненьняў аб ліквідацыі СССР.

Пры ўсёй крытычнасьці ацэнкі дзейнасьці Кебіча ў наступны пэрыяд, вось гэтую акалічнасьць канца 1991-ага году нельга выкрасьліць з гісторыі.

Словам, калі б рашэньне аб Дэклярацыі 25 жніўня не было прынятае, Расея ўжо ў 1992 годзе магла б паглынуць Беларусь, паколькі ў рэальнасьці адразу пасьля Віскулёў пачаўся працэс энэргічнага ўцягваньня нашай краіны ў арбіту расейскіх палітычных і вайсковых інтарэсаў.

Нарэшце, тыя, што гавораць пра „дармовасьць” Незалежнасьці, забываюцца на ахвяры, якія пакаленьні беларусаў на працягу стагодзьдзяў прыносілі дзеля таго, што ў жніўні 1991 ўдалося зрабіць бяскроўна.

Увогуле ж прыкра, што даводзіцца неяк нібы апраўдвацца за дзейнасьць ў справе дасягненьня дзяржаўнай незалежнасьці. Прыкра, але ня дзіўна, калі ведаць беларускую спэцыфіку абплёўваньня ды ахайваньня. Падобнае магчыма бадай што толькі ў Беларусі – і больш нідзе ў сьвеце. Падазраю, што менавіта з прычыны гэтай беларускай спэцыфікі прыйдзецца яшчэ не аднойчы выслухоўваць словы розных экзальтаваных камэнтатараў пра „плыні бурапеннага часу”, што ўсё робяць „самахоць”.

У суцяшэньне ж паплечнікам па Апазыцыі (калі яны маюць у ім патрэбу) магу толькі выказаць прагноз, што ў гісторыі застануцца ня гэтыя ацэнкі, а – словы Васіля Быкава: „Што ж датычыцца Апазыцыі ў Вярхоўным Савеце, дык я думаю, што ў тых умовах, у той час менавіта Апазыцыя Беларускага Народнага Фронту зрабіла геройчны ўчынак з таго, што дамаглася менавіта гэтай суверэннасьці. І чым далей, незалежна ад таго, чым гэта скончыцца, незалежна ад лёсу Беларусі наа-

гул, у гістарычным вымярэньні гэта будзе вельмі значна, гэта будзе ацэнена празь вякі".

Бясспрэчна, што гэтая ацэнка належыць да ўсіх актывістаў БНФ, якія дамагаліся сувэрэнітэту ды ўсіх тых грамадзянаў, якія прыйшлі ў жнівеньскія дні 1991 году на плошчу Незалежнасьці, каб спраўдзіць мару пакаленьняў беларусаў.

СА СЬЦЯГАМ, З „ПАГОНЯЙ", АЛЕ БЯЗ ГІМНУ

Фактычна, апошнія дні жніўня – гэта адзіны час, калі нацыянальныя сілы маглі эфэктыўна ўплываць у тым ліку на дзеяньні органаў выканаўчай улады. Дарэчы, сьцьвярджэньні пра тое, што Кебіч нібыта прапаноўваў Пазьняку „ўзяць сфэру адукацыі і культуры" – ня больш, чым міт. Ніякай падобнай прапановы не было (як і не прапаноўвалася прадстаўнікам БНФ увайсьці ў склад ураду). Усё – стварэньне новых беларускамоўных навучальных установаў, гістарычных часопісаў, і гэтак далей – даводзілася „выбіваць". Аднак калі гэта яшчэ ўдавалася, дык нашыя патрабаваньні аб нацыянальнай валюце ды ўласным войску кіраўніцтвам новаўтворанай краіны не ўспрымалася. Ні парляманцкая большасьць, ні Савет Міністраў не імкнуліся скарыстаць час і замацаваць незалежнасьць стварэньнем неабходных атрыбутаў дзяржаўнасьці – што актыўна рабілася ў краінах Балтыі.

У пачатку верасьня група дэпутатаў ВС (у тым ліку і Зянон Пазьняк) удзельнічалі ў працы Зьезду народных дэпутатаў СССР. Па вяртаньні з Масквы, 6 верасьня, дэпутаты Апазыцыі БНФ правялі прэсавую канфэрэнцыю, пад час якой Пазьняк распавёў, што „зьезд фактычна праходзіў пад дыктоўку расейскага прэзыдэнта Барыса Мікалаевіча Ельцына, са шматлікімі парушэньнямі рэгляманту, пры рашэньні большасьці пытаньняў дамінавала пазыцыя Расеі… Галіна Старавойтава таксама пацьвердзіла нам, што сапраўдныя дэмакраты апынуліся ў меншасьці, многіх захаланулі імпэрскія амбіцыі. Гэта значыць, навідавоку пэўная тэндэнцыя, і яе трэба ўлічваць, інакш яна, сапраўды, можа ўвасобіцца ў канкрэтныя справы. Між тым Беларусь, абвясьціўшы аб незалежнасьці, ў дастатковай ступені да яе не падрыхтаваная. Нам тэрмінова трэба прыняцьцё тых законаў, пра якія ўжо неаднаразова казала Апазыцыя – аб грамадзянстве, аб зямлі і ўласнасьці, аб нацыянальнай гвардыі, аб межах і мытні і іншых. Трэба неадкладна прыняць захады па абароне маёмасьці рэспублікі, інакш усё будзе проста расьцягнута".

Прагноз аб імпэрскіх амбіцыях Ельцына, выказаны Пазьняком 25 жніўня, за некалькі сэкундаў да галасаваньня аб канстытуцыйнасьці Дэклярацыі. Тады ж, 6 верасьня, Апазыцыя БНФ пацьвердзіла патрабаваньне склікаць нечарговую сэсію ВС, каб прыняць найважнейшыя для ўмацаваньня дзяржаўнасьці рашэньні, а таксама – прызначыць выбары ў новы Вярхоўны Савет.

19-га верасьня ў якасьці дзяржаўных сымвалаў былі зацьверджаныя Бел-Чырвона-Белы Сьцяг і гэрб „Пагоня". Але зроблена гэта было вялізнымі намаганьнямі – дастаткова сказаць, што рашэньні былі прынятыя „голас у голас". Іншымі словамі, адсутнасьць хаця б аднаго прыхільніка незалежніцкай сымволікі ў залі не дала б патрэбнага выніку галасаваньня. Таму аўтар гэтых радкоў шчасьлівы, што раніцай у той дзень разам з дэпутатам М. Сьлямнёвым адмовіўся ад паездкі ў Малдову на выбары ў якасьці назіральніка.

Істотна паўплывалі на вынікі галасаваньня выступы на карысьць нацыянальных сымвалаў былога Старшыні Прэзыдыюму Вярхоўнага Савета, а ў той момант члена Прэзыдыюму Вярхоўнага Савета СССР Георгія Таразевіча і Прэзыдэнта Акадэміі навук Уладзімера Платонава.

Заставалася зьмяніць гімн. Быў абвешчаны конкурс. У лістападзе Алесь Адамовіч, Рыгор Барадулін і Васіль Быкаў выступілі са зваротам, у якім прапанавалі зрабіць дзяржаўным гімнам „Мы выйдзем шчыльнымі радамі". Арыгінал гэтага звароту на просьбу Васіля Ўладзімеравіча Быкава я перадаў у сакратарыят Вярхоўнага Савета; ён павінен знаходзіцца ў архіве ВС (сабе пакінуў копію): „Ці трэба нам новы, сьвежаствораны, не ахрышчаны часам і гісторыяй каньюнктурны гімн? Ці хутка ён стане адной з найважнейшых сьвятыняў нацыі? Асабліва калі ў гістарычнай народнай памяці яшчэ велічна гучыць колішні, ахрышчаны нешчасьлівым лёсам (дарэчы, тым, які

хрысьціў беларускі народ і саму Рэспубліку Беларусь) гімн на словы Макара Краўцова. А між тым, гэта велічная мэлёдыя і выдатны тэкст. І ня так важна, што некаторыя моманты яго не адэкватныя сучаснай палітыцы Беларусі, што яны, можа, палітычна састарэлыя. Гэта зусім ня той выпадак, калі патрэбна злабадзённасьць. Тэксты гімнаў цывілізаваных краінаў звычайна архаічныя, але яны нязьменна кананічныя, ахрышчаны крывавай гісторыяй, і ў тым іх мастацкая і духоўная сіла. Мы прапануем узаконіць гімн на словы М. Краўцова, ажыццявіўшы тым важнейшы дзяржаўны акт па шляху да сапраўднай сувэрэннасьці Рэспублікі Беларусь".

Словы гэтыя, аднак, не былі пачутыя: ня выключана, што некаторым хацелася самім выступіць у якасьці стваральнікаў гімну. Конкурс доўжыўся не адзін год – аж да таго часу, пакуль да ўлады не прайшоў Лукашэнка, які „мадэрнізаваў" савецкі гімн. Курыраваў конкурс старшыня парлямэнцкай камісіі па адукацыі Ніл Гілевіч.

Былі прапановы зрабіць дзяржаўным гімнам і „Магутны Божа". Зрэшты, я перакананы, што, калі б камісія Гілевіча апэратыўна ўнесла адзін з гэтых твораў на разгляд ВС, ужо ў лістападзе 1991-га большасьць дэпутатаў прагаласавала б супраць; за два месяцы пракамуністычная намэнклятура ачуняла ад пасьляпутчавага шоку і, нягледзячы на супраціў Апазыцыі БНФ, імкліва адваявала свае пазыцыі ў Вярхоўным Савеце. Не ў малой ступені спрыяла гэтаму і палітыка новаабранага сьпікера Станіслава Шушкевіча, накіраваная на пошукі „згоды".

СТАНІСЛАЎ ШУШКЕВІЧ: „ДАЗВОЛЬЦЕ МНЕ НЕ СТАНАВІЦЦА ПАД ВАШЫЯ ШТАНДАРЫ"

Яшчэ ў верасьні 1991–га Сойм БНФ вырашыў правесьці навукова – практычную канфэрэнцыю, на якой вырашылі распрацаваць і прапанаваць Вярхоўнаму Свету і ўраду шляхі пабудовы сувэрэннай дзяржавы. Канэрэнцыя БНФ „Незалежнасьць і Адраджэньне" адбылася 12-13 кастрычніка. З асноўнымі дакладамі выступілі У. Заблоцкі (канцэпцыя эканамічнай рэформы), В. Голубеў (дзяржаўнае будаўніцтва сувэрэннай Рэспублікі Беларусь), Ю .Хадыка (культурніцкая палітыка), З. Пазьняк (зьнешняя палітыка). Працавалі некалькі сэкцыяў – „Культура і адукацыйная палітыка" (удзельнікі Вінцук Вячорка, Лявон Баршчэўскі, Алесь Марачкін, Адам Мальдзіс, Віктар Шматаў, Генадзь Сокалаў –Кубай, Ігар Цішкін, Уладзімер Колас, Анатоль Астапенка і іншыя), „Зьнешняя палітыка" (А. Навуменка, А. Кацапава, А. Перапечка, Ю. Пасельнікаў, сэкцыя эканомікі (У.Заблоцкі, А. Станкевіч. Г. Лех, М. Куняўскі іінш.), Дзяржаўнае ўладкаваньне" (У. Анцулевіч, М. Сатоліна, Я. Юхо, А. Гурыновіч, Г. Андрэеў і іншыя).

На канфэрэнцыі абмяркоўваліся варыянты дзяржаўнага ўладкаваньня, пералічваліся нэгатыўныя наступствы магчымага ўвядзеньня пасады прэзыдэнта. Выказвалася пажаданьне правесьці парлямэнцкія выбары па зьмешанай прапарцыйна-мажарытарнай сыстэме (з партыйнымі сьпісамі), рэфармаваць сыстэму мясцовага самакіраваньня.

Пры абмеркаваньні праблемаў адукацыі і культуры адзначалася, што „галоўны рэсурс Беларусі – інтэлектуальны патэнцыял, аднак ён не рэалізуецца. Адсутнічае кадравая палітыка. Настаўнікаў-беларусістаў ў паўтара разы менш, чым настаўнікаў расейскай мовы і літаратуры. Існуе супраціў настаўніцтва, у тым ліку і русістаў, пераарыентацыі школы...падрыхтоўка падручнікаў, тэрміналёгіі, у тым ліку па негуманітарных дысцыплінах, перападрыхтоўка кадраў ідзе квола й стыхійна. Патрэбная каардынацыя на дастаткова высокім узроўні і пэрсанальная адказнасьць рэктараў за ход беларусізацыі ВНУ...". Адам Мальдзіс паставіў пытаньне аб вяртаньні нацыянальных каштоўнасьцяў з Расеі (Масквы і Пецярбургу), Польшчы, Ангельшчыны, Аўстрыі, Летувы, Нямеччыны, Швэцыі. Пад час абмеркаваньня канфэсійнай тэмы быў выказаны непакой, што „Расейская праваслаўная царква, атрымліваючы храмы, перабудоўвае іх, не зважаючы на беларускую традыцыю".

Распрацоўвалася мадэль эканамічнага разьвіцьця Беларусі (на пазыцыях сацыяльна ары-

ентаванай рынкавай эканомікі), прамоўцы выказаліся за стварэньне „ўласнай манэтарнай палітыкі і ўводу ў абарачэньне беларускай нацыянальнай валюты – талера”. Прапаноўвалася неадкладна пачаць дэманапалізацыю вытворчасьці, распрацоўку антыманапольнага заканадаўства, раздрабненьне буйных прадпрыемстваў прамысловасьці, адкрыцьцё ўнутранага рынку для заходняга бізнэсу, увядзеньне ў таварнае абарачэньне зямлі, абсталяваньня, будынкаў. Прагучалі рэкамэндацыі правесьці „малую” прыватызацыю – і адначасна ўвесьці мараторый „на „дзікую” прыватызацыю, мэтаю якой зьяўляецца захаваньне эканамічнай улады былой намэнклятуры”. Прыкметна, што ўжо ў гэты час прагучалі словы пра „неабходнасьць вырашэньня праз двухбаковыя перамовы шэрагу гаспадарчых пытаньняў: вызначэньне долі Беларусі ў агульнасаюзнай маёмасьці – марскім і паветраным флёце, інтэлектуальнай маёмасьці, уласнасьці саюзу за мяжой і г.д.” (усё гэта будзе праігнараванае пасьля падпісаньня Віскулёўскіх пагадненьняў – Менск адмовіцца ад сваёй часткі маёмасьці за даараваньне „запазыкаў СССР”, якіх Беларусь ніколі не брала).

На канфэрэнцыі прысутнічалі прадстаўнікі ўраду. Аднак прапановы ўдзельнікаў скарыстаныя не былі.

9 лістапада Апазыцыя БНФ прыняла заяву, у якой адзначалася, што Дэклярацыя аб сувэрэнітэце застаецца толькі на паперы. Войска, спэцслужбы (у тым ліку КДБ) знаходзіліся збольшага ў падпарадкаваньні Масквы. Вонкавая палітыка таксама вызначалася ў Маскве (усё яшчэ дзейнічала „саюзнае” МЗС). Беларусь ня мела ўласных грошай. Беларусь ізноў страчвала час – замест каб ствараць рэальныя інстытуцыю дзяржаўнасьці, вышэйшае кіраўніцтва (С. Шушкевіч і В. Кебіч) уцягнуліся ў навязаны М. Гарбачовым так званы „новаагароўскі працэс” у справе падпісаньня Саюзнай Дамовы, гэтым разам – на падставе канфэдэрацыі.

Тым ня менш, прыняцьцё былымі рэспублікамі Дэклярацыяў аб сувэрэнітэце давала свой плён.

У пачатку сьнежня стала вядома, што ў Менск прыедуць прэзыдэнт Расеі Барыс Ельцын і прэзыдэнт Украіны Леанід Краўчук (ва Ўкраіне прайшоў рэфэрэндум, дзе ўкраінцы выказаліся за незалежнасьць ад Масквы).

5 сьнежня Старшыня ВС С. Шушкевіч сустрэўся з дэпутатамі Апазыцыі БНФ (гэта быў першы і апошні раз за ўсе гады яго сьпікерства, калі ён прыйшоў у памяшканьне Апазыцыі). Мы выказалі яму сваю трывогу ягоным удзелам у працэсе стварэньня „саюзнай дамовы”, заявіўшы, што Беларусі патрэбныя ўласнае войска і ўласныя грошы. Вось некалькі фрагмэнтаў той сустрэчы:

„*Голубеў:* Незалежнасьць. Мы ня ведаем Вашай пазыцыі ў адносінах да будучыні Беларусі. Саюзная дамова: Вы сказалі, што Вы – за падпісаньне эканамічнага пагадненьня, заявілі, што палітычнага пагадненьня ня будзе, але цяпер гэта робіце. Мы тут ня бачым плюсаў для Беларусі. Чаму старшыня ВС не праводзіць палітыкі па войску? Ельцын можа пераўтварыць яго ў акупацыйнае войска... Адносіны да ўвядзеньня ўласнай валюты – адзін месяц купонаў прывядзе да дыскрэдытацыі.

Пазьняк: Уяўленьне ад Вашай дзейнасьці – ігнараваньне гэтых фактараў, што падводзіць да страты сувэрэнітэту, крызысу эканомікі. Палітык павінен мець апору. Вы разьвіваліся на нашых вачах, ня можаце абаперціся ні на Фронт, ні на камуністаў. Абапіраецеся на палітыку Ельцына і Гарбачова. Мы стаім на парозе згубы сувэрэнітэту.

Шушкевіч: На здаровы сэнс абапіраюся. У нас з вамі розныя погляды на свабоду і дэмакратыю. Наконт Саюзнай дамовы – дазвольце мне не станавіцца пад вашыя штандары... Вялікае войска ніколі не ўтворыцца, Ельцын можа паставіць войскі супроць Беларусі вельмі проста...

Пазьняк: Мы былі ініцыятарамі, каб склікаць сэсію надзвычайную. Мы не пераканалі Вярхоўны Савет. Але цяпер апынуліся ў найбольш небясьпечным становішчы. Альбо мы возьмем гэтае войска і прывядзем яго да прысягі...

Шушкевіч: Вы – дрэнны тактык і лічыце сябе вялікім стратэгам.

Пазьняк: Вы ў гэтай сытуацыі несяце адказнасьць...

Шушкевіч: Вы, мышы, сабраліся і хочаце кату павесіць званочак на хвост. Хоць хто-небудзь з вас працаваў ва ўрадзе? Начхаць нам на саюз з Малдовай і Прыбалтыкай – у іх нафты няма! Так,

я чакаю, што Масква можа пайсьці на параліч эканомікі Беларусі. Але ў нашым урадзе не такія дурні...

Пазьняк: Вы правільна ацэньваеце Расею. Але чаму тады Вашая палітыка ўвесь час абапіраецца на Расею? А не на Прыбалтыку. Захад?

Шушкевіч: Да палітыкі, якую можа праводзіць дзяржава – нам трэба ісьці яшчэ доўга".

Сярод іншага, Шушкевіч на той сустрэчы сказаў: „Я езьдзіў, ежджу і буду езьдзіць у Нова-Агарова" (на абмеркаваньне з Гарбачовым „саюзнай дамовы").

Такім чынам, у выказваньнях Шушкевіча не было нічога, што давала б падставы прагназаваць тое, што адбылося праз некалькі дзён у Віскулях – наадварот, ён выступаў за „саюзную дамову" і нярэзкія дзеяньні. Верагодна, у Віскулях меў месца ўплыў Ельцына і Краўчука.

І тым ня менш, ужо праз некалькі дзён Шушкевіч паставіў подпіс пад Віскулёўскім пагадненьнем аб ліквідацыі СССР, што, бясспрэчна, упісала ягонае імя ў гісторыю.

Аднак адначасна зь ліквідацыяй Саюзу было заяўлена аб стварэньні СНД, у чым мы пабачылі небясьпеку рэстаўрацыі старой імпэрыі, але ў новай форме. Мы лічылі, што ў справе сувэрэнітэту Беларусь павінна заняць пазыцыю, аналягічную Летуве, Латвіі і Эстоніі: незалежнасьць і ніякіх палітычных альбо вайсковых саюзаў з Масквой.

Ратыфікацыя Віскулёўскага пагадненьня ў сьнежні 1991 г., відавочна, была апошнім радыкальным крокам Вярхоўнага Савета ў накірунку ўмацаваньня дзяржаўнасьці.

АДРАДЖЭНЬНЕ РАЗБУРАНАЙ БЕЛАРУСКАСЬЦІ І ЯЕ ПРАЦІЎНІКІ

Актывісты Народнага Фронту выкарыстоўвалі ўсе магчымасьці для адраджэньня беларускасьці краіны, нібыта адчуваючы, што часу застаецца ўсё менш і менш.

Дзякуючы намаганьням Камісіі па культуры і захаваньні гістарычнай спадчыны ВС, у лістападзе 1991-га загадам Міністэрства адукацыі на базе ранейшага нядзельнага ліцэю ствараецца Беларускі гуманітарны ліцэй. А 15 студзеня 1992 году распараджэньнем Савета Міністраў яму перадаецца будынак на Кірава, 21. У Менску і ў іншых гарадах павялічваецца колькасьць беларускамоўных школ, выходзяць новыя падручнікі, выдаецца гістарычная літаратура, друкуюцца раней забароненыя творы. Праўда, друкуюцца абмежаваным накладам – у параўнаньні зь нізкапробнай расейскамоўнай літаратурай, на якой новаўтвораныя камэрцыйныя структуры зарабляюць капіталы.

Прыклад таго, што беларускамоўны друк можа мець камэрцыйны посьпех, паказаў наш калега па дэпутацкай Апазыцыі Ігар Гермянчук. Ён рэдагаваў „Свабоду", якая ня толькі выдавалася па-беларуску, але ў 1991–1994 гг. выходзіла на тарашкевіцы, і пры гэтым яе наклад дасягаў да 100 тысячаў асобнікаў. Газэта выдавалася зусім невялікім калектывам (у рэгіёнах быў толькі адзін карэспандэнт – Сяргей Астраўцоў), чыноўнікі не спрыялі ні ў друкаваньні, ні ў распаўсюдзе, і ўсё ж у пачатку 90-ых „Свабода" Ігара Герменчука была адной з найбольш папулярных газэт.

Беларускамоўныя незалежныя газэты ствараліся і ў рэгіёнах („Выбар" у Віцебску выдаваў Барыс Хамайда), прычым некаторыя выданьні былі піянэрамі ў спэцыялізаваных галінах – так, у тым жа Віцебску Уладзіслаў Яндзюк пачаў выдаваць „Кампутарную прахтыку".

У 1992 годзе з 1 верасьня малодшыя клясы сярэдніх школаў перайшлі на беларускую мову. Дзесяць гадоў такой практыкі – і на пачатку XXI стагодзьдзя праблемы выжываньня беларускай мовы папросту не існавала б.

Аднак палітыка адраджэньня беларускасьці сустрэла вялізнае непрыманьне праімпэрскіх сілаў – прычым пачалося з так званых „нізавых ініцыятываў".

У чэрвені ў парлямэнцкай „Народнай газэце" намесьнік яе рэдактара Іван Макаловіч канстатаваў, што „ў Беларусі працэс нацыянальнага Адраджэньня ідзе надзвычай марудна, квола, робяцца толькі першыя няўпэўненыя крокі, але нават яны выклікаюць абурэньне расейскамоўнага насельніцтва". Гэтак быў пракамэнтаваны ліст групы бацькоў з Рагачова (17 подпісаў), у якім

тыя называлі Закон аб мовах „антынародным", палітыку адраджэньня беларускасьці – „генацыдам", запалохваючы „спальваньнем на плошчах усёй рускай літаратуры" і г.д. Завяршаўся ліст заклікам да бацькоў першаклясьнікаў „не прыводзіць дзяцей у школы 1 верасьня" – у беларускія клясы – „пакуль ня будзе прадастаўленае свабоднае права выбару, раўнапраўе навучаньня як для беларускамоўных, так і для расейскамоўных дзяцей...".

Супраць беларускасьці былі накіраваныя і выступы газэты, якую выдаваў кіраўнік фірмы „Эрыдан" Аляксандар Патупа (гэты ў чэрвені 1993 г. прапанаваў рэфэрэндум аб дзяржаўнасьці двухмоў'я). На аналягічных пазыцыях знаходзілася і газэта „Европейское время", якую рэдагаваў Сямён Букчын. Шэраг падобных расейскамоўных выданьняў выходзіў пры падтрымцы Фонду Сораса, некаторыя прадстаўнікі якога ў Беларусі насаджалі „лібэральныя каштоўнасьці" і ў лепшым разе вельмі насьцярожана ставіліся да праяваў нацыянальнага Адраджэньня.

Ужо летам 1992 году падкантрольныя Кебічу расейскамоўныя выданьні (якія мелі вялікі наклад) пачалі пераходзіць на антынацыянальныя пазыцыі.

Тут прывяду ў прыклад публікацыю ў газэце Савета Міністраў „Рэспубліка" ад 10 чэрвеня 1992 г.: „Хіба не цікава, што 16-гадовы чалавек думае пра наш час", – пытаецца рэдакцыя ва ўступным слове і аддае пад развагі падлетка цэлую паласу (тым часам як ніколі „Рэспубліка" не надрукавала ніводнага радка дэпутатаў Апазыцыі БНФ).

Што ж напісана гэтым падлеткам**.** Увесь артыкул – гэта трызьненьне па разбуранай савецкай імпэрыі, абарона „патрыётаў, якія стаялі за вялікую і непадзельную Айчыну", апэляцыя да гарбачоўскага „рэфэрэндуму" 1991 году аб захаваньні СССР, бо „воляй лёсу мы апынуліся юрыдычна і палітычна ізаляванымі ад Расеі", але, спадзяецца аўтар, „гэта часовы разрыў".

Фактычна, распад савецкай імпэрыі, свабода і стварэньне сувэрэннай дзяржавы падаюцца як вялізнае зло – і гэта ва ўрадавай дзяржаўнай газэце. Была заяўленая катэгарычная падтрымка пракамуністычнаму Вярхоўнаму Савету і Савету Міністраў, і сказана, што „вельмі неабходна супрацьпаставіць „нацыянал-дэмакратам", як яны самі сябе называюць, магутную патрыятычную арганізацыю, якая б аб'яднала людзей, якія ўсьведамляюць пагібельнасьць залежнасьці ад Захаду".

Непаўнагадовы аўтар гэтай у поўным сэнсе „ветэранскай" публікацыі – Усевалад Янчэўскі. (Зусім ня дзіўна, што праз некалькі гадоў ён узначаліць пралукашэнкаўскую моладзевую арганізацыю (так званы „лукамол") – дзіўнавата тое, што пасьля такіх заяваў яго возьме да сябе ў каманду Станіслаў Шушкевіч).

Можна заўважыць такую зьяву: з аднаго боку, у саўмінаўскай газэце друкуюцца антынезалежніцкія антыбеларускія артыкулы, з другога – у тым жа чэрвені 1992-га Саўмін прымае рашэньне аб выданьні часопісу „Беларуская мінуўшчына", а часопіс „Спадчына" атрымлівае дзяржаўныя датацыі (праўда, у мізэрных памерах, калі параўноўваць з антынезалежніцкімі выданьнямі).

Гэта тлумачыцца пастаянным ціскам дэпутатаў Апазыцыі БНФ на органы дзяржаўнага кіраваньня там, дзе трэба было прымяніць ціск, і „кулуарнай працай" з тымі прадстаўнікамі апарату, якія хаця б не адрыналі ідэі Адраджэньня, а ў шэрагу выпадках і спрыялі ім.

Ці былі прыхільнікі беларускага адраджэньня ў дзяржаўным апараце, у выканаўчых органах улады? Бясспрэчна, былі, хоць і няшмат. На вышэйшым узроўні варта адзначыць віцэ-прэм'ера Міхаіла Дзямчука і міністра замежных справаў Пятра Краўчанку, міністра інфармацыі Анатоля Бутэвіча (пры тым, што ў шэрагу палітычных пытаньняў іх пазыцыя кардынальна разыходзілася з поглядамі БНФ і ацэньвалася намі як антыдэмакратычная). Іх дзеяньні найчасьцей былі даволі асьцярожнымі, аднак зь іх дапамогай удалося рэалізаваць некаторыя нацыянальныя ініцыятывы.

Галоўны здабытак нацыянальна арыентаваных сілаў у гэты пэрыяд – якраз стварэньне адукацыйных ды прапагандысцкіх беларускамоўных асяродкаў ды закладаньне сыстэмы нацыянальнай адукацыі. Усё гэта дзейнічала яшчэ і ў першыя гады пасьля прыходу да ўлады Лукашэнкі і дазволіла выхаваць нацыянальна сьвядомую частку новага пакаленьня, якое ўступіла ў палітычную дзейнасьць на мяжы стагодзьдзяў. Варта адзна-

чыць і тое, што Беларусь пачала ўсьведамляцца ўсясьветнай супольнасьцю як сувэрэнная і незалежная дзяржава.

І ўсё ж, усе здабыткі на ніве нацыянальнага Адраджэньня былі дасягнутыя ня дзякуючы пазыцыі вышэйшага кіраўніцтва, а насуперак ёй. Палітычная ж сытуацыя ў Беларусі наагул рабілася ўсё больш напружанай. Адна з прычынаў гэтага выкладзеная ў Заяве Апазыцыі БНФ у жніўні 1992 году: "З аднаго боку, адсутнасьць найважнейшых законаў у сфэры эканамічнага жыцьця, якія абавязаны быў прыняць Вярхоўны Савет, пазбавіла народ Беларусі права на ўласнасьць, на валоданьне зямлёй і сродкамі вытворчасьці і, фактычна, пакінула людзей безабароннымі перад хваляй беспрацоўя. З другога боку – шалёныя тэмпы намэнклятурнай прыватызацыі, калі ня толькі сотні мільёнаў дзяржаўных рублёў, але і цэлыя прадпрыемствы, установы пераходзяць у прыватную ўласнасьць былых камуністаў".

Найважнейшай адметнасьцю гэтай ня вельмі і прыхаванай намэнклятурнай прыватызацыі было тое, што новая кляса ўласьнікаў, якая стваралася з былых партыйных, камсамольскіх чыноўнікаў і супрацоўнікаў КДБ, была ня проста цалкам пазбаўленая нацыянальнай сьвядомасьці, але мела прамаскоўскую, і часам вельмі агрэсіўную антыбеларускую арыентацыю.

Тут таксама быў парадокс: з усіх партыяў толькі БНФ прадставіў законапраекты, накіраваныя на рынкавыя пераўтварэньні („Канцэпцыя эканамічнай рэформы", прапанаваная Апазыцыяй БНФ, надрукаваная на двух палосах „Народнай газэты" 16 красавіка 1992 г). Але БНФ практычна ня меў падтрымкі буйных прадпрымальнікаў. Тлумачыцца гэта тым, што новым бізнэсоўцам было куды больш выгадна падтрымліваць прадстаўнікоў улады, бо менавіта ад чыноўніка, а не ад закону, залежаў лёс таго альбо іншага бізнэсу. Словам, бізнэсоўцы, якія не існавалі ў сфэры нацыянальна-дэмакратычных ідэй, паводзілі сябе вельмі недальнабачна, спакусіўшыся на імгненныя выгады і адмовіўшы ў падтрымцы сіле, якая б у пэрспэктыве магла стварыць гарантыі для вольнага бізнэсу. Зрэшты, магчыма, якраз такая сытуацыя гэтых бізнэсоўцаў задавальняла куды болей, чым магчымая свабодная канкурэнцыя, дзе посьпех вызначаецца, галоўным чынам, ня блізкасьцю да чыноўніка, а прадпрымальніцкімі здольнасьцямі. Ключавыя пазыцыі ў бізнэсе занялі асобы, набліжаныя да былых высокапастаўленых кіраўнікоў партыі і КДБ, з традыцыйна антыбеларускай арыентацыяй; пад іх падладжваліся і астатнія.

Канешне, сярод дробных прадпрымальнікаў былі і нацыянальна сьвядомыя, але, як правіла, гэта былі людзі з зусім сьціплымі „капіталамі", якіх, да прыкладу, не хапіла б на выпуск уласнай газэты. Толькі ўладальнікі кампутарнай фірмы „Дайнова" падкрэсьлена дапамагалі беларускім культурніцкім ініцыятывам. Але і гэта была ня самая магутная фірма ў сваёй сфэры – самыя буйныя, ізноў жа, арыентаваліся на Расею.

(Архіў С. Навумчыка)

Новыя маркі Рэспублікі Беларусь. 1992 г.

Што будуць уяўляць сабою мас-мэдыі, створаныя буйнымі прадпрымальнікамі, мы маглі меркаваць паводле неўзабаве ўзьніклай „Газеты Андрея Климова", якая выходзіла па-расейску і зьедліва пісала пра БНФ і беларускае Адраджэньне.

Мы прагназавалі, што пры такім разьвіцьці падзеяў празь некалькі гадоў новаўтвораная дэнацыяналізаваная кляса буржуа самым „дэмакратычным" чынам – праз свабодныя выбары з дапамогай уласных СМІ і нанятых паліттэхнолягаў – правядзе і ў парлямэнт і ў выканаўчыя структуры прарасейскія антыбеларускія сілы, якія нават у выпадку ляяльнасьці да сувэрэнітэту адвядуць беларускай мове месца духоўнай рэзэрвацыі (дарэчы, гэта можа здарыцца і хутчэй за ўсё зда-

рыцца пасьля падзеньня лукашэнкаўскага рэжыму – бізнэс у сёньняшняй Беларусі збольшага прарасейскі). Калі такое адбудзецца, на дзяржаўнай незалежнасьці Беларусі будзе пастаўлены крыж.

АПОШНІ ВАГОН, ЯКІ АДЧАПІЛІ

Патрабаваньне новых выбараў, якое гучала і раней, у 1992-м зрабілася лейтматывам палітычнай дзейнасьці БНФ. У мэтах зьмены ўлады БНФ ініцыяваў у парляманце закон аб рэфэрэндуме, і калі яго прынялі, пачаў зьбіраць подпісы за рэфэрэндум аб датэрміновых выбарах. Выбары мусілі прайсьці паводле новага закону на падставе прапарцыйна-мажарытарнай сыстэмы (50 на 50, палова мандатаў – па акругах, палова – па партыйных сьпісах). Такі варыянт падаваўся бяспройгрышным: на рэфэрэндуме большасьць праглаласавала б за новыя выбары, а партыйныя сьпісы дазволілі б правесьці ў Вярхоўны Савет значна больш прадстаўнікоў БНФ і дэмакратычных партыяў, чым іх было ў ВС 12-га скліканьня. Народны фронт сабраў амаль паўмільёна подпісаў (442 тысячы). ЦВК прызнала сапраўднымі неабходную колькасьць подпісаў і гэта па закону азначала рашэньне аб правядзеньні рэфэрэндуму. Вярхоўны Савет павінен быў толькі прызначыць дату рэфэрэндуму.

Аднак ідэя рэфэрэндуму аб датэрміновых выбарах у Вярхоўны Савет паводле дэмакратычнага выбарчага закону не знайшла падтрымкі ні ў Станіслава Шушкевіча, ні ў большасьці дэпутатаў Вярхоўнага Савета.

Паказальна, што супраць ініцыятывы БНФ выступілі і прамаскоўскія лібэралы. Ва ўрадавай газэце „Советская Белоруссия" быў надрукаваны артыкул кандыдата філасофскіх навук (тэма дысэртацыі – „Гуманизм насильственной задачи социалистической революции" Вольгі Абрамавай „Распустить проще всего, или Какой референдум необходим сегодня», у якім яна пужала, што „в случае положительных результатов референдума есть вариант получить впоследствии новый парламент, составленный из защитников политики изоляционизма – политики, неприемлемой для рыночных отношений. Ведь как Сойм БНФ мотивировал свою идею о подготовке отставки того же правительства? Дескать, это правительство не в состоянии создать национальную гвардию, собственную таможенную службу, ввести национальную валюту. Здесь просматривается больше забота об атрибутике суверенитета республики, чем о неотложных нуждах экономики, а значит, и общества". Фактычна, ў тых умовах гэта быў выступ супраць найважнейшых элемэнтаў дзяржавы – нацыянальнай валюты, войска, а ў клопаце аб сувэрэнітэце бачылася крамола

Абрамава наракала, што „когда белорусский парламент принимал известное решение о придании статуса государственного белорусскому языку или когда Декларация о государственном суверенитете получила статус закона (насамрэч – статус канстытуцыйнага закона – С.Н.), мнением общественности не больно-то интересовались". „Какой референдум необходим сегодня" задавалася яна пытаньнем, і адказвала: рэфэрэндум аб дзяржаўнасьці беларускай і расейскай моваў: „Уверена, статус государственного языка должны получить оба общеупотребляемых в республике языка – и белорусский, и русский. В противном случае гражданского согласия нам не достичь". (Такім чынам, ужо ў 1992 годзе прамаскоўскія лебэралы выступілі за ліквідацыю статусу беларускай мовы як адзіна дзяржаўнай мовы. Пазьней Абрамава адкрыта стварыла ў Беларусі філію расейскай партыі).

Супраць рэфэрэндуму выступаў і Старшыня ВС Станіслаў Шушкевіч, які распусьціў вясеньнюю сэсію Вярхоўнага Савета і аж да восені цягнуў з прызначэньнем сэсіі, якая павінна была абвясьціць рэфэрэндум. (Рашэньне ЦВК аб правядзеньні рэфэрэндума адбылося ў красавіку). За гэты час антыбеларускія сілы падрыхтаваліся і арганізаваліся пры дапамозе Масквы.

Нарэшце, у кастрычніку 1992 г. ВС прыступіў да разгляду пытаньня аб рэфэрэндуме.

Старшыня Цэнтральнай камісіі па выбарах і рэфэрэндумах Аляксандар Абрамовіч сказаў: „Цэнтральная камісія праверыла кожны ліст, а ня толькі тыя 2 тысячы 372 лісты, якія былі перададзеныя на графалягічную экспэртызу. У выніку было выяўлена, што з агульнай колькасьці 442

тысячаў 61 подпіс – 51 тысяча 363 подпісы былі прызнаныя Цэнтральнай камісіяй як аформленыя з рознымі адступленьнямі. Зь яўнымі парушэньнямі патрабаваньня закону аб рэфэрэндуме была аформленая колькасьць падпісных лістоў і подпісаў, якая складае менш за адну адсотку ад агульнай колькасьці сабраных подпісаў. Зыходзячы з патрабаваньняў і духу Закону аб рэфэрэндуме, камісія вынесла папярэдняе заключэньне, якое, паважаныя дэпутаты, вам трэба разгледзіць. Мы добрасумленна выканалі свой абавязак, які вынікае з патрабаваньняў закона, і як бы там не было, у нас сумленьне застаецца чыстым перад вамі, паважаныя народныя дэпутаты. А рашэньне – за вамі".

Прымаць станоўчае рашэньне аб прызначэньні даты большасьць дэпутатаў не жадалі. Старшыня парлямэнцкай камісіі па заканадаўстве Дзьмітры Булахаў „абгрунтаваў" немэтазгоднасьць такога рэфэрэндуму.

Супраць рэфэрэндуму выступілі, сярод іншых, дэпутаты Аляксандар Лукашэнка і Васіль Лявонаў, які параўнаў распад СССР з наступствамі Чарнобыля.

За датэрміновыя выбары прагаласавалі толькі 35 дэпутатаў (фактычна, Апазыцыя БНФ), супраць – 213. Аказалася, што акрамя дэпутатаў БНФ, ніхто ня здольны быў разьвітацца з гэтым камуністычным парлямантам. Такі быў палітычны ўзровень рэшты дэпутатаў.

Праз сем гадоў, у ліпені 1999-га, Зянон Пазьняк для радыё „Свабода" наступным чынам пракамэнтаваў тыя падзеі: „Вялікую ролю мог бы адыграць у гэтай сытуацыі Станіслаў Шушкевіч. Але ён ад самага пачатку не ўспрымаў ідэю рэфэрэндуму, пастаянна крытыкаваў фармулёўкі, крытыкаваў саму ідэю, і дзейнічаў заадно з Кебічам, з камуністычнай большасьцю. І разам зь імі ён знайшоў Булахава, які выканаў гэтую ролю „чорнага маўра". Станіслаў Станіслававіч вясной 1992-га мог стаць на пазыцыі законнасьці, на пазыцыі Канстытуцыі, ён меў вялікую падтрымку ў грамадзтве, больш за 50 адсоткаў, і безумоўна, ягоная пазыцыя адыграла б вялікую ролю. Тым больш, што яна была б законная. І ўсё, што было зроблена намі ў справе рэфэрэндуму – было таксама законна. Ён гэтага не зрабіў. Ён пайшоў на змову з намэнклятурай,. І самае дрэннае, што ён зрабіў – ён распусьціў сэсію Вярхоўнага Савету ў траўні 1992 году, і паўгода не зьбіраўся Вярхоўны Савет. Быў страчаны час, была страчана псыхалягічная сытуацыя. Што да рашэньня аб непрызначэньні рэфэрэндуму, дык, безумоўна, гэта быў найвялікшы ўдар па ўсёй беларускай Апазыцыі, і ўвогуле па беларускаму Адраджэньню. Гэты ўдар можна параўнаць з тым, калі б у Польшчы, скажам, у свой час не адбыўся „круглы стол". Калі б адбыўся рэфэрэндум – адбыліся б выбары, прыйшлі б новыя людзі, пачаліся б рэформы, была б новая Беларусь. Гэта быў адзіны шанец. Усе такія падзеі адбыліся ў былых краінах СССР ў 1991 годзе адразу, як праваліўся маскоўскі путч. Гэта быў час, калі людзі жылі чаканьнем пераменаў, чаканьнем разбурэньня старой савецкай машыны. Як толькі гэты час мінуў, пачаўся час арганізацыі, час стварэньня. І мы, беларусы, ужо страцілі той час разбурэньня старой савецкай машыны, мы ўжо былі ў 1992 годзе. Фактычна, мы ўскоквалі ў апошні вагон. І вось гэты апошні вагон, дзякуючы стараньням і камуністычнай большасьці, і Станіслава Шушкевіча, і Кебіча – адчапілі".

Такім чынам, воля 442 тысячаў грамадзян была праігнараваная; адмаўляючы ў рэфэрэндуме, Вярхоўны Савет прыняў нелегітымнае рашэньне і, фактычна, паставіў сябе па-за законам. З гэтага моманту – з 29 кастрычніка 1992 году – прарасейскія сілы і ў парлямэнце, і ў структурах выканаўчай улады адкінулі прыгожыя фразы і адкрыта паўсталі на шлях ліквідацыі беларускай дзяржаўнасьці.

У палітычным жыцьці краіны ўзьнікла і яшчэ адна адметнасьць: зь лета 1992 году пачалі стварацца альбо ўзмацняцца партыі, якія абвяшчалі сябе альтэрнатывай Народнаму фронту. Была ўтвораная Партыя народнай згоды – з ініцыятывы былой і дзейнай прамысловай намэнклятуры, якую ўзначаліў Генадзь Карпенка.

Зянон Пазьняк меў зьвесткі, што бальшыня партыяў была створана альбо інфільтравана КДБ для аслабленьня Народнага фронту. Аналягічнага меркаваньня прытрымліваўся і Васіль Быкаў, які да таго ж ставіў пад сумнеў іхны дэмакратызм: „У Беларусі ёсьць некалькі дэмакратычных партыяў – ва ўсялякім разе, намінальна дэмакратычных.

Я асабіста сумняюся ў дэмакратызме некаторых зь іх. Магу і памыліцца, але пакуль яны нешта не сьпяшаюцца выявіць сваёй дэмакратычнасьці на справе. Што ж да Беларускага Народнага Фронту, гатовы гарантаваць, што гэта сапраўды дэмакратычная арганізацыя". Гэтыя словы Быкаў сказаў у інтэрвію „Свабодзе" ў пачатку 1996 году; а ў 1992-м некаторыя дэмпартыі раптам (ці ня раптам?) зрабілі заявы, дыямэтральна супрацьлеглыя стратэгічным прынцыпам БНФ.

Захаваньне парлямэнцкай рэспублікі было адным з галоўных патрабаваньняў Апазыцыі БНФ, і да нейкага часу нам удавалася ўтрымліваць членаў Канстытуцыйнай камісіі ад уключэньня „прэзыдэнцкіх" разьдзелаў у праект Канстытуцыі. Сытуацыя карэнным чынам зьмянілася, калі супраць парлямэнцкай рэспублікі выступілі нашыя „саюзьнікі" па дэмакратычным лягеры.

8 чэрвеня 1992 году ў менскай газэце „Добры вечар" дэпутат сталічнага гарсавета, намесьнік Старшыні Аб'яднанай дэмакратычнай партыі (потым улілася ў АГП) Міхась Пліска заявіў пра неабходнасьць увядзеньня ў Беларусі прэзыдэнцтва; у якасьці аргумэнтаў супраць парлямэнцкай рэспублікі прыводзіліся прыклады краінаў, дзе перамогу атрымалі нацыянальныя дэмакраты. М. Пліска канстатаваў: „Былых прадстаўнікоў ад парт- і дзяржнамэнклятуры, нацыянальных дэмакратаў, як, зрэшты, і дэмакратаў-дзяржаўнікаў, родніць адных з другімі абсалютызацыя ўлады парляманта". Міне колькі гадоў – і прыклад Летувы, Латвіі і Эстоніі будзе, наадварот, менскімі лібэраламі прыводзіцца як станоўчы, у немалой ступені дзякуючы таму, што пачатковы пэрыяд дзяржаўнага станаўленьня і пачатку рынкавых рэформаў супаў менавіта зь вяршынствам парлямэнту, дзе захоўваўся баланс інтарэсаў.

Што да „балянсу інтарэсаў" у нашай Канстытуцыйнай камісіі, дык гэтым і падобнымі выступамі ён быў парушаны. „Кебічысты" адчулі, што сярод дэмакратаў ужо няма адзінства (за прэзыдэнцтва пачалі выступаць Карпенка, Ганчар і іншыя, пабачыўшы ў гэтай пасадзе магчымасьць уласнай самарэалізацыі) і фарсіравалі ўвядзеньне прэзыдэнцкіх разьдзелаў – пры згодзе старшыні Канстытуцыйнай камісіі Станіслава Шушкевіча.

Дарэчы, артыкул М. Плíскі называўся „Прэзыдэнцкая рэспубліка як сродак падзелу выканаўчай і заканадаўчай улады". Міжволі прыгадваецца, што добрымі жаданьнямі брукаваная дарога ў пекла.

ДВА ФОРУМЫ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ТРЫЮМФУ

У 1993 годзе адбыліся падзеі, якія – пасьля аднаўленьня незалежнасьці – можна лічыць самымі знакавымі ў апошнім Адраджэньні – але на гэты ж год прыпадае і найбольш брутальны (да пэрыяду прэзыдэнцтва) наступ праціўнікаў нацыянальнай ідэі.

У сакавіку 1993 году адзначаліся 75-я ўгодкі ўтварэньня Беларускай Народнай Рэспублікі. Урачыстае паседжаньне прайшло ў будынку філярмоніі з удзелам Старшыні Вярхоўнага Савета Станіслава Шушкевіча і Старшыні Рады БНР Язэпа Сажыча. Урачыстасьці па-за межамі сталіцы былі значна больш сьціплымі. Але вось у Беластоку, дзе ў тыя дні мне давялося прадстаўляць БНФ, на сьвяткаваньне прыехаў і нават выступіў з прамовай амбасадар Беларусі ў Польшчы У. Сянько. Сёньня немагчыма ўявіць, каб на сьвяткаваньні 25 сакавіка прысутнічаў хаця б самы нізкапастаўлены чыноўнік райвыканкаму – калі не лічыць высокапастаўленых супрацоўнікаў міліцыі і спэцслужбаў падчас разгону маніфэстацыяў. Дый беларускія дыпляматы не наведваюць урачыстасьці, якія ў гонар БНР штогод ладзяцца ва ўсіх буйных асяродках беларускай дыяспары – у Празе, Лёндане, Антвэрпэне, Нью-Ёрку, Кліўлендзе, Таронта, Сіднэі, Мельбурне ды іншых месцах.

У опэрным тэатры на працягу трох дзён, з 8 да 10 ліпеня адбываўся Першы зьезд беларусаў сьвету. Варта нагадаць, што да пабудовы „Палаца Рэспублікі" менавіта ў опэрным тэатры адбываліся найбольш важныя ўрачыстасьці, прычым далёка не штогод (на памяць прыходзіць ўручэньне Л. Брэжневым залатой зоркі гораду-героя Менску ў 1978 годзе). Нацыянальным сілам удалося прадухіліць задуму, якую выношвалі ў Саўміне

– каб Рада БНР склала свае паўнамоцтвы і перадала іх ураду Кебіча (аналягічны крок зрабіла Ўкраінская Народная Рада). Менская дыпляматыя актыўна „апрацоўвала" сябраў Рады, аднак, да гонару кіраўніцтва, і найперш тагачаснага Старшыні Рады БНР Язэпа Сажыча – свае паўнамоцтвы яна ня склала. У прэзыдыюме зьезду былі С. Шушкевіч, віцэ-прэм'ер М. Дзямчук, міністры П. Краўчанка, А. Бутэвіч і іншыя высокапастаўленыя дзеячы. Зьезд віталі Васіль Быкаў і Зянон Пазьняк. Большасьць замежных удзельнікаў упершыню прыехалі ў Беларусь пасьля дзесяцігодзьдзяў жыцьця на чужыне – яшчэ зусім нядаўна іх называлі абразьлівымі словамі (праз тры-чатыры гады гэтая лексіка вернецца).

Зрэшты, ужо праз некалькі тыдняў пасьля зьезду само гэтае мерапрыемства і ягоныя ўдзельнікі былі раскрытыкаваныя. Іван Антановіч (былы загадчык аддзелу культуры ЦК КПБ і будучы міністар замежных справаў пры Лукашэнку) у „Звяздзе" (7 верасня 1993 г.) выказаў незадавальненьне, што ў сваёй прамове на зьездзе С. Шушкевіч „бярэ на сабе цяжкі грэх, калі проціпастаўляе камуністычную ідэю праблемам і задачам нацыянальнага адраджэньня. Мы ня можам згадзіцца, што калі-небудзь на Беларусі камуністычная ідэя супрацьстаяла нацыянальнай". Насамрэч, усе сем дзесяцігодзьдзяў панаваньня камуністычнай улады гэтая ўлада зьнішчала галоўную нацыянальную ідэю – ідэю беларускай Незалежнасьці. Зьнішчала і яе носьбітаў – у Курапатах ды іншых месцах. Свой артыкул Іван Антановіч падпісаў навуковымі тытуламі – „доктар філязофскіх навук, прафэсар", не пазначыўшы, што зьяўляецца адным з галоўных ідэалягічных дарадцаў прэм'ера Кебіча. Зрэшты, пра пазыцыю Кебіча ў 1993 годзе – крыху пазьней, а пакуль адзначым яшчэ некалькі станоўчых прыкладаў беларускага Адраджэньня.

У 1993 годзе ў дзяржаўных выдавецтвах пачалі выдавацца раней забароненыя творы рэпрэсаваных аўтараў і пісьменьнікаў-эмігрантаў. Працягваў друкавацца збор твораў Васіля Быкава, выходзілі кнігі Рыгора Барадуліна, Уладзімера Арлова. У выдавецтве „Беларусь" у перакладзе з польскай пабачыла сьвет дасьледаваньне Юрыя Туронка „Беларусь пад нямецкай акупацыяй" – упершыню масавы чытач мог пазнаёміцца зь невядомымі, забароненымі старонкамі нядаўняй гісторыі.

(Архіў С. Навумчыка)

Васіль Быкаў і Зянон Пазьняк. 1993 г.

Зрэшты, беларускае кнігадрукаваньне разьвівалася не дзякуючы дзяржаўным органам, а, хутчэй, насуперак ім. Да прыкладу, 4-ы том збору твораў В. Быкава быў здадзены ў набор 15 траўня 1992 году, а падпісаны ў набор толькі праз пятнаццаць (!) месяцаў – 10 жніўня 1993 году. Зборнік Уладзімера Арлова „Пяць мужчын у лесьнічоўцы" здадзены ў набор 3 красавіка 1993 году, а падпісаны ў набор 14 лютага 1994-га. Гэта можна было б патлумачыць тагачасным дэфіцытам паперы – але ў той самы час зь менскіх друкарняў ледзь не мільённымі накладамі выходзілі сотні і тысячы найменьняў расейскамоўнай „жоўтай" прадукцыі. Пазьней нават у афіцыйным друку зьявіліся сьведчаньні, што бізнэсоўцы плацілі грошы кіраўнікам выдавецтваў асабіста, што, аднак, можа зьяўляцца толькі частковым тлумачэньнем. Гэта была праява агульнай, дзяржаўнай тэндэнцыі – кіраўнікі друкарняў разумелі, што выканаўчая ўлада, ад якой яны залежалі, у разьвіцьці беларускай культуры і кнігадруку не зацікаўленая.